

ქართული თურქოლოგიური კვლევები

Gürcü Türkolojisi Araştırmaları

Georgian Turkology Studies

შრომების კრებული

Derleme

Collection of Works

II

2024

ქართული თურქოლოგიური კვლევები

GÜRCÜ TÜRKOLJİSİ ARAŞTIRMALARI

GEORGIAN TURKOLOGY STUDIES

II

შრომების კრებული

Derleme

Collection of Works

Editörler / რედაქტორები / Editors

Doç. Dr. Elisabeth BZHALAVA

Doç. Dr. Salih UÇAK

2024

თუქეთისთვის საქათველო მხოლოდ მეზობელი ახაა. ეს ახის ქვეყანა, რომელთანაც აკავშირებს ხანგძლივი ისტორიული, დიპლომატიური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები. სწორედ ამ ისტორიულმა ურთიერთობებმა განაპირობა საქათველოში თუქოლოგიის, ჰოვოც დაჰის, ჩამოყალიბება და განვითარება. დაჰში მოღვაწე ცნობილი მეცნიერების და მკვლევების ნაშრომების დამსახურებაა, რომ ეს ურთიერთობები დღითიდღე ღრმავდება და ვითარდება. სამეწოვანი **კებულის – „ქათული თუქოლოგიური კვლევები II“** – მიზანი, ეთოი მხივ, თანამეწოვე თუქოლოგიური კვლევების სხვადასხვა საკითხის სამეწონიეო ღონეზე განხილვა და ქათული თუქოლოგიის პოპულარიზაციაა, ხოლო, მეოჰე მხივ, ქათველი მკითხველისათვის დღემდე უცნობი თუქი ავტოებისა და ნაწახმოებების გაცნობა.

კებული საშუალებას აძლევს დაჰის ახადგაზჰა მკვლევებს, წახმოაჩინონ თავიანთი სამეწონიეო პოტენციადი და ჩაეხთონ სამეწონიეო საქმიანობაში.

Gürcistan sadece Türkiye'ye coğrafi yakınlığı olan bir komşu değil tarih boyunca kurulan diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerle zenginleşmiş köklü izlerin ve çok boyutlu ilişkilerin olduğu bir ülkedir. Türkiye ile Gürcistan arasındaki bu tarihi ortaklık, Türkolojinin Gürcistan'da kurulup gelişmesini sağlamış, alanında etkin bilim insanlarının yaptığı çalışmalarla bu kadim ilişkiler ve kültürel bağlar günden güne pekişmiştir. Bu bağlamda hayat bulan üç dilli **Gürcü Türkoloji Araştırmaları II** derlemesi, günümüz Türkolojisinin temel meselelerini bilimsel bir zeminde tartışmaya açarken, aynı zamanda Gürcü Türkolojisinin sesini uluslararası akademik çevrelere duyurmayı amaçlamaktadır. Eser, bir yandan henüz Gürcü okuyucuların keşfine sunulmamış Türk edebiyatı eserlerini ve yazarlarını tanıtmayı; diğer yandan ise genç araştırmacıların yolunu aydınlatmayı, onlara yeni düşünce ufukları açarak bilimsel üretime ilham vermeyi kendine vazife edinmektedir.

For Turkey, Georgia is not merely a neighboring country but also a partner with which it shares deep-rooted historical, diplomatic, economic, and cultural ties. These historical connections have played a pivotal role in the formation and development of Turkology as an academic discipline in Georgia. Thanks to the efforts of distinguished scholars and researchers, these relations continue to grow and evolve day by day. In this context, the three-language collection of articles, **Georgian Turkology Studies II**, addresses key issues in contemporary Turkology while aiming to enhance the presence of Georgian Turkology within international academic circles. On the one hand, it seeks to introduce Turkish literary works and authors that are yet to be discovered by Georgian readers; on the other hand, it aspires to illuminate the path for young researchers, broadening their intellectual horizons and encouraging their engagement in scientific pursuits.

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2025

© Ivane Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2025

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2025

ISSN 3088-408X

სარჩევი / İçindekiler / Contentst

წინასიტყვაობა.....	6
ÖN SÖZ.....	7
FOREWORD.....	8

ფილოლოგია / FILOLOJİ / PHILOLOGY

მზის ბუსკივადე

ტრავმული დისკურსი თურქულ ლიტერატურაში (აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოღუზ ათაის შემოქმედების მაგალითზე).....	11
---	----

Yrd. Doç. Mzisa Buskivadze

TÜRK EDEBİYATINDA TRAVMATİK SÖYLEM (AHMET HAMDİ TANPINAR VE OĞUZ ATAY'IN ESERLERİ ÜZERİNDEN)	11
---	----

Mzisa Buskivadze

TRAUMATIC DISCOURSE IN TURKISH LITERATURE (BASED ON THE WORKS OF AHMET HAMDİ TANPINAR AND OĞUZ ATAY).....	11
---	----

სოფიო მახატაშვილი

„სიტყვის კონიდან“ ქართულ ლექსიკურ საგანძურში დალექილი თურქული სიტყვების შესახებ.....	28
---	----

Dr. Sopia Makhatchashvili

"ŞİTKVİS KONA - SÖZ DEMETİ" SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN VE GÜRCÜ DİLİNE GEÇEN TÜRKÇE KÖKENLİ KELİMELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	28
---	----

Sopia Makhatchashvili

ABOUT THE TURKISH WORDS DEPOSITED IN THE GEORGIAN LEXICAL TREASURE FROM "GEORGIAN DICTIONARY"	28
--	----

მაკა სუსაიშვილი

ორჰან ფამუკის რომანი „უმანკოების მუზეუმი“ მულტიმოდალური ნარატივის კონტექსტში	50
---	----

Doç. Dr. Maka Susareishvili

ÇOK MODLULUK ANLATI BAĞLAMINDA ORHAN PAMUK'UN "MASUMİYET MÜZESİ" ROMANI	50
--	----

Maka Susareishvili

ORHAN PAMUK'S "THE MUSEUM OF INNOCENCE" IN THE CONTEXT OF A MULTIMODAL NARRATIVE.....	50
--	----

ქაქიე ჰაიხი, ნინო ოქროსცვაიძე

თურქულის როგორც უცხო ენის სწავლებისას ზოგიერთი ბგერის წარმოთქმის სრულულები და მათი გადაჭრის გზები საქართველოს მაგალითზე	61
---	----

Dr. Kadriye Hayır, Dr. Nino Okrostsvadze

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SESLETİM SORUNLARI VE ÇÖZÜM

ÖNERİLERİ: GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ..... 61

Dr. Kadriye Hayır, Dr. Nino Okrostsvadze

PRONUNCIATION PROBLEMS AND SOLUTION SUGGESTIONS IN TEACHING TURKISH

AS A FOREIGN LANGUAGE: THE CASE OF GEORGIA 61

ისტორია / TARİH / HISTORY

ბეჟან ხორავა

ჩერქეზთა მუჰაჯირობის ისტორიიდან (ჩერქეზების გადასახლება

ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში XIX ს. 60-იან წლებში) 79

Dr. Bezhan Khorava

ÇERKES GÖÇÜ TARİHİNDEN (ÇERKESLERİN 19. YÜZYILDA OSMANLI

İMPARATORLUĞU'NUN AVRUPA YAKASINA GÖÇÜ, 1960'LAR)..... 79

Dr. Bezhan Khorava

FROM THE HISTORY OF MUHAJIRISM OF CIRCASSIANS (EXPULSION OF THE CIRCASSIANS

TO THE EUROPEAN PART OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 1860S)..... 79

დავით თავაძე

თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ტრანსფორმაცია 21-ე საუკუნეში და

საქართველო 93

Davit Tavadze

21. YÜZYILDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜ VE GÜRCİSTAN 93

Davit Tavadze

THE TRANSFORMATION OF TURKEY'S FOREIGN POLICY IN THE 21ST CENTURY AND

GEORGIA 93

თეა მეშველიშვილი

ანკორის მთავრობა და საბჭოთა რუსეთი სამხრეთ კავკასიაში ანკორის

მთავრობის დიპლომატის მემუარების მიხედვით (1920-1921 წწ.)..... 120

Dr. Tea Meshvelishvili

ANKARA HÜKÜMETİ İLE RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA'DAKİ İLİŞKİLERİNİ (1920-1921)

ANKARA HÜKÜMETİ DİPLOMATI ANILARI ÜZERİNDEN OKUMAK..... 120

Dr. Tea Meshvelishvili

THE ANKARA GOVERNMENT AND SOVIET RUSSIA IN THE SOUTH CAUCASUS THROUGH

THE LENS OF ANKARA GOVERNMENT DIPLOMAT'S MEMOIRS (1920-1921) 120

მზიან მახარაძე, ზაზა შაშიკაძე

ოსმალური დავთრები ქართული ტერიტორიების შესახებ..... 134

Doç.Dr. Mirian Makharadze, Prof.Dr. Zaza Shashikadze

GÜRCÜ TOPRAKLARI İÇİN DÜZENLENMİŞ OSMANLI DEFTERLERİ 134

Mirian Makharadze, Zaza Shashikadze

OTTOMAN DEFTERS OF GEORGIAN LANDS..... 134

თარგმანები / ÇEVİRİ / TRANSLATIONS

სამეცნიერო თარგმანი / Akademik Çeviri / Academic Translation

Lia Çlaidze

KÖROĞLU DESTANININ GÜRCÜ VARYANTI..... 147

ღია ჩლაიძე

ქოროღლის ეპოსის ქართული ვერსია

(ქახთუდიდან თახგმნეს ქეთევან გოჩგაძემ&გუჩა ქუთათელაძემ).....147

Lia Chlaidze

THE GEORGIAN ADAPTATION OF THE KOROGLU EPIC.....147

იხინე გოცირიძე

მეჰმედ ემინის შემოქმედების ძირითადი მოტივები

(ქახთუდიდან თახგმნეს თამაზ ახადიაძე&შუხა კაბუღოვამ).....162

Irine Gotsiridze

MEHMET EMIN'DE YARATICILIĞIN ANA MOTİFLERİ..... 162

Irine Gotsiridze

THE PRINCIPAL MOTİFS IN THE WORKS OF MEHMET EMIN..... 162

ნოდარ ჯანაშია

წალკელ ურუმთა თურქული მეტყველების ზოგადი დახასიათება

(ქახთუდიდან თახგმნეს მედეა კდიაშვიდმა& მაჩია ხუდოევამ).....196

Nodar Djanashia

GÜRCİSTAN (TSALKA) URUMLARININ TÜRKÇESİ AĞIZ ÖZELLİKLERİ..... 196

Nodar Janashia

A GENERAL CHARACTERIZATION OF THE TURKISH DIALECT SPOKEN

BY THE TSALKA URUM COMMUNITY..... 196

მხატვრული თარგმანი / Edebi Çeviri / Literary Translation

ზია ფაშა (1829-1880) * (ღმეხთო, უჟამო, უსასხუღო, უკიდეგანო...)**

(თუხქუდიდან თახგმნა ასმათ ჯაფარიძემ).....211

Ziya Paşa (1829-1880) * (Ey kudretinin başlangıcı ve bitişi olmayan...)**

(Türkçeden Çeviri: Asmat Japaridze)211

ჰალდუნ თანეხო, მეხე ხაგომ (თუხქუდიდან თახგმნა ნატო ხაშვილაძემ)..... 213

Haldun Taner, Neden Sonra (Türkçeden Çeviri: Nato Kharshiladze)..... 213

წინასიტყვაობა

თანამედროვე, კვალიფიციური, მაღალი აკადემიური ღირებულების მქონე ნაშრომები ჰგავს ხელმოწერას რომელსაც ვერ შლის დროს დიდი შრომის შედეგად მომზადებულ ნაშრომებში ერთ სიბრტყეზე განალიზებული წარსული, თანამედროვეობა და მომავალი, რაც იძლევა იმის საშუალებას, რომ სწორად იქნეს გამოყენებული წარსულში დაგროვილი გამოცდილება, გამოიკვეთოს თანამედროვეობის აქტუალური საკითხები და განისაზღვროს სამომავლო დღის წესრიგი.

2023 წელს გამოცემულმა კრებულმა სახელწოდებით **„ქართული თუქოლოგიური კვლევები I“**¹ დიდი ინტერესი და მოწონება დაიმსახურა. მიღებულმა გამოცდილებამ საშუალება მოგვცა დაინტერესებული მკითხველისთვის შეგვეთავაზებინა კრებულის მორიგი ნომერი. აქვე მადლობას მოვახსენებთ ყველა ავტორს მონაწილეობისა და გაწეული შრომისთვის.

„ქართული თუქოლოგიური კვლევები II“, ისევე როგორც პირველი ნომერი, სამენოვანია (ქართული, თურქული, ინგლისური) და ემსახურება ქართული თურქოლოგიური კვლევების პოპულარიზაციას.

კრებულში თავმოყრილია როგორც ქართველი, ისე უცხოელი მკვლევრებისა და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თურქოლოგიის კათედრის დოქტორანტებისა და მაგისტრანტების ნაშრომები, რომლებშიც განხილულია თურქული ლიტერატურის, ლექსიკოლოგიის, ისტორიის, თურქული ენის სწავლების საკითხები და სამეცნიერო თარგმანები.

კრებული ერთგვარი გზამკვლევაა, როგორც ჰუმანიტარული და მომიჯნავე დარგების მკვლევრებისთვის ასევე თურქოლოგიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისთვის.

ხედაქმთხები: ასოცირებული პროფესორი ედისაბედ ბჟაღავა & ასოცირებული პროფესორი სადიკ ურაქი

¹ (<https://www.rumeliya.com/lang-tr/icerik/e-kitaplar.html>)

ÖN SÖZ

Nitelikli, ulaşılabilir, çağa ve alana katkı sunan akademik çalışmalar yazıldıkları zamana atılmış baki imzalar gibidir. Bin bir meşakkatle hazırlanan bu eserler; dün, bugün ve yarını aynı potada buluşturur. Dünün birikimini, bugünün güncelliğini ve yarının muhtemel gündemini belirlemek bu sayede mümkün olur.

Aralık 2023'te **Gürcü Türkoloji Araştırmaları I¹** adlı çok yazarlı ortak kitabımızla okur ve araştırmacıların kapısını çalmıştık. Aldığımız olumlu tepki ve teşviklerle serinin ikinci kitabıyla yeniden karşınıza çıkıyoruz. Öncülük ettiğimiz çalışmaya katkıda bulunan bütün araştırmacılarımıza en derin teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Birinci kitapta olduğu gibi **“Gürcü Türkoloji Araştırmaları II”** çalışmamızda da üç dilli olup (Gürcüce, Türkçe, İngilizce) Gürcü Türkolojisi araştırmalarının hak ettiği görünürlüğe hizmet edecek ve yaygınlık kazanmasına fırsat verecektir.

“Gürcü Türkoloji Araştırmaları II” kitabında yerli ve yabancı pek çok araştırmacının yanı sıra Tiflis Devlet Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünde yüksek lisans ve doktora yapan genç Türkologların çalışmalarına da yer verilmiştir. Tematik olarak çalışmada daha çok *Türk edebiyatı, leksikoloji, tarih, Türk dili öğretimi konularına ve bilimsel çevrilere* yer verildi.

Derleme, beşerî bilimlerin ilgili alanlarında çalışan araştırmacılar ve Türkoloji ile doğrudan ilgilenen okurlar için bir rehber niteliğindedir.

Editörler: Doç. Dr. Elizabed BZHALAVA & Doç. Dr. Salih UÇAK

¹ <https://www.rumeliya.com/file/open/1501859733/38--rumeliya-gurcu-turkolojisi-arastirmalari-birlesik.pdf>

Foreword

Contemporary, highly qualified works with high academic value are similar to the signatures that cannot be eliminated by the time. Resulting from great efforts, these works analyze the past, present and future placed in the same context, allowing proper use of the experience gained in the past, identify significant issues of the present and set the agenda for future.

Collection of works issued in 2023, titled ***“Georgian Turkology Studies I”*** caused great interest and was highly appreciated. Gained experience allowed us offering to the interested readers the following issue of the Collection. Here, we would like to thank all authors for their participation and their efforts.

“Georgian Turkology Studies II”, similar to the first issue, is a trilingual publication (Georgian, Turkish, English) and serves to popularization of Georgian studies in Turkology.

The Collection includes works by Georgian and foreign researchers and doctoral and master’s works by the students of the Department of Turkology of Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, discussing the issues of Turkish literature, lexicology, history, teaching of Turkish language and scientific translations.

The Collection of Works can serve as a guide for the scientists in humanities and related areas, as well as for the readers interested in the issues of Turkology.

Editors: Associate Professor Elisabed Bzhalava &
Associate Professor Salih Uçak

¹ (<https://www.rumeliya.com/lang-tr/icerik/e-kitaplar.html>)

ფილოლოგია

FİLOLOJİ

PHILOLOGY

მზისა ბუსკივაძე

ასისტენტ-პროფესორი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

mzisa.buskivadze@tsu.ge, ORCID ID: 0000-0002-9094-6291

Yrd. Doç.Mzisa Buskivadze

Ivane Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi

mzisa.buskivadze@tsu.ge, ORCID ID: 0000-0002-9094-6291

Mzisa Buskivadze

Assistant professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

mzisa.buskivadze@tsu.ge, ORCID ID: 0000-0002-9094-6291

ტრავმული დისკურსი თურქულ ლიტერატურაში

**(აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოღუზ ათაის შემოქმედების
მაგალითზე)**

TÜRK EDEBİYATINDA TRAVMATİK SÖYLEM

(AHMET HAMDİ TANPINAR VE OĞUZ ATAY'IN ESERLERİ ÜZERİNDEN)

TRAUMATIC DISCOURSE IN TURKISH LITERATURE

**(BASED ON THE WORKS OF AHMET HAMDİ TANPINAR AND OĞUZ
ATAY)**

ანოტაცია

სტატიაში „ტრავმული დისკურსი თურქულ ლიტერატურაში (აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოღუზ ათაის შემოქმედების მაგალითზე)“ განალიზებულია თურქული ლიტერატურის ბუნება და თავისებურება, თურქულ საზოგადოებაში კოლექტიური ტრავმის ფორმირების მიზეზები და შედეგები. მე-20 საუკუნის გამორჩეულად საინტერესო ავტორების, აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოღუზ ათაის, შემოქმედების მაგალითზე ვეცადეთ გვეჩვენებინა ტრავმის რეპრეზენტაციის ფორმები. ისტორიული აუცილებლობით არჩეულმა პროვოკატულმა კურსმა, ევროპული საზოგადოებისა და ღირებულებებისადმი არაჯანსაღმა დამოკიდებულებამ თურქული საზოგადოება ორმაგი დისკურსის ჩარჩოებში მოაქცია. გეოკულტურული ვე-

ლის ცვლილებას საზოგადოება არ მოუმზადებია იმ ტრავმებისათვის, რომელთა დაძლევა შემდეგ გახდა საჭირო. მე-20 საუკუნის თურქ ავტორებს შორის ტრავმული დისკურსი აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოლუზ ათაის შემოქმედებაში მკაფიოდ და ცალსახად არის გამოხატული. როგორც თანფინარი, ისე ოლუზ ათაი, მთავარი გმირების კრიტიკული თვითრეფლექსიის საფუძველზე საზოგადოებაში ჯერაც ვერგადაღალხულ და ვერდაძლეულ ტრავმაზე ფოკუსირდებიან. ჩვენთვის საინტერესოა ტრავმის რა სახის რეპრეზენტაციას მიმართავენ ავტორები და რა არის ის მარკერები, რომელთა მეშვეობით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ტექსტებში ტრავმული ნარატივის არსებობა არ არსებობაზე. ჩვენ მიერ შერჩეული ავტორების შემოქმედებაში სწორედ შედეგებზე და თაობათა გამჭოლ ტრავმაზე კეთდება აქცენტი. ცივილიზაციის კრიზისმა განაპირობა „პოსტმემსიერება“ რაც გულისხმობს ერთი თაობის ტრავმების გადაცემას მომდევნო თაობებისათვის. აჰმედ ჰამდი თანფინარი თურქული საზოგადოების სულიერ კრიზისს ცივილიზაციის ცვლასა და ღირებულებათა კონფლიქტს უკავშირებს. ოლუზ ათაი კვლევის ცენტრში თაობათა გამჭოლი ტრავმის მსხვერპლს აყენებს და საზოგადოებაში მყარად ფეხმოკიდებული ნორმების სრული ნეგაციის, ან თვითმკვლელობის გზით მორალური კუთხით თურქული საზოგადოების დეგრადაციაზე ფოკუსირდება. აჰმედ ჰამდი თანფინარის შემოქმედებაში ცივილიზაციის შეცვლით გამოწვეული ტრავმის რეპრეზენტაცია პროტაგონისტთა დეპერსონალიზაციასა და დერეალიზაციას უკავშირდება. ასევე, თანფინარის შემოქმედება შეიძლება მოვაცვიოთ კატეგორიაში, სადაც თავად ტრავმა არის მთავარი თემა. აღნიშნული ტრავმა შეიძლება იყოს ისტორიული ან საზოგადოებრივი. ამისთვის კი გამოიყენება რეალისტური ესთეტიკა და მწყობრი, თანმიმდევრული თხრობა. ოლუზ ათაის შემოქმედებაში ტრავმული დისკურსის რეპრეზენტაცია არა იმდენად ტრავმაზე აქცენტირებით, არამედ უშუალოდ ტრავმირებულობაზე აქცენტირებით ხდება. ტრავმირებული მოქმედი გმირის ცნობიერება, მისი შეცვლილი მსოფლალქმა შინაგანი დისოციაციის შედეგია.

საკვანძო სიტყვები: თურქული ლიტერატურა, ტრავმული დისკურსი, აჰმედ ჰამდი თანფინარი, ოლუზ ათაი, ტრავმის რეპრეზენტაცია

Özet

“Türk Edebiyatında Travmatik Söylem (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay’ın Eserleri Üzerinden)” başlıklı makale, Türk edebiyatının yapısını ve özgünlüklerini, Türk toplumunda kolektif travmanın oluşum nedenlerini ve sonuçlarını ele almaktadır. 20. yüzyılın önde gelen yazarları Ahmet Hamdi

Tanpınar ve Oğuz Atay'ın eserleri üzerinden travmanın temsil biçimlerini göstermeye çalıştık. Tarihsel bir zorunluluk olarak benimsenen Batı'ya yönelim, Batılı düşünce sistemi ve değerlerine olan sağlıksız yaklaşım, Türk toplumunu çift yönlü bir söylem çerçevesine hapsetmiştir. Jeokültürel alanın değişimi, toplumu bu süreçte karşılaştığı travmalara hazırlıksız bırakmıştır. 20. yüzyıl Türk yazarları arasında, travmatik söylem Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'ın eserlerinde açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hem Tanpınar hem de Atay, ana karakterlerin eleştirel öz-düşünceleri aracılığıyla toplumda hâlâ aşılamayan travmalara odaklanmaktadır. Yazarların hangi tür travma temsillerine başvurduğunu ve metinlerde travmatik anlatının varlığını değerlendirmek için hangi göstergelere odaklanılabileceğini analiz etmek bizim için önemlidir. İncelediğimiz yazarların eserlerinde özellikle sonuçlara ve kuşaklararası travmalara vurgu yapılmaktadır. Medeniyet krizinin, bir kuşağın travmalarının bir sonraki kuşaklara aktarılması anlamına gelen "post-belleği" doğurduğu görülmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk toplumundaki manevi krizi medeniyet değişimi ve değer çatışmasıyla ilişkilendirirken, Oğuz Atay, incelemelerinin merkezine kuşaklararası travmanın mağdurlarını koyarak, toplumda kökleşmiş normların tamamen reddedilmesi veya intihar yoluyla Türk toplumunun ahlaki çöküşüne odaklanmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde medeniyet değişiminden kaynaklanan travmanın temsili, protagonistlerin depersonalizasyon ve derealizasyon süreçleriyle ilişkilidir. Tanpınar'ın eserleri, travmayı ana tema olarak ele alan bir kategoriye yerleştirilebilir. Bu travma, tarihsel veya toplumsal olabilir ve genellikle realist bir estetik ve tutarlı anlatım kullanılarak işlenir. Oğuz Atay'ın eserlerinde ise travmatik söylem, doğrudan travmaya değil, travma mağdurlarına odaklanmaktadır. Travma geçiren karakterlerin bilinci, değişen dünya algıları ve içsel ayrışmalarının bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, travmatik söylem, Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay, travma temsili.

Abstract

The article, "*Traumatic Discourse in Turkish Literature (Based on the Works of Ahmet Hamdi Tanpınar and Oğuz Atay)*," analyzes the nature and characteristics of Turkish literature, as well as the causes and consequences of collective trauma in Turkish society. Using the works of two of the most prominent 20th-

century authors, Ahmet Hamdi Tanpınar and Oğuz Atay, the study aims to illustrate the forms of trauma representation. The pro-European course, adopted out of historical necessity, and the unhealthy approach to European thought systems and values, confined Turkish society to a framework of dual discourse. The socio-cultural transformation left the society unprepared for the traumas it subsequently had to confront. Among 20th-century Turkish authors, traumatic discourse is distinctly and explicitly expressed in the works of Ahmet Hamdi Tanpınar and Oğuz Atay. Both authors focus on unresolved and unaddressed traumas in society through the lens of their protagonists' critical self-reflection. The study seeks to explore the types of trauma representations employed by the authors and identify the markers that allow us to assess the presence of traumatic narratives in their texts. The selected works emphasize intergenerational trauma and its consequences. The crisis of civilization led to the phenomenon of ~post-memory,~ where the traumas of one generation are transmitted to the next.

Ahmet Hamdi Tanpınar associates the spiritual crisis of Turkish society with the transition of civilizations and the conflict of values. Oğuz Atay, on the other hand, places the victims of intergenerational trauma at the center of his works, focusing on the moral degradation of Turkish society through the complete negation of entrenched social norms or, in some cases, suicide. In Tanpınar's works, the representation of trauma caused by the civilization shift is linked to the depersonalization and derealization of protagonists. His literature often falls into the category where trauma itself serves as the main theme, whether it is historical or social, using realist aesthetics and coherent, sequential narration. In contrast, in Oğuz Atay's works, the representation of traumatic discourse is less focused on trauma itself and more on the state of being traumatized. The consciousness of the traumatized protagonist, their altered worldview, and internal dissociation reflect the consequences of trauma.

Keywords: Turkish literature, traumatic discourse, Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay, trauma representation.

შესავალი

ისტორიული გარემო, სოციალურ-კულტურული არეალი დიდწილად განაპირობებს ლიტერატურის ჩამოყალიბებასა და განვითარებას. თურქული ლიტერატურის განვითარება პირდაპირ კავშირშია ქვეყნის ისტორიულ და პოლიტიკურ არჩევანთან. ერთი მხრივ შიდა ლიტერატურული პროცესები, მეორე მხრივ გარე ლიტერატურული

ფაქტორები თურქული ლიტერატურის ამბივალენტურ ხასიათს განაპირობებს. საზოგადოებაში აკუმულირებული ნორმები, თავის მხრივ ამავე საზოგადოების ქცევის წესებს განსაზღვრავს. კულტურული ნორმები, წეს-ჩვეულებები, რელიგიური შეხედულებები, ტრადიციები უპირველეს ყოვლისა საზოგადოების სააზროვნო სისტემის ფორმირებას უწყობს ხელს. ლიტერატურა მხატვრული ტექსტის დონეზე აღნიშნულ საკითხებს სხვადასხვა კუთხით და ინტენსივობით განიხილავს და აანალიზებს. მე-20 საუკუნემ კაცობრიობას პროგრესიც მოუტანა და ორი მსოფლიო ომიც. აღნიშნულმა გარემომებამ კაცობრიობა ყოფასა და ყოფის აბსურდულობაზე დააფიქრა. თურქული საზოგადოებისათვის მე-20 საუკუნე მოდერნიზაციისა და ევროპეიზაციის პროცესთან არის დაკავშირებული. აღნიშნული პროცესი სათავეს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან იღებს. პოლიტიკური და ისტორიული აუცილებლობით განპირობებული პროევროპული კურსი თურქული საზოგადოების დუალისტური განწყობის საფუძველთა საფუძველია. საზოგადოების „ზღურბლისმიერი“ მდგომარეობა არჩევანის გაკეთებას ძალიან ართულებს. თურქული ლიტერატურის ბუნების განსაზღვრისათვის ვფიქრობ, ფუნქციონალური იქნება ლიტერატურის თეორეტიკოსის, პროფ. ირმა რატიანის მიერ დამკვიდრებული სამუშაო ტერმინი „სასაზღვრო ცნობიერება“. „სასაზღვრო ცნობიერება“ *ერთ-ერთი სამუშაო ტერმინია, რომელიც გულისხმობს ახა მაჩგო იმას, რომ საუბახია სასაზღვრო ქვეყანაზე, რომელიც თავისი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობით წაჩმოდგენს წყადგამყოფს განსხვავებულ ხადებებსა და კუდგუხებს შოხის, ახამედ იმასაც, რომ საუბახია სასაზღვრო ეპოქებზე, რომელიც წაჩმოდგენს წყადგამყოფს განსხვავებულ კუდგუხედ და დიგეხაგუხედ პინციპებს შოხის*“ (რატიანი, 2018, გვ.122). თურქული ლიტერატურის „სასაზღვრო ცნობიერება“ ორი მნიშვნელოვანი კულტურითა და ცივილიზაციით არის განპირობებული, მხედველობაში გვაქვს ისლამური კულტურა და ცივილიზაცია და ევროპული კულტურა და ცივილიზაცია. ევროპასთან კავშირი ასოცირებული იყო იდეალური ანწყოს უპირობო დასაწყისთან. როგორც აღმოჩნდა ევროპეიზაცია იდეალის სახით უფრო არსებობდა ვიდრე რეალურად შეეძლო ფუნქციონირება. **აღნიშნულ ნარატივს არ მოუზადებია საზოგადოებრივი ცნობიერება ევროპასთან შეხვედრისა და რეალური ტრავმებისათვის.** ევროპული ღირებულებების ზედაპირული გადმოტანა საზოგადოების ჯანსაღ განვითარებას დიდწილად აფერხებს. გეოკულტურული გარემოს ცვლილების გამო ახლისა

და ძველის დიქტომიის საფუძველზე ორმაგმა დისკურსმა და ორმაგმა მორალმა იჩინა თავი. იქნება ეს სამოსი, წეს-ჩვეულებები, საუბრის მანერა, ენა, რწმენა, განათლება და სხვა (ბუსკივაძე, 2022, გვ.299). საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გამოვლენილმა ორმაგმა დისკურსმა გარკვეულწილად კოლექტიური ტრავმის ფორმირებას შეუწყო ხელი. „კულტურისა და ლიტერატურის თეორიებში ტრავმა განისაზღვრება როგორც დაგვიანებული პასუხი დაუძლეველ მოვლენაზე, რომელიც მეტისმეტად შემადრწუნებელი იყო იმისთვის, რომ დამუშავებულიყო მაშინ, როდესაც იგი მოხდა“ (ლიტერატურა, 2024, გვ.174). ლიტერატურაში ტრავმა გაცილებით უფრო ადრე იქცა მხატვრული ასახვის საგნად, ვიდრე სამეცნიერო დისკურსის ობიექტად. ახალ თურქულ ლიტერატურას საფუძვლად რომ ცივილიზაციის კრიზისი უდევს ამას აჰმედ ჰამდი თანფინარი მის არაერთ წერილსა თუ ინტერვიუში უსვამს ხაზს. თურქულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერჯერობით არ დამკვიდრებულა ტერმინი „ტრავმული ლიტერატურა“, თუმცა ისტორიული კონტექსტის გათვალისწინებით (1839-1923 წლები, 1940-1960 წლები, 1960-1980 - იანი წლები) დამკვიდრების ალბათობა დიდია. საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო მასალების რაოდენობაც მცირეა.¹ ყურადღებას იმსახურებს მინე ნიჰან დოღანის სტატია „Edebi Travma Kuramından Türk Travma Edebiyatına“ (ტრავმის ლიტერატურული თეორიიდან თურქულ ტრავმულ ლიტერატურამდე). აღნიშნულ სტატიაში მკვლევარი საკითხთან დაკავშირებული თეორიული ნაწილის განხილვის შემდეგ ზოგადად ეხება თურქულ ლიტერატურაში ტრავმის საკითხს და აღნიშნავს, რომ „თურქულ ლიტერატურაში ცნება „ტრავმული ლიტერატურა“ ჯერჯერობით ფეხს ვერ იკიდებს, გაცილებით უფრო პოპულარულია ცნება „მიგრაციული ლიტერატურა“ (....) თურქეთში კი ტრავმული ლიტერატურა ნამდვილად არსებობს და ამისი ნათელი დადასტურება ის ტექსტებია, რომლებიც პოსტტრავმულ პერიოდებშია შექმნილი“ (Doğan, 2024 გვ. 1023). მე-20 საუკუნის თურქ ავტორებს შორის ტრავმული დისკურსი აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოღუზ ათაის შემოქმედებაში მკაფიოდ და ცალსახად არის გამოხატული. როგორც თანფინარი,

¹ Aygan, T. (2024). Konuşul(a)mayanı anlatmak: Travma teorisi ve edebiyat. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 14(27), 115-138. Çalışkan, U. (2018). Traumatic Poetics: Witnessing and its horizons in Leylâ Erbil's Last Texts [Unpublished master dissertation] Boğaziçi Üniversitesi. Doğan, M. N. (2022). Türk şiirinde psikolojik travmanın izleri (1860-2020) [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ისე ოღუზ ათაი მთავარი გმირების კრიტიკული თვითრეფლექსიის საფუძველზე საზოგადოებაში ჯერაც ვერგადაღალხულ და ვერდაძლეულ ტრავმაზე ფოკუსირდებიან. ჩვენთვის საინტერესოა ტრავმის რა სახის რეპრეზენტაციას მიმართავენ ავტორები და რა არის ის მარკერები, რომელთა მეშვეობით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ტექსტებში ტრავმული ნარატივის არსებობა არ არსებობაზე. უნდა აღინიშნოს, რომ აჰმედ ჰამდი თანფინარამდე ჯერ კიდევ თანზიმათის მწერლობის მეორე თაობის წარმომადგენელი ავტორების შემოქმედებაში ჩნდება მხატვრული ტექსტები, სადაც ყურადღება მახვილდება საზოგადოების ფსევდოევროპეიზაციის პროცესზე და მის შედეგებზე. ჩვენ მიერ შერჩეული ავტორების შემოქმედებაში სწორედ შედეგებზე და თაობათა გამჭოლ ტრავმაზე კეთდება აქცენტი. ცივილიზაციის კრიზისმა განაპირობა „პოსტმეხსიერებაც“¹ რაც გულისხმობს ერთი თაობის ტრავმების გადაცემას მომდევნო თაობებისათვის. უნდა აღინიშნოს, რომ „ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში ტრავმა მიიჩნევა განსაკუთრებული ისტორიული და დისკურსული კონსტელაციის შედეგად წარმოქმნილ ფენომენად, მოდერნის ეპოქის წარმონაქმნად“ (ლიტერატურა, 2024, გვ. 143). მოდერნი და ზოგადად, მოდერნიზაციის პროცესი ზოგადსაკაცობრიო ევოლუციის თანმდევი ახალი სააზროვნო ფორმებისა და ტექნოლოგიების დამკვიდრების პერმანენტულ პროცესს გულისხმობს. კულტურულ სფეროში უპირატესობა ენიჭება ღირებულებათა ორიენტაციის დიფერენციაციას, საზოგადოებრივი ცოდნის და განათლების სეკულარიზაციას და პლურალიზაციას, იდეოლოგიური მიმართულებების მრავალფეროვნებას, აღიარებული ხდება ქცევის უფრო მეტი ინდივიდუალიზაცია და პიროვნების თვითგამორკვევა. აჰმედ ჰამდი თანფინარი თურქული საზოგადოების სულიერ კრიზისს ცივილიზაციის ცვლასა და ღირებულებათა კონფლიქტს უკავშირებს. ოღუზ ათაი კვლევის ცენტრში თაობათა გამჭოლი ტრავმის მსხვერპლს აყენებს და საზოგადოებაში მყარად ფეხმოკიდებული ნორმების სრული ნეგაციის, ან თვითმკვლელობის გზით მორალური კუთხით თურქული საზოგადოების დეგრადაციაზე ფოკუსირდება.

¹ ცნება დამკვიდრებულია მარიანე ჰირშის მიერ

ტრავმის რეპრეზენტაცია აჰმედ ჰამდი თანფინარისა და ოლუზ ათაის შემოქმედებაში

სტატიაში „ცივილიზაცია და ადამიანი“ აჰმედ ჰამდი თანფინარი წერს: „ღუღიზში, რომელიც ერთი კუდგუხიდან მეოხე კუდგუხაზე გადასვლის პირობებში მოგვიტანა, ჯეხ საზოგადო ცხოვრებაზე, შემდეგ კი, ინდივიდუალურად ყველა ადამიანზე აისახა. ახლის მომხილები ვახთ და ვიბხძვით კიდეც მისთვის, თუმცა წახსულს ვეხსად გაუფრთხილეთ, საფიქრადი მხოლოდ ეს რომ იყოს კიდეც ახაუშავდა, მაგამ ყველაფერი გაცილებით ახეული და ხთულია. ჩვენი ცხოვრების ხალაც ეტაპზე ჰოგოხც სიახლის მომხილები წახსულის ზეწოდას განვიცდით, ცხოვრების სხვა ეტაპზე კი პიხიქით, წახსულთან მჭიდრო კავშირის გამო სიახლე გვაწევს მძიმე გვიხთად. აღნიშნული ღუღიზში უკვე საუკუნეა ჩვენი ცხოვრების ბაგონ-ჰაგ-ჰონია. ზოგჯერ ამ პირობებს ისტორიული კონტექსტი განაპირობებს, ზოგჯერ კი ფსიქოლოგიური. მაგალითად, საკუთარი თვითმყოფადობის შეგუბების უნაიხ დაკახეული გვაქვს, საკუთარი ცხოვრებით ახ ვცხოვრობთ, საკუთარი ენით ახ ვმეცყვებთ, მუდმივი ეჭვებით გვიწევს ცხოვრება. გამბედაობა რომ მყოფნოდა ვიგყოდი, რომ თანზიმათიდან მოყოლებული დღემდე ერთგვარი სახის ოდიპოსის კომპლექსით, ანუ უნებუხად მამის მკვლელის კომპლექსით, ვახთ მოცულები. სწოხედ ეჭვი ახდენს ჩვენს ცხოვრებაზე გავდენას, იგი აბხკოდებს ჩვენი ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ადეკვატუხ მოწყობას. სწოხედ ცივილიზაციის ცვლილება იმის, მიზეზი, რომ ერთი თაობის მიეხ ვეხ გადაახეული სიხთუდე მომდევენო თაობას გადაეცემა, მუდმივად იქმნება ზღუხბლები, რომელთა გადაახევა გვიჩიხს. დავალწევთ თუ ახა თავს ამ ეჭვებს? ახ თქმა უნდა, მთავაიხა ვიცოდეთ ახადი ცივილიზაცია ჩვენს ცხოვრებას გონივრუად ჰოგოხ მოვახკოთ“ (Tanpinar, 2000გვ. 34).

აჰმედ ჰამდი თანფინარის შემოქმედებაში ცივილიზაციის შეცვლით გამოწვეული ტრავმის რეპრეზენტაცია პროტაგონისტთა დეპერსონალიზაციასა და დერეალიზაციას უკავშირდება. ასევე, თანფინარის შემოქმედება შეიძლება მოვაქციოთ კატეგორიაში, სადაც თავად ტრავმა არის მთავარი თემა. აღნიშნული ტრავმა შეიძლება იყოს ისტორიული ან საზოგადოებრივი. ამისთვის კი გამოიყენება რეალისტური ესთეტიკა და მწყობრი, თანმიმდევრული თხრობა.

რომანში „სიმშვიდე“ მთავარი გმირი, მუმთაზი, მუდმივად გაორებული მდგომარეობაში იმყოფება. მისთვის ევროპული და ეროვნული ღირებულებების, ანუ წარსულისა და აწმყოს მნიშვნელოვანი გამოცდილებისა და მონაპოვრის გააზრება და რეალიზება სულიერ სიმშვიდესთან არის დაკავშირებული. სათაურის მიუხედავად რომანის გმირები სულიერი სიმშვიდის დეფიციტს განიცდიან. რით არის გამოწვეული აღნიშნული სულიერი სიმშვიდის დეფიციტი? თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ რომანის ყველა პერსონაჟი ევროპაში განათლებამიღებული და სოციალურ ცხოვრებაში რეალიზებული ადამიანები არიან. ავტორი ამ რომანში ღარიბი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებზე არ ფოკუსირდება, მისთვის მნიშვნელოვანი და საინტერესო ინტელიგენციის ფენაა. რომანი 1945 წელს არის დაწერილი. თანფინარი ჯერ კიდევ იმედით უყურებს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწყობის საკითხს, რომელიც ეროვნული მახასიათებლებისა და ევროპული ღირებულებების სწორად ადაპტაციის პროცესთან არის დაკავშირებული. პროცესთან, რომელიც თურქულ საზოგადოებას „დაუსრულებელი შეგირდობის“ ფაზიდან გამოიყვანს. რომანი ოთხი ნაწილისგან შედგება. თითოეული ნაწილი იმ გმირის სახელს ატარებს, რომელიც მუმთაზის ცხოვრებაში სხვადასხვა ეტაპებს ქმნის. აღნიშნული ეტაპების გადალახვა მუმთაზის სულიერი განვითარების საქმეში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. იგი არის ადამიანი, რომელსაც მამა თვალწინ მოუკლეს და დედა მალევე გარდაეცვალა. მისი სულიერი ტრავმა და მერყევი ხასიათი სწორედ ამ ფაქტებით არის განპირობებული. გარესამყაროსთან ურთიერთობის შინაგანი ბარიერის გადალახვა მუმთაზმა ცხოვრების ვერცერთ ეტაპზე შეძლო. ერთი მხრივ მას პირადი ბედნიერება აღელვებს, მეორე მხრივ სოციალური პასუხისმგებლობა აწევს ტვირთად. თანფინარმა აღნიშნულ რომანში თურქულ ინტელიგენციის ახალი ტიპი შექმნა, რომელსაც დიდი წარსულისა და ძლევამოსილების ნანგრევებზე აღმოცენებული თურქული სახელმწიფოს მატერიალური და მორალური კუთხით განვითარების პასუხისმგებლობა დააკისრა „სიმამხთდე უნდა ითქვას მუმთაზი ოხმაგი ცხოვრებით ცხოვრობდა მეწალის მსგავსად „ათას ეხთი ლამიდან“. ეხთი მხივ მოგონებები ბედნიერ ღლებზე ახასოღეს გოვებდა მას, მაგამ ხოგოხი კი მზე ამოვიდოდა, ლამინდელი განცადკევება საკუთაი თავთან მთიანად ვიყვდებოდა მხოლოდ მის შიგნით და განჯვა მთედ ახსებას მოედებოდა. თავისი ახლებით ახადგაზხდა მამაკაცი, ხომელიც ფაქტობი-

ვად მის წახმოსახვაში ცხოვრობდა , გადიოდა სამოთხესა და ჯოჯოხეთს ეხთად“ (Tanpınar, 2017 ,გვ.58). საზოგადოებაში მყარად ფეხმოკიდებულმა ორმაგმა დისკურსმა თურქულ საზოგადოებაში საკუთარი თავის გამოხატვის საშუალებების სიმცირე გამოიწვია. ბიძაშვილი, იკსანის, დახმარებით მუმთაზმა ძალიან კარგად იცის საკუთარი ქვეყნის ისტორია. მას აქვს უნარი არსებული მდგომარეობა წარსულის საუკეთესო გამოცდილებას შეადაროს „*ჩა თქმა უნდა, ჩვენ ვგჩძნობთ მთელი ახსებით, ჩვენი საკუთარი სისხლითა და ხოხციით, თუ იმ ოხი საუკუნის ამოვახდნამ ჩვენი ცხოვრებიდან, ხოცა ვიყავით დანაწეხეხებული და დაშლიდი, მხოლოდ და მხოლოდ ჩამოშლიდი იმპეხიის ნაწილები და სხვა ახაფეხი, შედეგად ის მოიგანა, ხომ ახდაც ახ გაგვარჩნია უნახი ჩამოვაცადიბოთ საკუთარი ცხოვრების ნოხმები და საკუთარი თავის გამობატვის საშუადებები*“ (Tanpınar, 2017, გვ. 53). კოლექტიური ტრავმის საუკეთესო მაგალითი სტამბოლის ძველი ქუჩებია, სადაც აღმოსავლური ფარდაგები, სამკურნალო წიგნები და უამრავი ნივთია გამოფენილი. აღნიშნული ნივთები ისტორიის კუთვნილება გამხდარა და ფუნქცია დაუკარგავთ. „*მთიანად ეს ყვედაფეხი წახმოადგენდა უცნაუხ ნაეხთს, ხომელიც შედეგი იყო ინტედექტუალუხი მოუნელებობისა. მუმთაზი აცნობიეხებდა, ხომ ეს უკიდევანო ცოდნა, მთელი თავისი მოცულობით, დაკავებული იყო უსახულო ბიძოდით საკუთარ თავთან და საკუთარი ტყავის მუდმივი ცვლით. მთელი საზოგადოება გახდა დეპეხისიუდი, დათეგუნუდი და იგანჯებოდა გაუცხოების, საკუთარი თავის დაკარგვის და ხედახდა დაბადების მგანჯვედი ტკივილებისგან. ეს პოცესი მთელი საუკუნე გიძედებოდა*“ (Tanpınar, 2017, გვ. 58). საკუთარი თავის დაკარგვის შიში ქმნიდა მუმთაზის ცნობიერებაში შინაგან დისჰარმონიას, ინვევდა მის დანაწევრებას „*მისი გონება ოხ თუ სამ ნაწიდადაც კი იყო გაყოფიდი: პიხვედი მუმთაზი, ხომელიც ადბათ ყვედა დანახჩენზე მნიშვნელოვანი იყო, ხომელსაც ეშინოდა თავისი ბედისწეხის და, უპიხვედეს ყოვლისა, ცდილობდა ჩაეხშო თავისი ფიქეხები, (....) მეოხე მუმთაზი საკუთარ თავს ოხ ნაწიდად გეჯდა, ცდილობდა ისევ შეეხთებოდა ნუხანს, ეძებდა მას სტამბოლის ყვედა ქუჩასა და კუთხეში, სადაც შეიძლებოდა ყოფიდიყო. ეს მუმთაზი ყოვედ ახად ქახიშხად თავისი სულის ნაწილს აგანდა. მესამე მუმთაზი მიადიჯებდა უჩვეულო ამოუცნობი გახემოებებისაკენ და ბედისწეხის დაუნდობელი ახიეხებისაკენ იმ სამხედეხო ქვედანაყოფის უკან, ხომედმაც გიანსპოხგის მოულოდნელი შეეხება გამოიწვია*“ (Tanpınar, 2017 ,გვ.56).

რომანი „დროის მარეგულირებელი ინსტიტუტი“ 1961 წელს დაიბეჭდა. აღნიშნულ რომანში ავტორი აღარ ცდილობს თურქული ინტელიგენციის ახალი ტიპის შექმნას და არც მისი ცხოვრების სხვადასხვა სირთულეზე ფოკუსირდება. რომანის მთავარი გმირი ერთი შეხედვით მატყუარა, თაღლითი და საკუთარი ინტერესებისათვის მორალური ღირებულებების იოლად დამთმობი, კონფორმისტი ადამიანია. ჰაირი ირდალი შუახნის ასაკში მემუარების წერას გადაწყვეტს, სურს შთამომავლობას „ერის ღირსეული შვილისა“ და „მისი მხსნელის“ ჰალით აიარჯის, სახელი გააცნოს და მოვლენები აღწეროს, რომელთა მოწმეც თავად გახლდათ „მემუაჩების წეხისას სუდაც ახ ვაპიხებ საკუთახ თავზე საუბახს. ჩემი მიზანია, რომ გაჩკვეუდი მოვღენები, რომელთა მოწმეც ვიყავი დავიწყებას ახ მიეცეს“ (Tanpınar, 2007, გვ.5). რომანში ერთი ადამიანის ცხოვრების მაგალითზე თურქული საზოგადოების ხანგრძლივი სულიერი კრიზისია გამოხატული. რომანის მთავარი პერსონაჟები ორ კატეგორიად იყოფიან. ერთ მხარეს დგანან აღმოსავლური მისტიკითა და რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილი ადამიანები, მეორე მხარეს კი „ახალი დროის“ „ახალი ადამიანები“, რომელთაც წარსულის უარყოფის ხარჯზე სურთ საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწყობა. ამის ნათელი გამოვლინება რომანის მეორე მთავარი პერსონაჟი, ჰალით აიარჯია. ავტორი მას საზოგადოებაშიმიღებულ, ქარიზმატულ პერსონაჟად აცნობს მკითხველს, თუმცა მისი წარსულის შესახებ არაფერს წერს. თანფინარისათვის პერსონაჟი წარსულის გარეშე შეუძლებელია სიცოცხლისუნარიანი იყოს. ამიტომ ყველა პერსონაჟი, რომელიც რეალობას ადეკვატურად ვერ აღიქვამს ფიზიკურ არსებობს ადრე თუ გვიან ასრულებს. თანფინარისათვის თურქული საზოგადოების პროგრესისათვის ფეხის აწყობა, თანადროულობის განცდა განვითარების მთავარი მარკერია. ჰაირი ირდალის პერსონაჟში ავტორი აღმოსავლური და ფსევდოევროპული გამოცდილების სინთეზის შედეგებზე ამახვილებს ყურადღებას.

რომანში საზოგადოებრივი ტრავმის თვალსაჩინო გამოხატულება ყავახანაა, სადაც თითქმის ყველა სფეროს წარმომადგენელია შეკრებილი.

„ყავახანაში ყველა სჯულის და ჯიშის ადამიანი მოდიოდა, გაკოცხებული ვაჭახი თუ უსახელო პოეტი, მხატვარი, ჟუჰნადისტი, ჩინოვნიკი თუ მოჭადჩაკე, უნივერსიტეტის პროფესორი თუ სტუდენტი, მსახიობები, მუსიკოსები, მიუხედავად იმისა, რომ პაგაჩ-პაგაჩა ჯგუფებად იყოფოდნენ

ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ ყველანი ერთად ცხოვრობდნენ. ხას ალაჰ მოისმენდი ამ ყავახანაში, ისგოჩიას, ბეჩსონის ფიდროფიას, არისტოტელეს დოგიკას, ბეჩდნუდ დიჩიკას, ფსიქონადიზს, პოდიგიკას, საინტერესო თუ საშიშ ისგოჩიებს... *हा तमा सुन्दा, ამ საკითხებზე სილ-ხმისეულად აჩავინ დაპაჩაკობდა, ყველა ეს ადამიანი თითქოს ხანგძლივი ძიდიდან გამოღვიძებულ, ან მკვდრით აღმდგა ადამიანს ჰგავდა, ყველა ის საკითხი ჩაბეც ისინი დაპაჩაკობდნენ აღქსანდრე თუ ჰანიბადი, კან-ტის კატეგორიული იმპეიატივი ჰეიდუხი ცხოვრებიდან გაქცევა იყო და სხვა აჩაფეხი (----) სოციალური ფსიქოლოგიისთვის ეს საუკეთესო ადგი-ღია, აქ კახგად ჩანს წახსულის კვალი, ყველა ეს ადამიანი საკუთარ იღუბო-ხუდ სამყაროშია ჩაფლული, თითქოს სხვა სამყაროში ცხოვრობენ, თით-ქოს კოდექტიუხ სიზმას ხედავენ“ (Tanpinar, 2007, გვ. 79- 80).*

ჰალით აიარჯის ინიციატივით დაარსდა „დროის ინსტიტუტი“, რომელიც ახალი დროის, ახალი ადამიანების წარმოების ცენტრი უნდა გამხდარიყო. გმირის შინაგანი კონფლიქტი სწორედ აქ დაიწყო. იცო-და, რომ ყველაფერი ტყუილზე იყო აგებული, თუმცა უზრუნველი ცხოვ-რება ყველას და ყველაფერს ერჩინა. აღარც თვითონ ახსოვდა ვინ იყო და არც გარშემოცოფები იხსენიებდნენ ერთი სახელით. ხან **ჰაი-რი შვილი** იყო, ხან **ჰაირი წინასწარმეტყველი**, ხან **ჰაირი მესაათე**, **ჰაირი ობოლი**, **ჰაირი ჯადოქარი**, **მფლანგველი**, **ლოთი**, **ჰაშიშის მოყ-ვარული**, **ბატონო ჰაირი**. „ხედავთ ჩამდენი ჰაიხი აჩსებობდა! ნეგავ ჰომედიმე მათგანი სადმე ხომ აჩ დაგვეკახგა, *हा मोखेदोदा სხვებივით მხოლოდ ერთი რომ ვყოფიდიყავი, საკუთიხი მე!*“ (Tanpinar, 2007, გვ. 211). რომანში „მაჰურ ბესთე“ ხაზგასმულია რელიგიის თემატიკა და საზო-გადოების აღფრთოვანებული დამოკიდებულება ევროპული მუსიკი-სადმი, მაშინ როცა თურქული ხალხური მუსიკალური ჟანრები მას არაფრით ჩამოუვარდება. რომანის ერთ-ერთი გმირი, საბრი ჰოჯა, თავს აღმოსავლელად თვლის, თუმცა იძულებულია აღიაროს, რომ „აღმოსავლეთი მოკვდა“, წარსული დავინწყებას მიეცა, მაგრამ მხო-ლოდ წარსულის სულიერ მემკვიდრეობის განცდას შეუძლია ადამიანს სიმშვიდე მოუტანოს. უნდა აღინიშნოს, რომ თანფინარს აქვს ისტორი-ულობის შეგრძნება სწორედ იმ გაგებით, როგორც ამას თომას ელიო-ტი განმარტავს „ისტორიულობის ცნება მოიცავს არა მარტო წარსულს, არამედ წარსულის თანადროულობას“ (ლიტერატურის... 2010:98)

სულიერი კრიზისი საზოგადოების განათლებული ნაწილის, ინტე-ლიგენციის, ერთ-ერთი განმსაზღვრელ მარკერადაც შეიძლება მივიჩი-

ნიოთ. აქვე საზი იმასაც უნდა გავუსვავთ, რომ საზოგადოების განათლებული ნაწილის სულიერი კრიზისი, მისი გამოვლინება და კრიზისის დაძლევის გზები ერთმანეთისგან განსხვავებულია. თუკი 1960 წლამდე თურქული ინტელიგენციის წარმომადგენლები კრიზისის დაძლევის საკუთარი ინტელექტუალური ძალების ხალხის კეთილდღეობასა და ცნობიერების ამაღლების საქმეში „ხარჯავდნენ“, 1960 წლის შემდეგ ლიტერატურაში ისეთი ცნება შემოდის, რომელსაც „თანამედროვე ადამიანის სულიერი კრიზისი“ ჰქვია. აღნიშნული კრიზისულობა ხშირ შემთხვევაში საზოგადოებისგან გაუცხოებით, საკუთარ თავთან გაუცხოებით, დეპერსონალიზაციით, ონტოლოგიური საზრისის დაკარგვით ვლინდება. თანამედროვე ადამიანის სულიერი კრიზისი დიდწილად ისტორიული კონტექსტით არის დეტერმინირებული (ბუსკივაძე, 2023, გვ.15). ოღუზ ათაი თურქი ინტელიგენციის სულიერ კრიზისს ზოგ შემთხვევაში მკვეთრი თვითრეფლექსიის პროცესით (სელიმ იშიქი, ჰიქმეთ ბენოლი, თურქუთ ოზბენი), ზოგ შემთხვევაში სრული დეპერსონალიზაციით („თეთრმანტოიანი კაცი“, „შიშის მოლოდინში“, „დავინყებულ“) გამოხატავს. იგი ერთგვარ საზოგადოებრივ კლასს ქმნის, რომელსაც „გარიყულები“ ჰქვია. აღნიშნული კლასის წარმომადგენლები არიან რა საზოგადოებას სრულიად მოწყვეტილები ყოფიერების საზრისის პოვნას საკუთარ თავში ჩაღრმავების გზით ცდილობენ. ყოფის აუტანლობა მათ რიგ შემთხვევაში თვითმკვლელობისკენ უბიძგებს (სელიმ იშიქი, ჰიქმეთ ბენოლი და თეთრმანტოიანი კაცი), რიგ შემთხვევაში მეტამორფოზისკენ (თურგუთ ოზბენი), რიგ შემთხვევაში თვითდასჯისკენ, რომელიც საზოგადოებაში სინდისის ქენჯნის გაღვიძებას ისახავს მიზნად („შიშის მოლოდინში“) (ბუსკივაძე, 2023, გვ. 16). ოღუზ ათაის შემოქმედებაში გჩვენდება დისკუსიის *ხეპხეზენგაცია ახა იმდენად გჩვენდება აქცენტირებით, ახამედ უშუალოდ გჩვენებულობაზე აქცენტირებით ხდება. გჩვენებუდი მოქმედი გმიხის ცნობიერება, მისი შეცვლიდი მსოფდაღქმა შინაგანი დისოციაციის შედეგია.*

რომანი „ხელმოცარულები“ ახალგაზრდა კაცის, სელიმ იშიქის, გარდაცვალების ცნობით იწყება. სელიმმა საკუთარ თავს თავად გამოუტანა განაჩენი ცეცხლსასროლი იარაღით. მეგობრის თვითმკვლელობის მიზეზი საწყის ეტაპზე აბსოლუტურად გაუგებარი და ამოუხსნელია რომანის მეორე მთავარი გმირის, თურგუთ ოზბენისთვის. გაუგებარია იმიტომ რომ სელიმი სრულიად არ ჰგავდა სუიციდისაკენ მიდრეკილ ადამიანს. ოღუზ ათაი რომანში თურქულ საზოგადოების ისეთს მო-

დელს აღწერს, რომელშიც ინერტული საზოგადოებრივი სისტემაა გაბატონებული. მორალური ღირებულებები უკიდურეს ნეგაციამდე დასული და საზოგადოების წევრები მოლუსკებს ჰგვანან. „მთავარი ღირებულება“ მატერიალური კეთილდღეობა და ქონების დაგროვებაა, რომელიც სხვაზე გაცილებით მეტი უნდა იყოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისეთივე ხელმოცარული ხდები როგორიც სელიმ იშიქია. ავტორი საზოგადოების მორალური განვითარების პროცესში ინტელექტუალის ისეთ სახე-სიმბოლოს ქმნის, რომელიც ევროპელი ფილოსოფოსების, მწერლების შემოქმედებას ზედმიწევნით კარგად იცნობს. სელიმი წინა თაობათა ტრავმისა და პოსტმეხსიერების სინთეზის სიმბოლოა. იგი მთელი ძალისხმევით ცდილობს საზოგადოებაში გამეფებული ობლომოვიზმისა და დროსტარებისაკენ მიდრეკილების ამოძიკვას, იაფფასიან ცხოვრებასთან დაბრუნების კრიზისის დაძლევას. მან იცის, რომ თვისებები, რომლებიც ადამიანს თავის ინდივიდუალურ ფასეულობებად მიაჩნია შეიძლება საზოგადოების გავლენით შექმნილი ყალბი ღირებულებები იყოს. სელიმისათვის გამოსავალი კრიტიკული თვითრეფლექსიაა „საკუთარი თავის კიჩიკა საკუთარ თავზე ჩივიდის ჩაჩროებს უნდა გასცდეს“ (Atay, 2008, გვ.101). სელიმ იშიქის შეხედულებები არ ემთხვევა საზოგადოებაში დამკვიდრებულ ნორმებს „სელიმისთანებს ასე ექცევიან. უცებ ახ აწვებიან. ჯეხ მიუშვებენ, ხომ ისე იფიქროს ხოგოიხ უნდა. უფდება მისცემენ სამყარო თავისი სუხვიდისამებხ გაიგოს, განიცადოს, შეიგხძნოს, ის კი ახა, გაშსაც დაუკახვენ, შეაქებენ, ხათა სუდ მთად შეიშადოს და უკან ალახ დაბხუნდეს (Atay, 2008, გვ.117). საზოგადოებას არაფერში არგია საკუთარი თავის შეცნობა და თვითკრიტიკა. სელიმმა საკუთარი თავის გამოხატვის ერთადერთი გზა თვითმკვლელობაში იპოვა. თურგუთისთვის კი მეგობრის თვითმკვლელობა საკუთარი იაფფასიანი ცხოვრების დანახვის ინდიკატორი აღმოჩნდა. იგი უპირატესობას სულიერი განვითარებას ანიჭებს და უარს ამბობს საზოგადოების მიერ შემოთავაზებულ ყალბ და „მკვდარ ნარჩენებზე“.

მოთხრობაში „თეთრმანტოიანი კაცი“ უსახელო პერსონაჟს ავტორი პირველივე წინადადებაში გვაცნობს როგორც წარუმატებელს. მეჩეთის წინ მათხოვრობს, თუმცა გადაჭრით იმასაც ვერ ვიტყვით, რომ მათხოვრობს, რამდენადაც ამ საქმეშიც წარუმატებელია და ძალისხმევას არ იჩენს. ერთ დუქანში გასაყიდად გამოფენილი თეთრი მანტოთი ინტერესდება და ყიდულობს. თეთრი მანტო ქალისაა, თანაც სიცხეში ქალის მანტოთი მოსეირნე მამაკაცი გრძელი წვერითა და

თმით საზოგადოებაში სხვადასხვაგვარ რეაქციას იწვევს. ზოგიერთი მას ტურისტად მიიჩნევს, უცხო ენაზე ესაუბრება, ერთი მაღაზიის პატრონი კი მას ცოცხალ მანეკენად იყენებს. ერთი მექამრისაგან ქამარს ჰყიდულობს. აღნიშნული მექამრე ერთადერთია, რომელთანაც მან დადებითი ურთიერთობის ჩამოყალიბება შეძლო. საბოლოოდ, პლაჟზე მიდის, სადაც იგი ან გიჟად ან გარყვნილად მიიჩნიეს. მთავარი გმირი, რომელმაც გარშემომყოფების წნეხს ვერ გაუძლო, პირდაპირ ზღვისკენ მიდის და თვალთახედვის არიდან იკარგება.

მოთხრობაში „თეთრმანტოიან კაცი“ სიუჟეტის განვითარების დრო და ადგილი უცნობია. თუმცა, მოთხრობაში მოცემული რამდენიმე მინიშნება გვაფიქრებინებს, რომ აღწერილი ამბავი ზაფხულის ერთ დღეს ხდება. ამის საფუძველს შემდეგი მონაკვეთი გვაძლევს: „მზე აცხენებდა. მახთადია, ნაბიჯს უკდო, მაგჩამ შუბდიდან წამოსული ოფიი წვეხს უსველებდა (Atay, 2020, გვ.18). პირველი სივრცე, რომელსაც ნაწარმოებში ავტორი ხაზს უსვამს, მეჩეთის ეზოა. „ხადხმაჯად ჯგუფში იყო. წახუმაგებელი. ფული ახ ჰქონდა. მეჩეთის წინ იდგა. (...) კიდეში იდგა. ვეჩავითაჰ მაჩიფათს ჰომ ვეჰ იჩენდა თუ შესაბაღისი აჰაფეჰი ჰქონდა ან საკუთაჰ თავზე იმდენად აჰ ფიქრობდა, ჰომ გაჩემოსაგან გამოეჩინა და წახუმაგებლობას შეეწუხებინა, მათხოვრობაშიც წახუმაგებელი იყო“ (Atay, 2020, გვ.13) ავტორი საზგასმით აღნიშნავს პროტაგონისტის „წარუმატებლობას“.

ავტორი მოთხრობაში „უტყვ“ პერსონაჟს გვთავაზობს. თეთრმანტოიანი კაცი მუდამ ჩუმა, მუდამ სდუმს. ნაწარმოების გაცნობისას, ჩვენ არ ვხდებით მისი საუბრის, ან თუნდაც საკუთარი აზრების, შეხედულებების გაზიარების, საკუთარი თავის გაცნობის მცდელობის მოწმენი. ის განდევნილია (გარიყულია) საზოგადოებისაგან, რომელსაც ეკუთვნის. სწორედ ესაა მისი დუმილის მიზეზი. დუმილი ერთ-ერთი იშვიათი რეაქციაა სიუჟეტში. თეთრმანტოიანი კაცი არც საუბრობს, არც ფიქრობს. მის ამბავს კი მხოლოდ მოთხრობლის გადმოცემით ვიგებთ. ის საზოგადოების მიმართ დუმს, მაგრამ თავის აზრებს არც მკითხველს უზიარებს. „დუმილი“ იძენს გარკვეული აქტივობის მნიშვნელობას, თვისებას. ეს სათქმელის არ თქმა კი არაა, არამედ საკუთარი აზრის დუმილით დაფიქსირება. ხშირ შემთხვევაში, დუმილი ყველაზე მტკიცე პასუხიც კი შეიძლება იყოს. ამდენად, ოღუზ ათაის მოცემული პერსონაჟის დუმილი ერთგვარი პროტესტია საზოგადოებისადმი, რომელიც მას ვერ იღებს ისეთად, როგორიც არის. ოღუზ ათაის

გმირები საკუთარი ენის, კუთვნილი წინადადებების, საკუთარი აზრის ქონისა და გამოხატვის აუცილებლობას გრძნობენ.

დასკვნა

თურქული ლიტერატურის „ზღურბლისმიერი“ ბუნება ისტორიული კონტექსტით არის განპირობებული. კულტურული ველის ცვლილების შედეგად თურქული საზოგადოების ტრავმული ხასიათი მხატვრული ტექსტების დონეზე სხვადასხვა სიხშირითა და დოზით გამოვლინდა. ცივილიზაციის კრიზისმა იდენტობის საკითხიც წამოსწია წინ. საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში გამოვლენილი ორმაგი დისკურსი თურქული საზოგადოების ტრაგიზმის მიზეზადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. მე-20 საუკუნის თურქი ავტორები აჰმედ ჰამდი თანფინარი და ოღუზ ათაი თურქული საზოგადოების ტრავმულ ბუნებაზე სხვადასხვა გზებით ამახვილებენ ყურადღებას. თანფინართან ტრავმული დისკურსი პერსონაჟთა დეპერსონალიზაციის და სინამდვილის დერეალიზაციის გზით ვლინდება, ოღუზ ათაის პერსონაჟები თაობათა გამჭოლი ტრავმის მსხვერპლი პერსონაჟები არიან. მათი ტრავმულობა კრიტიკული თვითრეფლექსიით, საზოგადოების სააზროვნო სისტემის, ცხოვრების წესის სრული უარყოფის ფორმით ვლინდება. როგორც თანფინარის, ისე ოღუზ ათაის პერსონაჟები შინაგანი ჰარმონიის რღვევას განიცდიან. ავტორები არა მხოლოდ კონკრეტული პერიოდის სულიერი კრიზისზე მიანიშნებენ, არამედ ზოგადად, ეპოქის კრიზისულობაზე ამახვილებენ ყურადღებას.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ბუსკივაძე მ. (2023). ოღუზ ათაის მოთხრობის “შიშის მოღოღინში” ჰეცეფცეცის საკითხი,
- ქართული თურქოლოგიური კვლევები 1, ISBN: Rumelya Yayıncılık ve Publishing: 978-625-99696-7-1, Fenomen :978-625-6470-54-5. N 1, DOI:10.5281/zenodo.10462568, ORCID ID: 0000-0002-9094-6291.
- ბუსკივაძე, მ. (2022). ფსევდოევჩოპუდი დისკუხის და დეპეხსონადიზაციის საკითხი აჰმედ ჰამდი თანფინარის ხომანში “ღჰოის მაჰეგუდიხებედი ინსტიტუტი”, ლიტერატურული ძიებანი 42, გვ. 287-304. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, E-ISSN2960-9968, literaryresearches.litinstitutu.ge.

- ბოკუჩავა ნ. პატარიძე, ს. ცაგარელი ლ. (2024). დიგეჩაგუხა და კოდექსიური მახასიათებლები, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- რატიანი ი. (2018). ქართული დიგეჩაგუხა და მსოფლიო დიგეჩაგუხური პოეზიები, თბილისი, უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Atay, O. (2020) . *Korkuyu Beklerken*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atay, O. (2008) . *Tutunamaynalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, M. N (2024). *Edebi Travma Kuramından Türk Travma Edebiyatına*, Foklor/-Edebiyat, 30 (4)-120. Say/ Güz. DOI:10.22559/foklor.2798
- Tanpınar, A. H. (2007) *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul, Dergah Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2000) *Yaşadığım gibi*, İstanbul, Dergah Yayınları.

სოფიო მახაჩაშვილი

ასასისტენტ-პროფესორი
ჩიზეს ჩეჯეფ გაიფ ეხლოღანის უნივერსიტეტი
sophio.makhatchashvili@erdogan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1083-9865

Dr. Sopia Makhatchashvili

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
sophio.makhatchashvili@erdogan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1083-9865

Sopio Makhatchashvili

Assistant Professor
Rize Recep Tayyip Erdogan University
sophio.makhatchashvili@erdogan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1083-9865

**„სიტყვის კონიდან“ ქართულ ლექსიკურ საგანძურში
დალექილი თურქული სიტყვების შესახებ**

**"SİTKVİS KONA - SÖZ DEMETİ" SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN VE GÜRCÜ
DİLİNE GEÇEN TÜRKÇE KÖKENLİ KELİMELE ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

**ABOUT THE TURKISH WORDS DEPOSITED IN THE GEORGIAN LEXICAL
TREASURE FROM "GEORGIAN DICTIONARY"**

ანოტაცია

ენა რომ ცოცხალი ორგანიზმია და მუდმივად იცვლება დროისა და ჟამის შესაბამისად, ყველაზე ნათლად ენის ლექსიკური მარაგის ისტორიულ ჭრილში გაანალიზებისას ჩანს: როგორ ივსება და მდიდრდება ეს მარაგი სხვა ენობრივი სამყაროდან შემოსული სიტყვებით; როგორ ახდენს გავლენას ენაზე საუკუნეების განმავლობაში მეზობელ ხალხებთან თანაცხოვრების შედეგად ჩამოყალიბებული ენობრივი ურთიერთობები და ილექება ლექსიკური ერთეულების სახით. ამ თანაცხოვრების შედეგია

ქართულ ენაში დამკვიდრებული არაერთი თურქული წარმომავლობის სიტყვაც, რომელიც ქართული პროფესიონალური ლექსიკოგრაფიის ფუძემდებლის, სულხან-საბა ორბელიანის მიერ შედგენილ „ლექსიკონ ქართულში“, ანუ „სიტყვის კონაშია“ თავმოყრილი.

ხშირ შემთხვევაში სიტყვები, რომლებიც უცხო ენიდანაა შემოსული, ადგილს ვერ იმკვიდრებს; ზოგი დროთა განმავლობაში ძველდება და ხმარებიდან გადის. ასეთი სიტყვები ბარბარიზმებისა და არქაიზმების რიგში ინაცვლებს. ზოგიერთი სიტყვა კი სრულად ან ნაწილობრივ იცვლის შინაარსს და არა მარტო სალექსიკონო ერთეულს წარმოადგენს, არამედ აქტიურად გამოიყენება ცოცხალ მეტყველებაშიც. ქართულში უამრავი ასეთი სიტყვაა ლათინურიდან, სპარსულიდან, არაბულიდან, თურქულიდან, სომხურიდან თუ სხვა ენებიდან შემოსული და დამკვიდრებული, რომელთა წარმომავლობა ლინგვისტთა კვლევის საგნადაა ქცეული.

მე-17–მე-18 საუკუნეების მიჯნაზე შედგენილ ლექსიკონში მრავლად მოიძებნება ისეთი ძირძველი ქართული სიტყვები, რომლებიც თანამედროვე ქართულ ენაზე მოსაუბრე ადამიანისთვის გაუგებარია, რომლებიც სრულად ჩაანაცვლა სხვა ენობრივი სამყაროდან, მათ შორის თურქულიდან, შემოსულმა ლექსიკურმა ერთეულებმა და „უცხო სიტყვად“ აღარ აღიქმება.

ჩვენი კვლევის მიზანი სწორედ სულხან-საბას მიერ 300 წლის წინათ შედგენილ ლექსიკონში შესული თურქული სიტყვებისა და სიტყვა-სტატიების გაანალიზებაა; სემანტიკური თვალსაზრისით, თანამედროვე ქართულსა და თურქულ სალიტერატურო ენებთან მათი შესაბამისობის დადგენაა; აღნიშნული ლექსიკის ადგილისა და როლის განსაზღვრა თანამედროვე სალიტერატურო თუ სამეტყველო ქართულში.

ისტორიულ-შედარებითი და დისკურსული ანალიზის მეთოდების გამოყენებით შევეცდებით იმის გარკვევას, თუ რა ცვლილებები განიცადა აღნიშნულმა ლექსიკამ დროთა განმავლობაში და რამდენად აქტიურად გამოიყენება ეს სიტყვები თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენასა თუ ცოცხალ მეტყველებაში.

ამის გარკვევაა ძირითადი მიზანი ჩვენი სტატიისა, რომელიც, ვფიქრობთ, დაინტერესებს როგორც ლექსიკოგრაფებს, ისე ქართულ-თურქული ურთიერთობების სფეროში მომუშავე სპეციალისტებსა და ფართო აუდიტორიას.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ლექსიკონი, თურქული ლექსიკა, თანამედროვე რაკურსი.

ÖZET

Dil, canlı bir varlıktır. Sürekli bir değişim içinde olan dil, zamanın akışıyla uyumlu bir şekilde evrimleşir. Bu durum, özellikle bir dilin kelime hazinesinin tarihsel süreçteki gelişimini incelediğimizde açıkça görülür. Çeşitli dillerden ödünç alınan kelimeler, dilin söz varlığını zenginleştirir. Yüzyıllar boyunca komşu halklarla kurulan iletişimlerin sonucu olan dilsel etkileşimler, bu etkileşimlerin sözcük dağarcığına yansıma şekli, dilin tarihsel sürecini incelerken ortaya çıkar. Yüzyıllar süren dilsel etkileşimler sonucunda Gürcü dilinde de birçok Türkçe kökenli kelime yerleşmiştir. Bu kelimeler, Gürcü sözlükbiliminin kurucusu Sukhan Saba Orbeliani tarafından derlenen Leksinoni Kartuli (Sitkvis Kona) adlı sözlükte toplanmıştır.

Yabancı dillerden ödünç alınan sözcüklerin hedef dilde yer edinmesi kolay değildir. Genellikle bu kelimeler zamanla kullanılmaz hale gelir ve arkaik kelimeler arasında yer alır. Ancak bazı kelimeler, kısmen ya da tamamen değişerek aktif kullanılan kelimelere dönüşebilir. Gürcüceye Latince, Farsça, Arapça, Türkçe ve Ermenice gibi birçok dilden kelime geçmiştir. Bu alıntı kelimeler, birçok dilbilimcinin araştırma konusu olmuştur.

7-18. yüzyılın başlarında hazırlanmış olan Gürcüce bir sözlükte, günümüz Gürcücesinde kullanılmayan ve anlaşılması zor birçok eski Gürcüce kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler, özellikle Türkçe başta olmak üzere diğer dillerden ödünç alınan kelimelerle yer değiştirmiştir. Bu sürecin sonunda alıntı kelimeler, dilin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde bu alıntı kelimeler, “yabancı kelime” olarak algılanmamaktadır.

Sukhan Saba tarafından yaklaşık 300 yıl önce derlenen sözlükte yer alan kelimeleri ayrıntılı bir şekilde incelemek; bu kelimelerin Gürcüce ve Türkçedeki kullanımları, semantik benzerlikleri ve farklılıklarını tespit etmek; söz konusu sözcüklerin modern Gürcü edebi ve konuşma dilindeki yerini belirlemek, bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, inceleme ve karşılaştırmalı tarihsel yöntem kullanılarak bu kelimelerin zaman içinde ne tür değişimlere uğradığı, çağdaş edebi ve günlük Gürcücede ne kadar sıklıkla kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Konunun, sözcük bilimciler, Türk-Gürcü ilişkileri üzerine çalışan araştırmacılar ve genel okuyucular için merak uyandırıcı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcüce Sözlük, Türkçe Söz Varlığı, Çağdaş Perspektif

Abstract

The fact that language is a living organism and constantly changes according to time and circumstances is most clearly seen when analyzing the lexical stock of a language in a historical context: How this stock is filled and enriched with words coming from other linguistic worlds; how linguistic relations formed over centuries as a result of coexistence with neighboring peoples influence the language and are deposited in the form of lexical units. The result of this coexistence is a number of words of Turkish origin established in the Georgian language, which are collected in the „Dictionary Georgian“ or „Sıtkvis Kona“ compiled by the founder of Georgian professional lexicography, Sulkhan-Saba Orbeliani.

In many cases, words that are imported from a foreign language cannot take their place. Over time, they become old and go out of use. Such words pass in to the ranks of barbarisms and archaisms. The meaning of some words changes completely or partially and they are not only lexical units, but are also actively used in everyday speech. In Georgian, there are many such words that came from Latin, Persian, Arabic, Turkish, Armenian, or other languages, and their origins are the subject of research by linguists.

In the dictionary compiled at the turn of the 17th and 18th centuries, there are many indigenous Georgian words that are incomprehensible to a modern Georgian speaker, which have been completely replaced by lexical units from other linguistic worlds, including Turkish, and are no longer perceived as “foreign words”.

The goal of our research is to analyze the Turkish words and word-articles included in the dictionary compiled by Sulkhan-Saba 300 years ago; Determining their correspondence with the modern Georgian and Turkish languages from the semantic point of view; Determining the place and role of the mentioned vocabulary in modern literary or colloquial Georgian. Using the methods of historical-comparative and discourse analysis, we will try to find out what changes the mentioned vocabulary has undergone over time and how frequently these words are used in the modern Georgian literary language or living speech.

Clarifying this is the main goal of our article, which we believe will be of interest to lexicographers, specialists working in the field of Georgian-Turkish relations, and a wide audience.

Key words: Georgian dictionary, Turkish vocabulary, modern perspective.

* * *

რა დროა საჭირო სხვა ენობრივი სამყაროდან შემოსული სიტყვების ენაში დასამკვიდრებლად? რა პროცესებთანაა დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულის სემანტიკური მნიშვნელობის ცვლილება? ამ კითხვებზე ზუსტი პასუხის გაცემა თითქმის შეუძლებელია. სამწერლობო ენაზე დაკვირვება, წერილობითი წყაროების ქრონოლოგიური პრინციპით გაანალიზება მის შესახებ გარკვეულ ინფორმაციას გვაძლევს, თუმცა არასრულს. წერილობით წყაროებში მოხვედრილი ლექსიკური ერთეული, ცოცხალ მეტყველებაში უკვე დამკვიდრებული, საიდან და რა გზით მოხვდა ენაში, ამის განსაზღვრა არაა მარტივი და მხოლოდ ვარაუდებს შეიძლება ეყრდნობოდეს. ვინ იცის, ენაში არსებული რამდენი სიტყვა ვერ მოხვდა წერილობით წყაროებში და გაუჩინარდა, ისევე როგორც „ქართულთა ენათა ლექსიკონი“, რომელიც, როგორც სულხან-საბა ორბელიანი წერდა, „ალარ იპოებოდა, რამეთუ ჟამთა ვითარებითა უჩინო ქმნილ იყო“ (სულხან-საბა/1991/27) და ვინ იცის, კიდევ რამდენი სიტყვა გაქრებოდა ერის მეხსიერებიდან, რომ არა ამ ბრძენკაცის ფასდაუდებელი ღვაწლი, რომლის ნაყოფიცაა „სიტყვის კონა ქართული რომელ არს ლექსიკონი“.¹

სულხან-საბას ლექსიკონი შეიცავს ქართულ წერილობით წყაროებში დადასტურებულ 16 600-ზე მეტ სიტყვას. დასახელებული და დამოწმებულია 140-ზე მეტი წყარო როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი ლიტერატურა, სასულიერო და საერო-საისტორიო მწერლობა: ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები, მამათა ცხოვრებანი, ვეფხისტყაოსანი, ამირანდარეჯანიანი, როსტომიანი, კარაბადინი და სხვა. და არა მარტო სამწერლობო ენიდან მოძიებული, არამედ იმდროინდელ სასაუბრო ენასა და ცოცხალ კილოებში, დიალექტებში გავრცელებული სიტყვებია თავმოყრილი; ბევრია ისეთი სიტყვაც, სამწიგნობრო ენაში რომ ალარ გამოიყენებოდა, თუმცა იმ დრომდე შემორჩენილი იყო ერის მეხსიერებაში. „სულხან-საბა ორბელიანმა მოახდინა ქართულ ენაში ლექსიკალიზებული ასობით უნიკალური ცნების დოკუმენტირება, რაც მომდევნო საუკუნეებში დაიკარგა და ალარ შემორჩა თანამედ-

¹ „სიტყვის კონა ქართული“ 9, ასე თუ ისე სრული, ავტოგრაფიული ნუსხით არის ჩვენამდე მოსული. ამ ნუსხების მიხედვით მომზადდა ილია აბულაძის მიერ სათანადო გამოკვლევებითა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებლის დართვით „ლექსიკონი ქართული“ და დაიბეჭდა ორ წიგნად 1965-66 წ.წ. 1991-1993 წლებში კი ხელმეორედ გამოიცა ელ. მეტრეველისა და ც. ქურციკიძის რედაქტორობით (თბილისი, „მერანი“, 1991წ. ტ. I -1993წ. ტ. II).

როვე ქართული ენის ლექსიკურ ფონდს (მარგალიტაძე) (<https://margaliti.com/members2/X%20lekcia%20-%20lexicography.pdf> / 12.12.2024).

თუნდაც ამ თვალსაზრისით, ეს უნიკალური ლექსიკონი დღესაც ქართული ენის (და არა მარტო) ისტორიის მკვლევართათვის ძვირფას წყაროს, ზოგადად ქართველი ერისთვის კი ნამდვილ საგანძურს წარმოადგენს.

„ლექსიკონი ქართული“ ძირითადად განმარტებითია, თუმცა მას სასწავლო სახელმძღვანელოს დანიშნულებაც ჰქონია, ვინაიდან ქართული ენის ლექსიკონის უქონლობის გამო „ენა ქართველთა თვისთა ნებაზედ გაერყნათ“, ამ პროცესის შეჩერება გახლდათ მთავარი მიზანი აღნიშნული წიგნის შექმნისა: „რათა ისწაონ ენა ქართული, შესრულებული და გავრცელებული...“ (ამ მიზანს ემსახურებოდა ლექსიკონის წინ წამძღვარებული მოსწავლეთათვის შედგენილი ნაწილი „სასწავლო ყრმათა – ღრამატიკა“). იგი რამდენადმე ენციკლოპედიურ ხასიათსაც ატარებს და ამ მხრივაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ისევე როგორც მისი თარგმნითი ნაწილი – უცხო შესიტყვებანი (იტალიურ-თურქულ-სომხური).

ლექსიკონს ბოლოში დართული აქვს მოხელეთა ქართულ-თურქული სახელწოდებანი, როგორც თავად ავტორი მოიხსენიებს, იმ მოხელეთა: „რომელნი არიან ქართულნი და რომელთამე არღარა უწოდენ და დავიწყებიეს და სხვა თურქთა ენათაგან მოუღიეს მისდა ნაცვლად“ – ანუ იმ მოხელეთა ქართული სახელები, რომლებიც დავიწყებულ და ჩანაცვლებულ იქნა თურქული ტერმინებით. ასევე „ქართულნი მოხელენი და ხელისუფალნი და თათრულნი, რაც ვთარგმნე“ (სულხან-საბა, 1993/645), ანუ სამოხელეო ტერმინოლოგია, რომლებიც არ იყო სრულად ჩანაცვლებული ენაში, თუმცა პარალელურ ფორმებად იყო დამკვიდრებული.

ამჟამად ჩვენი დაკვირვების ობიექტს სულხან-საბას ლექსიკონში შესული ის ლექსიკური ერთეულები წარმოადგენს, რომლებიც თურქულ ენას უკავშირდება. როგორც განმარტებით, ისე თარგმნით და ტერმინოლოგიურ ნაწილში თურქული ლექსიკა გამოწვლილვითაა წარმოდგენილი, რაც ამარტივებს საკვლევი მასალის მოძიებას.

ხშირ შემთხვევაში უცხო ენიდან შემოსული სიტყვები ადგილს ვერ იმკვიდრებს მასპინძელ ენაში და ბარბარიზმების სახით რჩება; ზოგი დროთა განმავლობაში ძველდება და ხმარებიდან გადის. ასეთი სიტყვები არქაიზმებად იქცევა და მხოლოდ ლექსიკონებში ან მხატ-

ვრულ ტექსტებში პოულობს ადგილს; ზოგი მათგანი მყარად მკვიდრდება პარალელურ ფორმებად ანუ სინონიმებად; ზოგი სიტყვა სრულად ან ნაწილობრივ იცვლის შინაარსს და არა მარტო სალექსიკონო ერთეულს წარმოადგენს, არამედ აქტიურ როლს ასრულებს ცოცხალ მეტყველებაშიც; ზოგიერთი მათგანი კი მასპინძელი ენის ლექსიკის სრულად ჩანაცვლებით ენის ორგანული ნაწილი ხდება და დროთა განმავლობაში მისი წარმომავლობა მხოლოდ ენათმეცნიერთა კვლევის ობიექტად იქცევა.

„ლექსიკონი ქართულში“ შესული უცხოური წარმომავლობის ლექსიკაც არაერთხელ მოხვედრილა როგორც ქართველ, ისე უცხოელ მკვლევართა ინტერესის არეალში, თუმცა თითქმის ყოველი მათგანი ენობრივი ურთიერთობების ქრილში ამ სიტყვების განხილვასა და მათი ეტიმოლოგიის დაზუსტებას ემსახურება. ჩვენი კვლევა კი განსხვავებული პერსპექტივიდან მათ წარმოჩენას ისახავს მიზნად.

„ლექსიკონი ქართულში“ შესული თურქული სიტყვების თანამედროვე პერსპექტივიდან დანახვა და გაანალიზება წარმოადგენს ჩვენი ამჟამინდელი კვლევის მიზანს, კერძოდ, დადგინდეს:

- სამი საუკუნის წინათ შედგენილი ლექსიკონის განმარტებით ნაწილში შეტანილი თურქული ლექსიკის სიტყვა-სტატიების შესაბამისობა სემანტიკური თვალსაზრისით თანამედროვე ქართულთან;
- ლექსიკონის თარგმნით ნაწილში შეტანილი თურქული სიტყვებანის შესაბამისობა თანამედროვე თურქულთან;
- აღნიშნული ლექსიკის ადგილი და როლი თანამედროვე სალიტერატურო თუ სამეტყველო ქართულ ენაში.

რა მოცულობის მასალასთან გვაქვს საქმე, ადვილი წარმოსადგენი იქნება თუ მათ რაოდენობას გადავავლებთ თვალს. ეს კი ციფრებში ასე გამოიყურება:

განმარტებით ნაწილში თავად ავტორის მიერ უშუალოდ თურქული წარმომავლობისად მოხსენიებულია 39 სიტყვა, რომელიც შესაბამისი სიტყვა-სტატიითაა განმარტებული. „თათართა“ ენადაა მოხსენიებული 12, ხოლო სხვათა ენად მოხსენიებულია 82 სიტყვა, რომელთა წარმომავლობა თავად ავტორისთვის არ იყო ცნობილი და რომელთაგან ნაწილი თურქული წარმომავლობისაა, უმეტესობა თურქულში დამკვიდრებული და თურქულის გავლით ქართულ ენაში შემოსული სპარსული ან არაბული სიტყვაა. ზოგიერთი მათგანი კი, თუ თანამედროვე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს დაუჯერებთ, თურქული წარმომავლობის სიტყვაა.

ლექსიკონის თარგმნით ნაწილში შეტანილი 4922 სიტყვიდან 3034 თურქული შესატყვისი აქვს მიწერილი. ტერმინოლოგიურ ნაწილში კი თავმოყრილია 150-ზე მეტი ლექსიკური ერთეული, პროფესიის აღმნიშვნელი სახელდებანი მოხელეთა, „რომელნი არიან ქართულნი და რომელთამე არღარა უწოდენ და დავიწყებიეს და სხვა თურქთა ენათაგან მოუღიეს მისდა ნაცვლად“ (სულხან-საბა. 1993/645). აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ავტორს იქვე „სხვა თურქთა ენათა“-ს პარალელურად მოხმობილი აქვს ეთნონიმი „თათრული“: „ქართულნი მოხელენი და ხელისუფალნი და თათრულნი, რაც ვთარგმნე“, ანუ ორივე ეთნონიმს - „თურქსა“ და „თათარს“ იდენტურად მიიჩნევს. აქედან გამომდინარე, ლექსიკონის განმარტებით ნაწილში „თათართა ენად“ წოდებულ 12 ლექსიკურ ერთეულსაც თურქული სიტყვის აღმნიშვნელად თვლიდა.

უფრო თვალნათელი რომ გავხადოთ ყოველივე, აქვე წარმოგიდგენთ სულხან-საბას მიერ ლექსიკონის განმარტებით ნაწილში თავმოყრილ „თურქთა ენიდან“ და „თათართა ენიდან“ შემოსულ სიტყვებს განმარტებებითურთ და თანამედროვე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში შესულ მათ შესაბამის სიტყვა-სტატიებს.

„თურქთა ენა“

1. **არაონი** - ესე არს მცირე საწინდარი, რომელსა თურქნი ბეის უწოდებენ. (საწინდარი - ბე)
2. **აშკი**- ილეკროს ძაფი, რომელსაც თურქნი **მავთულხლართსა** უწოდებენ.

აშკი- (აშკისა) ძვ. მავთული (საბა).

3. **ბუხარი** - თურქთა ენით არის,... საცეცხლე ქართულად.
4. **გუმბათი** - კამარა მაღალი, თურქთა ენით: მზის დასავალი.
5. **დარაჯა-** სხვათა ენით არს, რომელი სამკურნალოთ, წიგნთა შინა აღუწერია საზომის ზომისათვის... ხარისხი (**თურქთა ენითა ხარისხთა** ეწოდების).

დარაჯა (დარაჯასი) ძვ. მცველი რაზმი,

6. **დუგუნი** - ოსმალეთის ენით - ქორწილი, სხვათა ენაა, რომელსა ხორცთა ზედა დაისმენ კაცნი წათხისა სადინებლად, საწათხე ქართულად.
7. **ელჩი** - თურქთა ენაა, ქართულად დესპანი და ომირა, მოციქული. (თათართა ენაა)

ელჩი-ი ელჩისა) 1. დიპლ. ერთი სახელმწიფოს უმაღლესი რანგის მუდმივი დიპლომატიური, წარმომადგენელი მეორეში.

8. **ვარჯიში** - თურქთა ენაა, ქართ. სეფური ჰევიან.

არჯიშ-ი (ვარჯიშისა) [სპარ. ვარზიშ] ერთისა და იმავე მოძრაობის, მოქმედების, საქმიანობის და მისთ. მრავალჯერ გამეორება რა-იმე ჩვევის შეძენის, რისამე შესწავლის ან რამეში დახელოვნების მიზნით.

9. **ზაპები** - არს მოთვალული ოქროფარღულისა ანუ ქუდთა და საყელოთა ზედა, რომელსა თურქნი ქულიჩას უხმობენ, ქუდის მურასა.

ზაპები-ი (ზაპებისა) ძვ. «მოთვალული ოქროფარღულისა, ანუ ქუდთა და ანუ საყელოთა ზედა..

10. **ზაფრა** - თურქთა ენაა, ქართ. მწითური ნალველი ჰქვია, რევმაი.

ზაფრა (ზაფრისა) [არაბ. ზაჟრა] 1. ნალველი. || ღვიძლის (ნალვლის-პარკის) ავადმყოფობა, რომლის დროსაც ადამიანი მთლიანად ყვითლდება- ყვითა.

11. **თამამი** – ჟამთაგან შემოღებულია და ცუდი, კადნიერი ეწოდების. თამამი თურქთა ენითა **სრული** ჰქვია.

თამამ-ი (თამამისა) [არაბ. თ-მ%მ „დასრულებულია"] 1. ლაღი; გამბედავი (ადამიანი). || კადნიერი, თავხედი (ადამიანი). **საპირისპ.** მორიდებული. 2. ასეთი ადამიანის შესაფერი, – გაბედეული, კადნიერი, მოურიდებელი (საქციელი). 2. კარგად განვითარებული, ტანადსრული (ცხოველი, მცენარე). **თამამად ზმნს.** 1. გაბედეულად, მოურიდებლად; თავისუფლად **თამამად შეგვიძლია ვთქვათ (შეიძლება ითქვას)** თავისუფლად, გადაჭრით, დაბეჭითებით შეიძლება ვთქვათ (ითქვას).

12. **მასხარა** – სხვათა ენაა, ქართულად (+სიღოდა (ესე არს მთვრალისა მიერ ხუმრობა, მასხ(ა)რობა, ზველვა, სიმღერა, როკვა, გინა სამეძაო ტრფიალებათა აღსაძვრელი რამენი, გინა ღვინით ცნობის მიღებით, ხმოანება, უკაფიო და უშვერი, გინა მემთვრალეობისათვის ვალის აღება) და AB) ხუმარი ჰქვია. **ესე თურქთა ენაა**, ქართულად (ადგილია გაშვებული) ეწოდების. თათართა ენაა, ქართულად გამღივარი ეწოდების.

მასხარა (მასხარისა) 1. ოხუნჯი, ხუმარა. 2. **ლანძღ.** ლაზღანდარა; სასაცილო, უმსგავსი, უხამსი. 3. კომიკური პერსონაჟი ძველებურ წარმოდგენაში, ცირკში, – კლოუნი. 4. **ისტ.** მეფის კარზე ან დიდებულის სასახლეში მსახური, რომელიც პატრონსა და სტუმრებს ართობდა ენაწყლიანი ოხუნჯობით, – ხუმარა.

13. **ნოინი** - დიდი თავადი, ბეგლარბეგი, თემთა ქალაქის ბატონი, რომელსაც თურქნი ბეგლარბეგად უწოდებენ.

ნოინ-ი ისტ. მონღოლების (თათრების) მიერ დაპყრობილი ტერიტო-

- რიების გარკვეული ადმინისტრაციული ერთეულის მმართველი.
14. **ოდა** - თურქთ(ა) ენაა, სენაკსა ჰქვია, (უხმ) სახლი.
ოდა - 1(თურქ. ოდა „ოთახი“ 1. ხის, ქვის... ბოძებზე (ან პალატზე მნიშვნ. 2) დადგმული ფიცრული სახლი. 2. კუთხ (ქართლ.) ბოსლის ის ნაწილი, სადაც ზღვები არ აწყვია და საქონელი არ იმყოფება.
ოდა² (ოდისა) [ბერძ. ὠδή] სახოტბო ლექსი, რომელშიაც შექებულია რომელიმე ისტორიული ამბავი ან პირი.
15. **რახტი** - თურქთა ენაა ქართულად აღვირედი ჰქვია.
რახტი-ი (რახტისა) აღვირის მორთულობა ოქროსი ან ვერცხლისა.
16. **რუბი** ქართულად - **რუმბი**, თათრულად - ნაოთხალი. ქართულად - რუმბი, თურქთ ენით - ნაოთხალი.
- რუბ-ი (რუბისა)** ძვ. ერთგვარი მრგვალი სასმისი, - თასი
17. **სირაჯა** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად კატუჯარი ჰქვია.
 18. **სტრაპი** - ქალდეულის ენით თავადი და ხაზარულად მოურავი.
 19. **ტრამალი** - ესე არს გრძელი და ვრცელი ნაყოფიერი მინდორი ვაკე, ხოლო მინდორი არს ფორო (მომცრო) ადგილი, რომელსა თურქნი **მეიდანს** უხმობენ; ხოლო ველი არს უტყეო ვაკე იყოს, თუ გვერდობა დიდი და ვრცელი. მინდორი.
- ტრამალი-ი** 1. ბალახით დაფარული ვრცელი ვაკე ადგილი, - ველი, მინდორი. 2. ვრცელი, უშენი მინდორი; უპატრონო, ოხერი ადგილი.
20. **ულუსი** - თურქთა ენაა, ბანაკს ჰქვია.
ულუს-ი (ულუსისა) [მონღ.-თურქ. ულუს] 1. **ისტ.** ტერიტორია, რომელიც ეკუთვნოდა რომელიმე მონღოლურ ან თურქულ გვარს. 2. **ისტ** მომთაბარეთა (მონღოლთა ან თურქთა) ბანაკი. 3. **ძვ. გადატ.** მონღოლი. || საერთოდ, მაჰმადიანი. 4. სოფელი, აული - ციმბირისა და საბჭოთა კავშირის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილის ზოგიერთი ხალხისა. 5. ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული იაკუტიის ასსრ-სა და ყალმუხეთის ასსრ-ში (რაიონის უფლებით).
21. **ფალი** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად მისნობა ჰქვია.
ფალი-ი (ფალისა) [სპარ. ფა*ლა* «ჩამოკიდებული»] **კუთხ.** (ინგილ.) იგივეა, რაცმძევალი (მნიშვნ. 2).
ფალია (ფალიისა) [თურქ. ფალია] 1. ლულიდან სატენი სასროლი იარაღის საპირისნამლე (თოფის ნამლითურთ), საიდანაც ნაპერწკალი მუხტს ხვდება.

22. **ფანჯარა** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად კანკელი და ლანძვი და არდაბაგი ჰქვია. ნ. ბადისახე.
ფანჯარა (ფანჯრისა) [სპარ. ფანჯარაჰ] შენობის (ნაგებობის) კედელში დაყოლებული ღია ადგილი (სინათლისა და ჰაერისათვის), რომელშიც მომინული ჩარჩოა ჩასმული, _ სარკმელი.
23. **ფარჩა** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად ნაჭერი ჰქვია. ლარი.
ფარჩა' (ფარჩისა) [სპარ. ფარჩაჰ] 1. ერთგვარი ძვირფასი აბრეშუმის ქსოვილი. 2. ქსოვილი, საერთოდ, – ფართალი.
ფარჩა² (ფარჩისა) ძვ. ნაჭერი, ნაწილი.
24. **ფისტა** - (ხე) თურქთ(ა) ენაა, ქართულად ბუსტული ჰქვია.
ფისტა (ფისტისა) იგივეა, რაც ფსტა
ფსტა (ფსტისა) 1. [Pistacia vera] **ბოტან.** ტანმორჩილი, რთულფოთოლა ხე; ისხამს მშრალ, თეთრ გლუვნაჭუჭიან მოგრძო ნაყოფს, რომელსაც მომწვანო, გემრიელი გული აქვს; ველურად გავრცელებულია მცირე აზიასა და სამხრეთ თურქესტანში; (**სინონ.** ბუსტული).
25. **ქამარი** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად ზოსტერი ჰქვია. სართყელი.
ქამარ-ი (ქამრისა) [სპარ. ქამარ «ნელი»] იგივეა, რაც სართყელი.
სართყელ-ი (სართყლისა) 1. ტყავის ან ქსოვილის ვიწრო და გრძელი ნაჭერი (ზონარი, თასმა, ღვედი...) წელზე შემოსაკრავად, – ქამარი.
26. **ქაფი** - სხვათა ენაა, ქართულად პერი ჰქვია. ქაფი თურქთ(ა) ენაა, ჟამთა ვითარებით შემოღებული, ქართულად პერი ჰქვიან და **ქაფქირსა** ეწოდების ქიტი.
ქაფ-ი¹ (ქაფისა) [სპარ. ქაფ*] 1. წვრილი ბუშტების თეთრი გაუმჭვირვალე მასა სითხის დუღილით, ნჯღრევით, ღელვით ან სხვაგვარი მოძრაობით ზედაპირზე მოგდებული.
 2. საპნის სითხეში გაქნით მიღებული თეთრი ბუშტების მასა. საპნის ქაფი. 3. თეთრ ბუშტებად ქცეული ოფლი. 4. დუჟი, დორბლი.
ქაფ-ი² (ქაფისა) ძვ. 1. აბჯრის ნაწილი – ჯავშნის სამხარილი (საბა). 2. რთული ფუძის მეორე შემადგენელი ნაწილი.
27. **ქაშთაჯი** – წამალი არს მარცვლედად შეხეილი (შემზადებული), რომელსა თურქთა მკურნალნი ჰაბსა უწოდებენ.
ქაშთაჯ-ი (ქაშთაჯისა) ძვ. იგივეა, რაცაბი.
28. **ქიშმიში** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად სკიჯი (სკიჭი) ჰქვია.

ქიშმიშ-ი (ქიშმიშისა) [სპარ. ქიშმიშ] 1. ყურძნის უნიჭო ჯიშ. 2. ამ ჯიშის ყურძნის მარცვალი, შემქნარი და გამომშრალი; იყენებენ კულინარიასა და საკონდიტრო წარმოებაში.

29. **ყარაული** - თურქთ(ა) ენაა, ქართულად დარაჯა ჰქვია.

ყარაულ-ი (ყარაულისა) [თურქ. კარავულ] 1. შეიარაღებული მცველი, – დარაჯი, გუშაგი. || თვალყურის მდევნებელი, – მეთვალყურე. 2. შეიარაღებულ პირთა ჯგუფი, რომელიც სადარაჯო სამსახურს ეწევა. 3. **სპეც.** დურგლის ხელსაწყო – თხელი ლითონის ფირფიტა გარანდულის სისწორის შესამოწმებლად.

30. **ჩანთა** – სხვათა ენაა ქართულად ხილინდარი ჰქვია. – თურქთ(ა) ენაა

31. **ჩახმახი** - თურქთ(ა) ენაა, მოკვესილი ჰქვია ქართულად.

ჩახმახ-ი (ჩახმახისა) [თურქ. ჩაკმაკ] ფილთა და სანადირო თოფის (და აგრეთვე რევოლვერის) ცეცხლსასროლი მექანიზმის დამცემი ნაწილი

32. **ჩეფიჩი** – სხვათა ენაა, ქართულად წალი ჰქვია. **ჩებიჩი** – თურქთ(ა) ენაა, ქართულად წალი და ვაციკი ეწოდების. ნ. თხა.

33. **ჩექმა** – თურქთ(ა) ენაა, ქართულად მოგვი ეწოდების.

ჩექმა (ჩექმისა) [თურქ. ჩაქმა] მაღალყელიანი ფეხსაცმელი, – წალა

34. **ცოთი** - სასწორის შესასწორებელი, რომელსა თურქნი **აბრას** უწოდებენ.

ცოთ-ი (ცოთისა) იგივეა, რაც აბრა (**მნიშვ. 2**)

აბრა (აბრისა) 1. დაფა, რომელზედაც წარწერილია წარმოების, დაწესებულების სახელწოდება – ფირნიში. 2. საწონი, სასწორის გასასწორებელი.

35. **წერილი** – ... სამონმო წერილსა – **სვისტატიკოსი**, რომელსა თურქნი **გუამანსარს** (გუამაზარს) უწოდებენ.

წერილ-ი (წერილისა) 1. რაც დაწერეს, რაც დაინერა, – ნაწერი. 2. ქალაქი ზედ მოთავსებული ტექსტით, რომელიც ვისმე ეგზავნება, 3. წიგნი ან პერიოდულ გამოცემაში მოთავსებული მცირე ზომის თხზულება, – სტატია. 4. **ძვ.** იგივეა, რაც წიგნი (**მნიშვ.**).

36. **ხანი** - თურქთა ენით ხანი მებატონე, გინა ერისთავი არს.

ხან-ი? (ხნისა) 1. დროისმონაკვეთი; დრო, ჟამი. 2. ადამიანის ასაკი, – ხნოვანება 3. შუალედი იატაკის (ანკედლის) ფიცრებს შუა, ღობეში.

37. **ხართუთა** – თურქთ(ა) ენაა, ქართულად ტუტა ეწოდების.

ხართუთა (ხართუთისა) [სპარ. ხართუთ] 1. [Morus nigra] **ბოტან.** თუთის ერთ-ერთი 2. ამ ხის ნაყოფი; მოკლეყუნწიანია, შავი; მომჟავო-მოტკბოა; სამურაბედ იხმარება.

38. **ხაშარი** – ფალანგთ სვეტნი, რომელსა თურქნი **ჩიბუხს** უწოდებენ.

ხაშარ-ი¹ (ხაშარისა) 1. **კუთხ. (გურ.)** იგივეა, რაც პნკალი (**მნიშვ. 4**). || ძაფზე ან წნელზე ასხმული ხილი ან ჩირი, – ასხმულა, აცმა. ერთი ხაშარი წაბლი. 2. **კუთხ. (გურ. იმერ.)** იგივეა, რაც ქოჩოჩი (**მნიშვ. 4**). 3. **ძვ.** ხარაჩოს ბოძი, – ბოძკინტი

ხაშარ-ი² (ხაშარისა) **კუთხ. (რაჭ. ლეჩხ.)** თრთვილი, თოში

39. **ხურტინი** – თურქთ(ა) ენაა, ქართულად მახალი ჰქვიათ. აბგას მახალაკი.

ხურტინ-ი (ხურტინისა) [სპარ. ხურტინ] ორთველიანი ნაქსოვი აბგა მხარზე გადასაკიდებელი (ან ცხენის უნაგირის ტახტაზე ჩასაკვრელი), ჩვეულებრივ, სურსათ-სანოვავის საზიდად.

„თათრთა ენა“

1. **აბრა** – საჭარბი

2. **ბედაური** – ავბედი, თათრულად გვარიანი

ბედაურ-ი (ბედაურისა) 1. კარგი მარბენალი, წვივმაგარიცხენი. 2. **გადატ.** ჭიშინი, კარგი, სანაქებო.

3. **დალალი** – რომელი ატარებს სავაჭროთა. ქართ. ფერეზიკი (თათრულია)

დალალ-ი¹ (დალალისა) გრძლად დაწნული თმა, – გრძელი ნაწნავი.

დალალ-ი² (დალალისა) **ძვ.** 1. საქონლის მყიდველისა და გამყიდველის მომრიგებელი ფასში, – შუამავალი, შუაკაცი (ვაჭრობაში), მაკლერი. 2. ფეხზე მოვაჭრე.

4. **დოშაქი** – ქართ. შაქტუნი ჰქვიათ, ქვეშაგები.

დოშაქ-ი (დოშაქისა) [თურქ. göşek] ბუმბულის სქელი ლეიბი, ნაალი.

5. **ეგირი** – კოთხუკი ჰქვიათ.

ეგირ-ი (ეგირისა) **ძვ. ბოტან.** იგივეა, რაც კოთხუკი. ქართლში ამ ბალახისაგან მუცლის ტკივილის წამალს ამზადებენ.

6. **იავა** – თათრულად ნაპოვნ ცხოველს ჰქვია, ქართ. **მუდრევი**.

7. **მანი** – ესე არს, რომელსა თათარნი მისცემენ მიზდად საწოლისა ცოლთა მათთა გულისთქმისა მათისთვის, მარცხ იგივე.

მან-ი² (მანისა) აბრეშუმის ქსოვილზე გამოყვანილი მან-ასო ს მსგავსი სახე.

8. **მასხარა** – სხვათა ენაა, ხუმარი ჰქვიან... ესე თურქთა ენაა, ქართ. ... (ადგილია გაშვებული). თათართა ენაა – გამღივარი
მასხარა (მასხარისა) 1. ოხუნჯი, ხუმარა. 2. ლანძღ. ლაზღანდარა; სა-
 საცილო, უმსგავსი, უხამსი. 3. კომიკური პერსონაჟი ძველებურ
 წარმოდგენაში, ცირკში, – კლოუნი. 4. **ისტ.** მეფის კარზე ან დი-
 დებულის სასახლეში მსახური, რომელიც პატრონსა და სტუმ-
 რებს ართობდა ენაწყლიანი ოხუნჯობით, – ხუმარა.
9. **მისგითი** – თათართ შესაკრებელი, თათართ ეკლესია.
მისგით-ი (მისგითისა) [**არამ.** მისგიდ] მაჰმადიანების სალოცავი
 სახლი, – მეჩეთი
10. **მუშაბადი** – თათართ ენაა, სართხმელი ჰქვიან.
11. **ნაზირი** – სხვათა (თათართა) ენაა, ქართ. სალაროს ნაზირს
 აბრამადი და ქარხნის ნაზირს – ეზოს მოძღვარი ჰქვიან.
ნაზირ-ი (ნაზირისა) [**არაბ.** ნაზირ «მმართველი», «გამგე», «მინის-
 ტრი» **ძვ.** 1. სამეფო კარის ერთ-ერთი დიდი მოხელე აღმოსავ-
 ლეთის ზოგ ქვეყანაში, – მინისტრი. 2. ზედამხედველი; ეკო-
 ნომი
12. **ჩირქი** – თათართა ენაა, მწყველი, ბაყლი, გემსი.
ჩირქ-ი (ჩირქისა) [**სპარ.** ჩირქ] 1. მყრალი სუნის მქონე მოსქო, მოყ-
 ვითალო სითხე; გამოიყოფა ცხოველური ორგანიზმის სისხლი-
 სა და ქსოვილების ელემენტთა დაშლის შედეგად მიკრობების
 ზემოქმედებით, – ბალღამი, თხრამლი.

როგორც მასალიდან ჩანს, სამი საუკუნის წინათ შედგენილი ლექსიკონის განმარტებით ნაწილში შეტანილი თურქული წარმო-
 მავლობის ლექსიკური ერთეულების სიტყვა-სტატიები არსობრი-
 ვად, ძირითადად, შესაბამება თანამედროვე ქართულ განმარტე-
 ბით ლექსიკონში მოცემულ სიტყვა-სტატიებს, რაც იმის მანიშნებე-
 ლია, რომ სიტყვები სემანტიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვნად
 არ შეცვლილა;

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ იმ ლექსიკური ერთეულიდან, რომ-
 ლებიც საბას ლექსიკონის განმარტებით ნაწილში მოხსენიებული
 აქვს, როგორც თურქული წარმომავლობის სიტყვები, რამდენიმე
 მათგანი მაგ.: **ვარჯიში**, **ფალი**, **ფანჯარა**, **ფარჩა**, **ქამარი**, **ქაფი**, **ქიშ-
 მიში**, **ხართუთა**, **ხურჯინი** – სპარსული წარმომავლობის სიტყვებია;
 ხოლო ზოგიერთი, მაგ.: **თამამი**, **ზაფრა** – არაბული წარმომავლობი-
 სა. თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მათი სემანტიკური მნიშვნე-

ლობა ძირითადად იდენტურია თანამედროვე ქართულ განმარტებით ლექსიკონში შეტანილი შესატყვისებისა.

რაც შეეხება „თათრულად“ მოხსენიებული ლექსიკური ერთეულიდან: აბრა, ბედაური, დაღალი, დოშაქი, ეგირი, იავა, მანი, მასხარა, მისგითი, მუშაბალი, ნაზირი, ჩირქი, როგორც ირკვევა, **მისგითი და ნაზირი** არაბული, **ჩირქი** კი - სპარსული წარმომავლობის სიტყვებია.

ლექსიკონის თარგმნით ნაწილში შეტანილი თურქული შესიტყვებანი სემანტიკური თვალსაზრისით ძირითადად შეესაბამება თანამედროვე თურქულ ლექსიკას. უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ უმეტესი მათგანი ორთოგრაფიულად არასწორი ან დიალექტური, კერძოდ ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთში გავრცელებული ერზურუმული და ართვინული დიალექტების ფორმითაა გადმოცემული. ასე მაგალითად:¹

ორთოგრაფიული უზუსტობანი / დიალექტური ფორმები	
სიტყვა - შესატყვისი	არის - უნდა იყოს
1. ახლა - იმდი	1. imdi-şimdi, şu anda, şimdiciik
2. ახლოს - იახუნ	2. iakhun - yakın
3. ბალი - გილას	3. gilas - kiraz
4. ბაგე - ტოტალი	4. t'ot'ali - dudak
5. ბამბა - ფამბუხ	5. fambukh - <u>pamuk</u>
6. ბაბაჭუა - ორომჩაკ	6. oromçak - örümcek
7. გამოღება - ჩხარმალ	7. çkharmağ -
8. თევზი - ბალუხ	8. balukh - <u>balık</u>
9. კოვზი - ყარშუღ	9. karşuğ - kaşık
10. მდიდარი - იენგა	10. yenga - zengin
11. ფრთოსანი - ყანადლი	11. kanadlı - kanatlı
12. ქალაქი - შაჰარ	12. şahar - şehir
13. წინილა- ჯუჯა	13. cuca - civciv, piliç
14. წინდა - ჩორაბალა	14. çorabala - çorap
15. ხუთშაბათი - ფანჭშამბა	15. fancşamba - perşembe

¹ ქართულიდან თურქულ ენაზე ტრანსლიტერირების დადგენილი წესის უქონლობის გამო, ვიხელმძღვანელებ თურქეთის განათლების სამინისტროს მიერ გრიფირებული სახელმძღვანელოთი სალინაძე რ., კიკვიძე მ. „Gürcüce , modül I“, 2017.

ეს უზუსტობანი განსაკუთრებით მკაფიოდ ჩანს ზმნურ ფორმებში:

ორთოგრაფიული უზუსტობანი / დიალექტური ფორმები	
სიტყვა - შესატყვისი	არის - უნდა იყოს
1. ვწერ - იაზეირამ	1. yazeiram -yazıyorum
2. ვჭამ - იეირამ	2. yeiram -yiyorum
3. ვხუმრობ - ხოშტაბლუხერეირამ	3. hoş'tablukhereiram- şaka yapıyorum
4. ვტირი - აღლეირამ	4. ağleiram – ağlıyorum
5. ვნახავ - გორარამ	5. goraram – göreceğim
6. ვკარგავ - ითურეირამ	6. itureiram – kaybediyorum
7. ვკლავ - ოლდურეირამ	7. oldureiram – öldürürüm
8. თქმა - სოილამაღ	8. soilamağ – söylemek
9. იცი - ბილურსან	9. bilursan – biliyorsun
10. კოცნა - ოფმაღ	10. ofmağ – öpme, öpüş, öpmek

ეს ბუნებრივიც იყო. სულხან-საბას არ ჰქონდა ხელთ თურქული ენის ლექსიკონი ან რაიმე სალიტერატურო თურქული ენის ნორმების დამდგენი სახელმძღვანელო წიგნი, (სავარაუდოდ არც იყო შედგენილი იმჟამად, გაცილებით გვიან შეიქმნა), რითიც შეძლებდა თურქული ლექსიკის სწორი ფორმებით ჩაენერას. მან მოახდინა ამ სიტყვების იმგვარად დაფიქსირება, როგორც ესმოდა ფონოლოგიურად ზეპირ მეტყველებაში და რის საშუალებასაც იძლეოდა ქართული ანბანი.

არის სიტყვები, რომელთა თურქული შესატყვისები არ ემთხვევა თანამედროვე სალიტერატურო თურქულს და არც დიალექტურ ფორმას წარმოადგენს. შესაძლოა აღნიშნული ლექსიკური ერთეულები ავტორის მიერ არასწორადაა მიჩნეული თურქულად ან იმხანად გამოიყენებოდა, თუმცა დროთა განმავლობაში დაკარგეს ფუნქცია, ამოვარდნენ ხმარებიდან და მივიწყებულ იქნენ. ასეთებია:

სიტყვები, რომლებიც არ შეესაბამება თანამედროვე თურქულს.		
ალუბალი - ალუბალი	Alubal	Vişne
არწივი - ადიოს	Adios	Kartal
ბადიში - ნავასი	Navasi	Torun
ბალიში - ნაზბალიშ	Nazbalış	Yastık
ბებერი - ყარი	Ƙari	Yaşlı
ბედნიერი - დოვლათლი	Dovlatlı	Mutlu
ბიჭი - ჰარამზადა	Haramzada	Erkek
ბრინჯი - დუგი	Dugı	Pırınç
ბრძენი - თალი-მელი	Brdzeni	Bilge
ბრძოლა - დოგუშ	Doguş	Savaş
ბუ - იაფალაღ	Yafalağ	Baikuş
ბუზი - ჩიბან	Çiban	Sinek
ბუნება - თაბიათ	Tabiat	Doğa
გოჭი - ჩონჩხა	Çonçkha	domuz yavrusu
გუგული - უსუფნას	Usufnas	guguk
გვირილა - ბაბუნაჯი	Babunaci	patatia
დედიდა - ხალა	Khala	teyze
ზარი - ჩანგ	Çang	zil
თბილი - ისი	İsi	ılık
იანვარი - ქანუნელასანი	Qanunelasanı	ocak
ირემი - მარალ სიღინ	Maral siğın	geik
კიტრი - ხიარ	khıar	salatalık
კოდო - მუჩაგ	muçag	sivrisinek
კუჭი - თაფაქ, ფათაგ	tafaq, fatag	mideç karnı
ლურჯი - გოგ	gog	mavi, mor, larcivert
მაიმუნი - ფიჩინ, ფიჩიქ	fıçın, fıçıq	maymun
მადლი - სუაბ, ხეირ	suab, xeir	minnet, sevap
მარწყვი - ჩოგალაგ, საგალა	çogalag, sağala	çilek
მაჭაკალი - ყურუმსალი	kurumsağı	görücü, dünür
მეგობარი - მუსაიბ	musaib	dost, ahbap, arkadaş
მეპურე - ჩორაგჩი	çoragçı	ekmekçi, ekmek
მსუქანი - ფარფიონ	farfion	ustası
მშვიდობა - მეჰრ	mehr	şışman
	nakaş	barış, sulh

მხატვარი - ნაყაში	zinat	ressam
სამკაული - ზინათ	zarda, furçuguabal	süs
სტაფილო - ზარდა,	dunia, qant	havuç
ფურჩუგუაბალ	faqiz	köy, kır
სოფელი - დუნია, ქანთ	lala	temiz, saf, arı, has,
სუფთა - ფაქიზ		halis, katıksız
ყაყაჩო - ლალა		haşhaş, gelincik

რაც შეეხება სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ შეტანილი თურქული ლექსიკური ერთეულების ადგილსა და როლს თანამედროვე პერსპექტივიდან, არაერთი მათგანი მყარად დამკვიდრდა და აქტიურად გამოიყენება სინონიმურ ფორმებად როგორც თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში, ისე ქართულ დიალექტებში. მცირე ბგერობრივი ცვლილების მიუხედავად, ზოგიერთ მათგანის თანამედროვე თურქულ შესატყვისებთან მსგავსება აშკარაა. ზოგიერთი მათგანი კი სრულიად არ შეცვლილა.

სიტყვები, რომლებიც დამკვიდრდა ქართულ ენაში სინონიმურ ფორმებად		
ბორბალი - ჩალხი	Çalkhi	Çark
ბედი - იყბალ	İkbal	İkbal, şans, kısmet, kader,
ბრუნვა - მალაყ	Malak	baht
გარჯა - ჯაფა	Cafa	Devir, dönme
გრძნეული -	Cadukar	Emek
ჯადუქარი	Sufra	büyüncü, sihirbaz, cadı,
ტაბლა - სუფრა	Daira	cadıkırı
დაფი - დაირა	Qila	sofra
დერგი - ქილა	İorğa	Daire
თოხარიკი - იორლა	Tareşi	Kavanoz, şişe,
იავარი - თარეში	Tagi	Yorga, rahvan
კამარა - თალი	Madani, qani	alıp yürüme
ლითონი - მადანი,	Davtari	kemer, tonoz, tak
ქანი	Heqimi	maden , cevher, metal
მატიანე - დავთარი	Şegirdi	defter
მკურნალი - ჰეჰიმი	Caşuşi	doktor, heqim
მოწაფე - შეგირდი	Duşmani	çırak, şakirt

მსტოვარი - ჯაშუში მტერი - დუშმანი ნაბადი - ქეჩა ნაცვალი - ბადალი ნუსხა - სია ორთქლი - ბული ორგული - მუხნათ ოქროს თმა - სირმა ოხერი - ვერანა პაექრობა - ბაასი პატიმარი - თუთსალ პეპელა - ფარვანა რუ - არხი რიდე - მანდილი საგონებელი - ფიქრი სალარო - ხაზინა საჯინიბო - თავლა სენაკი - ოთახი სუფთა - ფაქიზ ტაბაკი - ხონჩა ტომარა - ჭუვალ (ჭვალო) ტრფიალი - აშიყი უმანკო - მიამიტი ფურნე - ქურა ღვიძლი - ჭიგარი ვჯერვარ - ყაბულამ	Qeça badali nuska buğî mukhnat sırma verana baasi tutsağ farvana arkhi mandili fıqri khazina tavla otakhi faqiz khonça cuval aşiki miamit'i qura cigari kabalum	casus, çaşıt Düşman, yağı, hasım Keçe, yamçı, kepenek Emsal Liste, dizin Buhar, buğu Sadakasız, vefasız sırma sutaşı tartışı, yarışma, tekerleme mahpus, hapis, turuklu kelebek, kepenek, pervane kanal, hark, ark mendil Fikir, düşünce, sanmak, tahmin Gişe, kasa, vezne, hazine, sandık Ahır, tavla Oda Temiz, saf, arı, has, halis, som, katıksız Tabla, tepsi, yastağaç Çuval, torba tutkunluk Sili, arı, temiz, erden Ocak, fırın Karaciğer Kabul etmek (დათანხმება)
--	---	---

ზოგიერთმა მათგანმა განიცადა სემანტიკური ტრანსფორმაცია, მნიშვნელობის ნაწილობრივი ან სრული ცვლილება და შეცვლილი შინაარსითაა დამკვიდრებული თანამედროვე ქართულში: ბასრი - ფოლადი, აჩრდილი - ქოლგა, მხიბლავი - ჯადოქარი... ზოგიერთ შემთხვევაში სრული ჩანაცვლება მოხდა: მასპინძელი ენის სიტყვები მხოლოდ სა-

ლექსიკონო ერთეულად იქცა და დავინყებას მიეცა. მათ ნაცვლად კი გაბატონდა „სიტყვის კონაში“ თურქულად მოხსენიებული სიტყვები. ქართულ ენაზე მოსაუბრეთა მეტყველებაში ვერსად მოისმენთ და ერის მეხსიერებიდანაც ამოვარდნილია ბევრი ისეთი სიტყვა, როგორიცაა:

ძველი ქართული სიტყვები, რომლებიც ჩანაცვლდა თურქული სიტყვებით		
1. ავთრათი - ბარათ	Barat	Kart, name
2. არაონი -ბე	Be	Kapora, pey , feşin, para
3. აშკი - მამთული	Mamtuli	Tel
4. სუქური - ქოლგა	Qolga	şemsiye
5. ბუჟლუნდი - ყირმიზი	Kırmızı	kırmızı
6. გავალაკი - ქოლგა	Qolga	şemsiye
7. გრგოლი - ალყა	Alğa	abluka, halka , tarama
8. დარიჯაგი - ყალიბ	Kalib	kalıp
9. დასტახანი - სუფრა	Sufra	sofra , masa örtüsü
10. ზიკი - ჩიხი	Çikhi	Çıkmaz , kör sokak
11. ზოსტერი - ქამარი	kamari	Kuşak, kemer
12. ზუფინი - ჯირითი	Ciriti	Cirit
13. თერმონი - ჩაი	Çai	Çay
14. თუნი - ქურა	Qura	Ocak, fırın
15. კანკლედი - ფანჯარა	Fancara	Pencere
16. კოლაუზი - ბელად	Belad	Önder, lider, yönetmen, idareci
17. კასია - დარიჩინ	Dariçin	Tarçın
18. ლაპა - შილაფლო (ა)ვ	Şilaflo(a)v	pilav
19. ლიფლიფი - ფანარი	fanari	Fener , lamba
20. მახალი - ხურჯინი	khurcini	Heybe, hurç
21. მაჯაგანი - ჯაფა	cafa	Emek
22. მიზდი - ქირა	qira	Kira , ücret, para
23. მუსა - განჯინა	gancina	Duvar dolabı, duvargözü, niş
24. მჭირსედ - ბეჯითი	beciti	Çalışkan, gayretli
25. მოგვი - ჩექმა	çekma	çizme
26. ნარაჯი - მურაბა	muraba	reçel
27. პითიკი - ჯუჯა	cuca	cüce , bodur
28. პერი - ქაფი	kapi	köpük

29. პუნგია - ჰალვა	halva	helva
30. ჟანტი - ნამი	namı	Çiy, nem
31. საჯმნო - აშკარა	aşkara	Açık, apaçık, aşkar , görölün
32. საგანგიო - ქარხანა	karkhāna	fabrika
33. საჭანგე - აბრა	abra	Levha, tabela
34. საჭედარი - ნალი	nalı	Nal
35. სეფური - ვარჯიში	varcışı	Egzersiz, idman, antrenman
36. სილფი - ხონჩა	khonça	Tabla, tepsi, yastağaç
37. სილოდა - მასხარა	maskhāra	Soytarı, palyaço, şaklaban
38. სკიჯი - ქიშმიში	kişmişi	Kuru üzüm, kişmiş
39. სოლინარი - მილი	mili	Boru, haça, rakor
40. სპანძელი - ისპანაღ	ispanağ	Ispanak
41. ფითხი - ხაქანდაზ	khakandaz	Faraş, kürek
42. ხილინდარი - ჩანთა	çanta	Çanta

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი ამ ლექსიკური ერთეულის შესატყვისი თანამედროვე თურქულ ენაში განსხვავებულია, რაც ეჭვის ქვეშ აყენებს მათ თურქულ წარმომავლობას. თუმცა აღარ ჩავუღრმავდები, რადგან ეს საკითხი თურქოლოგების კომპეტენციას მიეკუთვნება.

მოცემული მასალის გაანალიზების შედეგად შეგვიძლია გარკვეული დასკვნები გამოვიტანოთ, კერძოდ: ლექსიკონის განმარტებით ნაწილში შეტანილი თურქული წარმომავლობის ლექსიკური ერთეულების სიტყვა-სტატიები ძირითადად შეესაბამება თანამედროვე ქართულ განმარტებით ლექსიკონში მოცემულ სიტყვა-სტატიებს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ სიტყვები სემანტიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა;

ლექსიკონის თარგმნით ნაწილში შეტანილი თურქული შესიტყვებანის უმეტესობა სემანტიკური თვალსაზრისით შეესაბამება თანამედროვე თურქულ ლექსიკას. თუმცა მრავლადაა ისეთიც, რომელთა თანამედროვე შესატყვისის სრულიად განსხვავებულია. შესაძლოა აღნიშნული ლექსიკური ერთეულები ავტორის მიერ არასწორადაა მიჩნეული თურქულად ან იმხანად გამოიყენებოდა, თუმცა დროთა განმავლობაში დაკარგეს ფუნქცია, ამოვარდა ხმარებიდან და მივიწყებულ იქნა.

„სიტყვის კონაში“ შეტანილი არაერთი თურქული ლექსიკური ერთეული დამკვიდრდა მყარად ენაში სინონიმურ ფორმებად და აქტიურად გამოიყენება როგორც თანამედროვე სალიტერატურო ენაში, ისე

ცოცხალ მეტყველებაში. ზოგიერთმა მათგანმა კი სრულად ჩაანაცვლა მასპინძელი ენის ლექსიკური ერთეული.

ეს ანალიზი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ენა ცოცხალი ორგანიზმია და ჟამთა სვლასთან ერთად იცვლება და სხვაფერდება. მასზე დიდ გავლენას ახდენს ენობრივი ურთიერთობები, რაც ენის გამდიდრების და გამრავალფეროვნების მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს. „ენის ლექსიკური საგანძური მიაგავს წყალუხვ მდინარეს, რომელსაც ათეულობით შენაკადი აქვს და იქიდან ივსებს თავის მარაგს.“ - ნერდა ცნობილი ენათმეცნიერი ალ. ლლონტი (ლლონტი, 1971/21). ამ ათეულთაგან მნიშვნელოვანი შენაკადია სხვა ენობრივი სამყაროდან შემოსული, ნასესხები სიტყვები, რომელთა შორის თურქულ ლექსიკას გარკვეული ადგილი უჭირავს.

სტატიის თავში დასმულ კითხვაზე: რა დროა საჭირო სხვა ენობრივი სამყაროდან შემოსული სიტყვების ენაში დასამკვიდრებლად? - პასუხის გაცემა არაა მარტივი. თუმცა „სიტყვის კონის“ შექმნიდან დღემდე გასული სამასი წლის მანძილზე ენაში მომხდარი ამდენი ცვლილება იმას მოწმობს, რომ ენა მუდმივად სწრაფად ცვალებადი ფენომენი და „ჟამთა ვითარების“ თანაზიარია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- იმედაძე ს. არაბული წარმოშობის ლექსიკა სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონ ქართულში“, (დისერტაცია), ქუთაისი, 2014 წ.
- კვანტალიანი ე., „ქართულ-თურქული ლექსიკონი“, თბილისი, 2010 წ.
- მარგალიტაძე თ., „ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია“, <https://margaliti-com/members2/X%20lekcia%20-%20lexicography.pdf> / 12.12.2024
- ნეიმანი ალ., „ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი“, თბილისი, „განათლება“, 1978 წ.
- ორბელიანი ს.ს., „ლექსიკონი ქართული“, ტ. 1, თბილისი, „მერანი“, 1991 წ.
- ორბელიანი ს.ს., „ლექსიკონი ქართული“, ტ. 2, თბილისი, „მერანი“, 1993 წ.
- საღინაძე რ., კიკვიძე მ., „Gürcüce , modül I“, 2017.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ena.ge/explanatory-online/>
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://ice.tsu.ge/liv/ganmartebiti.php>
- ლლონტი ალ., „ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები“, თბილისი, „განათლება“, 1971 წ.

მაკა სუსარეიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი, ასისტენტ პროფესორი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
e-mail: makamakasusareishvili@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0006-7920-6352

Doç.Dr. Maka Susareishvili

Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi
e-mail: makamakasusareishvili@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0006-7920-6352

Maka Susareishvili

Doctor of Philological Sciences,
Assistant professor at Akaki Tsereteli State University
e-mail: makamakasusareishvili@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0006-7920-6352

ორჰან ფამუქის რომანი „უმანკობის მუზეუმი“ მულტიმოდალური ნარატივის კონტექსტში

ÇOK MODLULUK ANLATI BAĞLAMINDA ORHAN PAMUK'UN "MASUMİYET MÜZESİ" ROMANI

ORHAN PAMUK'S "THE MUSEUM OF INNOCENCE" IN THE CONTEXT OF A MULTIMODAL NARRATIVE

ანოტაცია

მულტიმოდალობის კონცეფცია წარმოადგენს თანამედროვე კომუნიკაციური პარადიგმის ინოვაციურ მეთოდოლოგიას, რაც სხვადასხვა სემიოტიკური რეჟიმის ინტეგრირებულ ტრანსფორმაციას გულისხმობს მნიშვნელობის კონსტრუირების პროცესში. ინტერმედიალობა გვევლინება კომპლექსურ ინტერდისციპლინარულ მიდგომად, რომლის არსი მდგომარეობს მრავალრეჟიმიანი სემიოტიკური რესურსების (ვერბალური, ვიზუალური, აუდიო) ურთიერთქმედებაში, რაც აზრის მრავალშრიანი და პოლიფონიური გადმოცემის შესაძლებლობას ქმნის. ორჰან ფამუქის რომანი „უმანკობის მუზეუმი“ პოსტმოდერნისტული ლიტერატურული დისკურსია, რომელიც სემიოტიკური ინტერპრეტაციის მრავალშრიანი პარადიგმით ხასიათდება. რომანი „უმანკობის მუზეუმი“ წარმოადგენს ლიტერატურული ტექსტისა და მუზეუმის მულტიმოდალურ კონცეპტუალურ სტრუქტურას. ნაწარმოები შექმნილია მულტიმოდალური ელემენტების გამოყენებით, იგი წარმოადგენს უნიკალურ ეპისტემოლოგიურ მოდელს, რომელიც ავლენს

ლიტერატურული ტექსტის იმანენტურ შესაძლებლობებს გაცდეს საკუთარ ტრადიციულ ონტოლოგიურ საზღვრებს. რომანში ორჰან ფამუქი ქმნის ინტერდისციპლინარულ სივრცეს, სადაც ლიტერატურა, მუზეუმი, სოციოლოგია და ანთროპოლოგია ერთიანდებიან კომპლექსური კულტურული მნიშვნელობების წარმოებისა და რეპრეზენტაციის პროცესში. მიზანი: მულტიმოდულობის ანალიზი და შრეების კვლევა ორჰან ფამუქის რომანში „უმანკოების მუზეუმი“, რაც სიახლეა სამეცნიერო ლიტერატურაში კონკრეტული ნაწარმოებების მიხედვით. მულტიმოდულობის ფუნქციონალური როლის დადგენა. მულტიმოდალური ელემენტების ფუნქციონირების, ტექსტისა და სივრცის სინთეზის, ნარატივის სემანტიკური და ემოციური კომპონენტების, პერსონაჟების იდენტობისა და ურთიერთობების შესწავლა. კვლევის მეთოდოლოგია: აღწერითი, შედარებითი, ანალიზის, სამეცნიერო მიდგომებისა და კონცეფციების თეორიული ანალიზის მეთოდები.

შედეგები: ანალიზის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ნაწარმოები გაჯერებულია მულტიმოდალური ელემენტებით. მულტიმოდალური ტექნიკა არა მხოლოდ ასახავს ტექსტის მთავარ თემებს, არამედ მნიშვნელოვნად ამდიდრებს ნარატივს ვიზუალური და ტექსტუალური ელემენტების სინთეზით.

საკვანძო სიტყვები: ორჰან ფამუქი; უმანკოების მუზეუმი; პოსტმოდერნიზმი; მულტიმოდულობა.

Özet

Çok modluluk kavramı, modern iletişim paradigmasının yenilikçi bir metodolojisidir ve anlam oluşturma sürecinde farklı semiyotik modların bütünleşik dönüşümünü ima eder. Aracılık, çok modlu semiyotik kaynakların (sözlü, görsel, işitsel) etkileşiminde özde yatan düşüncenin çok katmanlı ve çok sesli aktarım olasılığını yaratan karmaşık, disiplinlerarası bir yaklaşım olarak karşımıza çıkıyor. Orhan Pamuk'un "Masumiyet Müzesi" adlı romanı, çok katmanlı göstergebilimsel yorum paradigması ile karakterize edilen postmodernist bir edebi söylemdir. Eser, edebi bir metnin ve müzenin çok modlu kavramsal yapısını temsil etmektedir. Multi-model unsurları kullanarak benzersiz bir epistemolojik model ortaya koyar. Pamuk, romanında edebiyat, sosyoloji ve antropolojinin keşittiği karmaşık kültürel anlamların üretildiği ve temsil edildiği disiplinler arası bir alan yaratır. Araştırmada metodolojik olarak: Orhan Pamuk'un "Masumiyet Müzesi" romanındaki çok modluluk ve katmanların analizini yapmaktır. Literatürdeki belirli çalışmalara göre bilimsel bir yenilik olarak değerlendirilen bu çalışmanın temel amacı, çok modluluğun işlevsel rolünü belirlemektir: Çok modlu öğelerin işleyişini incelemek, metin ve mekanın sentezini analiz etmek, anlatının anlamsal ve duygusal bileşenlerini değerlendirmek, karakterlerin kimliğini ve ilişkilerini tespit

etmek. Araştırmada metodolojik olarak: Kavramların incelenmesinde teorik analiz yöntemleri kullanılacaktır. Kavramların incelenmesinde teorik analiz yöntemleri kullanılacaktır. Sonuç olarak: Çalışma çok modlu unsurlarla zenginleştirilmiştir. Multimodel teknikler yalnızca metnin ana temalarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda görsel ve sentezleyici unsurlar aracılığıyla anlatımı önemli ölçüde derinleştirir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Masumiyet Müzesi, postmodernizm, çok modluluk.

Abstract

The concept of multimodality represents an innovative methodology within the modern communication paradigm, which implies the integrated transformation of various semiotic modes in the process of meaning construction. Intermodality emerges as a complex interdisciplinary approach, the essence of which lies in the interaction of multimodal semiotic resources (verbal, visual, audio), creating the possibility of multilayered and polyphonic transmission of thought. Orhan Pamuk's novel "The Museum of Innocence" is a postmodernist literary discourse characterized by a multi-layered paradigm of semiotic interpretation. The work represents a multimodal conceptual structure integrating literary text and museum space. By utilizing multimodal elements, the novel presents a unique epistemological model that reveals the immanent potential of literary text to transcend its traditional ontological boundaries. In this novel, Pamuk creates an interdisciplinary space where literature, museum, sociology, and anthropology converge in the process of producing and representing complex cultural meanings. Research Purpose: To analyze multimodality and investigate the layered narrative structures in Orhan Pamuk's "The Museum of Innocence", which represents a scientific novelty according to specific scholarly works. The primary objectives are to: examine the functioning of multimodal elements, Analyze the synthesis of text and spatial representation, Investigate the semantic and emotional components of the narrative, explore character identities and relationships. Research Methodology: Employing descriptive, comparative, and analytical methods, alongside theoretical analysis of scientific approaches and conceptual frameworks. Results: The study is enriched with multimodal elements. Multimodal techniques not only reflect the text's primary themes but also significantly deepen the narrative through the synthesis of visual and textual components.

Keywords: Orhan Pamuk, The Museum Of Innocence, Postmodernism, Multimodality.

მულტიმოდალობა წარმოადგენს თანამედროვე კომუნიკაციის ინოვაციურ კონცეფციას, რომელიც გულისხმობს სხვადასხვა სემიოტიკური რეჟიმის ინტეგრირებულ გამოყენებას მნიშვნელობის შესაქმნელად. ციფრული ტექნოლოგიების სწრაფი განვითარება არსებითად ცვლის კომუნიკაციის პარადიგმებს. მულტიმოდალობა წარმოადგენს ამ ცვლილებების ეპისტემოლოგიურ გამოხატულებას, რომელიც სცილდება ტრადიციულ ტექსტუალურ ანალიზს. სემიოლოგიების განვითარების პარალელურად, ლიტერატურული, პოეტური და მხატვრული გამოხატვის ფორმებიც იცვლება. ამ ცვლილებების ფონზე, ახალი მულტიმოდალური ლიტერატურული პროდუქტები ჩნდება, რომლებიც არღვევენ ტრადიციული, მონომოდალური დისკურსის საზღვრებს. თანამედროვე ლიტერატურულ ტექსტებში ტექსტურა ღია და მრავალფეროვანია, იგი აერთიანებს ვიზუალურ, აუდიო და ტიპოგრაფიულ ელემენტებს. ეს ქმნის ახალ შესაძლებლობებს და სცილდება ტრადიციულ ლიტერატურულ კონვენციებს. ინტერდისციპლინური თეორიის განვითარებაში მულტიმოდალური და ინტერმედიალური კონცეფციები სულ უფრო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს, (განტერ კრესის, თეო ვან ლეუვენისა და ალისონ გიბონსის, რონ სკოლონი და ფილიპ ლევინი) მსგავს მკვლევართა ნაშრომები ხაზს უსვამს ტექსტების, მედიუმებისა და კომუნიკაციური რეჟიმების ურთიერთქმედების ფუნდამენტურ როლს, რაც ქმნის მრავალგანზომილებიანი ანალიზის საფუძველს.

კონკრეტული ნიმუშების შესწავლა ამ თვალსაზრისით აქტუალურია. მულტიმოდალური დისკურსის ანალიზის თეორიის შემქმნელის განტერ კრესის თანახმად, მულტიმოდალობა წარმოადგენს თეორიას, რომელიც სიღრმისეულად სწავლობს კომუნიკაციის მრავალგვარ მეოთხედებსა და ხერხებს. განტერ კრესი გულისხმობს იმ საკომუნიკაციო საშუალებების კომპლექსურ ანალიზს, რომლებსაც ადამიანები იყენებენ აზრის გადმოსაცემად. მეთოდი კი განიხილება როგორც კონკრეტული კულტურის მიერ აღიარებული კომუნიკაციის სპეციფიკური ფორმა. „განტერ კრესის მიხედვით: „კომუნიკაცია ყოველთვის მულტიმოდალურია, რადგან მასში ერთდროულად არის ჩართული სხვადასხვა სემიოტიკური რესურსი, როგორიცაა ენა, გამოსახულება, ჟესტი, სივრცე და სხვა. (Kress, 2010:20)

ბრაიან სტრიტი მულტიმოდალობას განსაზღვრავს, როგორც „კომუნიკაციის მიდგომას, რომელშიც ტექსტური, ვიზუალური, მუსიკალური რესურსები ერთიანდებიან აზრის შესაქმნელად და მუშაობენ

ერთმანეთთან ჰარმონიაში, ყოველგვარი პრიორიტეტის გარეშე“. რონ სკოლონი და ფილიპ ლევინი თავიანთ ნაშრომში „მულტიმოდალური დისკურსის ანალიზი“ განიხილავენ, როგორ შეერწყმება დისკურსი და ტექნოლოგია. ისინი ხაზს უსვამენ, რომ ყველა დისკურსი მულტიმოდალურია. დისკურსი, რაც ხელახლა წარმოიქმნება გამოყენებული ენით, იქნება ეს სალაპარაკო თუ წერილობითი, ყოველთვის და აუცილებლად წარმოიქმნება კომუნიკაციის მრავალი რეჟიმის ერთობლივი სტრუქტურირებით. ეს რეჟიმები მოიცავს სალაპარაკო ენას, ჟესტიკულაციას, ყველა კონტექსტურ ფენომენს, ასევე ფიზიკური სივრცის გამოყენებას, რომელშიც ვქმნით ჩვენს დისკურსს: დიზაინი, ქაღალდის ტიპი და იმ გარემოს ტიპოგრაფიული მახასიათებლები, რომლებშიც ჩვენი ტექსტები იშლება.

1990-იანი წლებიდან მკითხველს შესაძლებლობა აქვს გაეცნოს ისეთ მხატვრულ ნაწარმოებებს, რომლებიც შექმნილია ახალი ტექნიკით და შეიცავს მრავალ ვიზუალურ, აუდიო და ტიპოგრაფიულ ელემენტს. ეს სწრაფად მზარდი ტენდენცია ვლინდება როგორც გლობალურად, ასევე თურქეთში. ტრადიციული, მონომოდალური ლიტერატურული მიდგომა, რომელიც აქცენტს აკეთებდა წერილობით და ბეჭდურ ჟანრებზე, თითქოს წონას კარგავს. ლიტერატურული რომანები, აკადემიური კვლევები და ოფიციალური დოკუმენტები, რომლებიც მონომოდალური რჩება, თანამედროვე თაობისთვის ისეთი მიმზიდველი აღარ არის, როგორც ადრე. დღევანდელი ახალგაზრდა თაობა დაინტერესებულია მრავალფეროვანი, მულტიმოდალური კომუნიკაციის ფორმებით და ნაკლებად ეყრდნობა კლასიკურ „ქაღალდსა და მელანს“.

სტატიაში თეორიულ დებულებებზე დაყრდნობით განხილულია მულტიმოდალური მხატვრული ტექსტი ორჰან ფამუქის რომანის „უმანკოების მუზეუმის“ მაგალითზე.

ზემოაღნიშნულ ნაწარმოების ანალიზმა აჩვენა, მულტიმოდალური ტექსტის მრავალასპექტიანი ბუნება. მათ შორის მნიშვნელოვანია: ტექსტისა და ვიზუალის ინტეგრირებული ურთიერთქმედება.

2007 წლის მაისში ორჰან ფამუქმა დაასრულა მუშაობა რომანზე „უმანკოების მუზეუმი“. მწერალი „უმანკოების მუზეუმის“ შექმნისას იყენებს პოსტმოდერნისტულ წერის ტექნიკას, რაც ნაწარმოებს განსაკუთრებულ სიღრმესა და მრავალფეროვნებას ანიჭებს. რომანის ნარატიული სტრუქტურა რთული ინტელექტუალური და ესთეტიკური კონსტრუქციებით ხასიათდება. ნაწარმოები სიღრმისეულად აანალი-

ზებს თურქული საზოგადოების სოციოკულტურულ ტრანსფორმაციებს, წარმოაჩენს იმ დიქტომიურ ურთიერთმიმართებებს, რომლებიც წარმოიქმნება ტრადიციული და მოდერნული ღირებულებების კონტექსტში. რომანი წარმოადგენს მეხსიერების, ისტორიის, სიყვარულის და ტრადიციის კომპლექსური ურთიერთქმედების ღრმა სოციოანთროპოლოგიურ დისკურსს, სადაც აღნიშნული კატეგორიები გაიაზრება არა სტატიკურ, არამედ დინამიკურ კონტექსტში.

ორჰან ფამუქის რომანი „უმანკოების მუზეუმი“ რეპრეზენტაციული ტიპის პოსტმოდერნისტული ლიტერატურული დისკურსია, რომელიც სემიოტიკური ინტერპრეტაციის მრავალსიბრტყიანი პარადიგმით ხასიათდება. ნაწარმოები წარმოადგენს ლიტერატურული ტექსტისა და მუზეუმის სივრცის ინტეგრირებულ კონცეპტუალურ სტრუქტურას. ტექსტი შექმნილია მულტიმოდალური ელემენტების გამოყენებით, იგი წარმოადგენს ჰიბრიდულ ეპისტემოლოგიურ მოდელს, რომელიც ავლენს ლიტერატურული ტექსტის იმანენტურ შესაძლებლობებს გასცდეს საკუთარ ტრადიციულ ონტოლოგიურ საზღვრებს. ორჰან ფამუქი ქმნის ინტერდისციპლინარულ სივრცეს, სადაც ლიტერატურა, მუზეუმი, სოციოლოგია და ანთროპოლოგია ერთიანდებიან კომპლექსური კულტურული მნიშვნელობების წარმოებისა და რეპრეზენტაციის პროცესში.

რომანი გვევლინება არა მხოლოდ მხატვრული ნარატივის ტიპად, არამედ კულტურული მეხსიერებისა და იდენტობის ტრანსფორმაციული გააზრების ინოვაციურ ეპისტემოლოგიურ ინსტრუმენტად, რომელიც აფართოებს მხატვრული ლიტერატურის შემეცნების საზღვრებს. ორჰან ფამუქი მულტიმოდალურ მიდგომებს ნარატივში მხოლოდ ტექსტის საშუალებით არ ავითარებს. იგი ამ კონცეფციას ფიზიკური სივრცის, კერძოდ, მუზეუმის შექმნით ავითარებს. სტამბოლში მდებარე **„უმანკოების მუზეუმი“**, რომელიც ავტორმა რომანის გამოქვეყნებისას დააარსა, წარმოადგენს ნარატივის ვიზუალური და არტეფაქტული განზომილების შერწყმის უნიკალურ მაგალითს. მუზეუმი, როგორც კონცეპტუალური და სიმბოლური სივრცე, რომანში აერთიანებს დროს, სივრცესა და ინდივიდუალურ გამოცდილებას. ორჰან ფამუქი გვაჩვენებს, რომ მუზეუმი მხოლოდ საგნებისა და ექსპონატების შენახვის ადგილი არ არის, არამედ უფრო ღრმა და მრავალმხრივი მნიშვნელობის მქონე სივრცეა. მუზეუმი მკითხველს საშუალებას აძლევს, შეიგრძნოს და გაიაზროს პერსონაჟების ცხოვრება და მათი გამოცდილებები.

ორჰან ფამუქის „უმანკობის მუზეუმი“ წარმოაჩენს სიყვარულის ისტორიას მეხსიერებისა და ნივთების ფილოსოფიური ანალიზის კონტექსტში. რომანში თითოეული ნივთი წარმოადგენს სემიოტიკურ კოდს, რომელიც არამხოლოდ პერსონაჟების ცხოვრების ფრაგმენტებს ასახავს, არამედ ქმნის ემოციური და დროითი მეხსიერების პოლიფონიურ ლაბირინთს, სადაც მკითხველი თავად ხდება აქტიური ინტერპრეტატორი რთული ნარატიული სტრუქტურის კონსტრუირებისა. ამ გზით, ჩვეულებრივი საგნები გარდაიქმნებიან ეგზისტენციური მნიშვნელობის მქონე სიმბოლოებად, რომლებიც სიღრმისეულად წარმოაჩენენ ადამიანური გამოცდილების კომპლექსურ ბუნებას.

რომანში მუზეუმის ექსპოზიცია წარმოადგენს ქემალისა და ფუსუნის ცხოვრებისა და ურთიერთობის მნიშვნელოვან მომენტებს. ქემალი აგროვებს ათასობით შემთხვევით ნივთს, რომლებიც დაკავშირებულია ფუსუნის ცხოვრებასა და სიყვარულთან. ნაწარმოებში განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება ისეთ ყოველდღიურ საგნებზე, როგორიცაა სიგარეტი, საფერფლე, ტანსაცმელი, ფოტოები, ღია ბარათები. ეს ობიექტები უკავშირდებიან პერსონაჟების ემოციებსა და მოგონებებს. მათი მეშვეობით ავტორი ქმნის დროისა და სივრცის კომპლექსურ ტოპოგრაფიას. ნივთები, იქცევიან მეხსიერებისა და სიყვარულის მემორიალურ ნიშნებად. ნივთების მეშვეობით ავტორი გადმოსცემს პერსონაჟების ყოფას და მათი სამყაროს ავთენტურობას.

რომანში ფიზიკური საგნები მხოლოდ არამატერიალური იდეებს არ გადმოსცემენ. ისინი პასიურად კი არ წარმოაჩენენ პერსონაჟების ცხოვრებას, არამედ თავად ქმნიან ნარატივს. თითოეული ნივთი, როგორც „გმირი“, ასახავს კონკრეტულ ეპოქას, კულტურას და პერსონაჟის ურთიერთობას დროში და სივრცეში.

რომანში საყურე რეალიზდება როგორც მულტიმედიალური კომუნიკაციის კომპლექსური ფორმა, სადაც ვიზუალური ობიექტი (საყურე) გარდაიქმნება ლინგვისტიკურ ნარატიულ სივრცედ. ამ პროცესში მატერიალური საგანი იძენს სიმბოლურ და ემოციურ დატვირთვას, რაც წარმოადგენს არამატერიალური გამოცდილების მატერიალიზაციას ნიშან-სიმბოლოს მეშვეობით. საყურე ქმნის რთულ სემიოტიკურ კონსტრუქტს, რომელიც სცილდება ჩვეულებრივი საგნის ფუნქციას და იქცევა „დაკარგული ბედნიერების“ ნიშნად.

„რა ვიცოდი, თურმე ჩემს ცხოვრებაში უბედნიერესი წამი რომ ყოფილა. რომ მცოდნოდა კიდეც, შევძლებდი ამ ბედნიერების შენარ-

ჩუნებას და ჩემი ცხოვრების სხვანაირად წარმართვას? მაშინ რომ მივმხვდარიყავი, ეს ადამიანის სიცოცხლეში ყველაზე სანუკვარი გა-
ელვებაა- მეთქი, შევეცდებოდი კი, იღბალს ჩავბლაუჭებოდი და ხელი
არ გამეშვა? ბედნიერებით გაციხსკროვნება მხოლოდ ერთ- ორ წამს
გაგრძელდა, მაგრამ ეს განცდა დიდხანს არ მშორდებოდა – საათები...

მეტიც, წლები... ეს თითქოს და-
ნაშაულის, ცოდვებისა და სას-
ჯელის, მსოფლიოსა და ჟამ-
თასვლის დადგენილი წესები-
საგან ჩვენი გათავისუფლების
წამიც იყო – 1975 წლის 25 მაი-
სი, ორშაბათი. მგონი, სამს უკ-
ლდა თხუთმეტი წუთი..." (ფა-
მუქი, 2011: 3)

ორჰან ფამუქი რომანში ნა-
ტურალისტურად აღწერს პერ-
სონაჟების სოციალური და
კულტურული მახასიათებლებს.
თითოეული საგანი – იქნება ეს
მანქანა, კაბა, ავეჯი თუ სხვა –

ასახავს არა მხოლოდ პერსონაჟის
გარემოსა და ყოველდღიურობას,
არამედ მის სოციალურ სტატუსსა და
საზოგადოებაში არსებულ პოზიციას.

ფუსუნის კაბა „უმანკოების მუ-
ზეუმში" განასახიერებს სემიოტი-
კური მნიშვნელობის მქონე ობი-
ექტს, რომელიც აერთიანებს სიყ-
ვარულის, დროის, გაუცხოების და
ნოსტალგიის მრავალშრიან კონ-
ცეფციებს. იგი წარმოაჩენს ფუსუნის
ბიოგრაფიული ტრანსფორმაციის
თვისებრივ გზას – ახალგაზრდა გო-
გონას სამოსიდან სამუზეუმო ექ-
სპონატამდე. კაბა აერთიანებს წარ-

სულს, ანმყოსა და მომავალს და ქმნის დროის სოციოკულტურული გაზრების მეტაფორულ სისტემას.

სამოსი გვევლინება მატერიალურ არტეფაქტად, რომელიც არსებითად სცილდება ემპირიული რეალობის კონვენციურ ჩარჩოებს და წარმოაჩენს ემოციური მეხსიერების კომპლექსურ არქიტექტონიკას.

რომანში ლიმონათი „მელთემი“ წარმოადგენს დასავლური კულტურის, ვესტერნიზაციის და მომხმარებლური საზოგადოების სიმბოლურ გამოხატულებას, რომელიც ასახავს სოციალურ ტრანსფორმაციებს და იდენტობის კომპლექსურ კრიზისს, რაც თურქეთის მოდერნიზაციის პერიოდში განვითარდა. გერმანელი მოდელი ინგეს გამოჩენა მელთემის რეკლამაში აჩვენებს იმ გავლენას, რომელიც დასავლურმა კულტურამ თურქულ საზოგადოებაზე იქონია. ინგეს ქერა თმა და დასავლური იერსახე ტექსტში წარმოდგენილია როგორც პროგრესის, თანამედროვეობისა და „საუკეთესო“ ცხოვრების სიმბოლო.

ეს აჩვენებს დასავლური სილამაზის სტანდარტების კულტურულ ჰეგემონიას, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოა პოსტმოდერნულ სამყაროში. სილამაზის ეს სტანდარტები არა მხოლოდ ესთეტიკურ კრიტერიუმებად, არამედ სოციალური იერარქიის ნიშნადაც იქცა. თურქი ქალების მიერ თმის ქერად შეღებვა ტექსტში განასახიერებს სოციალურ კონფორმიზმს და დასავლური ესთეტიკური სტანდარტების მიღებას. თუმცა, ეს ცვლილება მხოლოდ გარეგნულ სახეს ეხება და არ მოიცავს ღრმა კულტურულ ან მენტალურ ტრანსფორმაციას.

ორჰან ფამუქის ტექსტი წარმოადგენს რეფლექსიურ და ავტოეთნოგრაფიულ ნარატივს, რომელიც სიღრმისეულად ასახავს 70-იანი წლების სტამბოლის ბურჟუაზიული საზოგადოების სოციოკულტურულ დინამიკას. ავტორი გვთავაზობს მიკროისტორიულ ჭრილში დანახულ სოციოლოგიურ ესსეს, სადაც პირადი მოგონებები გარდაიქცევა კოლექტიური მეხსიერების დოკუმენტაციად.

ტექსტი რამდენიმე მნიშვნელოვან სოციოლოგიურ მოტივს წარმოაჩენს. პირველ რიგში, ის აანალიზებს სოციალური სტრატეგიკაციის მექანიზმებს, სადაც „ჰილტონი“ გვევლინება არა უბრალოდ სასტუმროდ, არამედ სოციალური იერარქიის და სტატუსის მარკერად. სივრცე, რომელიც ერთდროულად ეკუთვნის საზოგადოების ელიტარულ ნაწილს, ასრულებს რთულ სოციოკულტურულ ფუნქციას - ის ქმნის იდენტობის კონსტრუირების საშუალებას. ავტორი ოსტატურად წარმოაჩენს იმ პერიოდის გლობალიზაციის საწყის ტალღებს. ჰამბურგერი, უცხოური კომპანიები, ამერიკული კულტურის ელემენტები – ყველა ეს მიუთითებს გარდამავალ პერიოდზე, სადაც ლოკალური კულტურა იწყებს გლობალურ კონტექსტთან დიალოგს.

მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ავტორი პირად გამოცდილებას გვთავაზობს არა როგორც სუბიექტურ თხრობას, არამედ როგორც სოციოლოგიური ანალიზის საშუალებას. ორჰან ფამუქის მოგონებები გვევლინება სოციალური ცვლილებების დოკუმენტაციად, სადაც თითოეული დეტალი ატარებს ღრმა სტრუქტურულ მნიშვნელობას.

„ათიოდე წლისა ვიყავი, მშობლები სტამბოლის ელიტასთან ერთად სასტუმროს გახსნაზე რომ წავიდნენ, სადაც საპატიო სტუმრად იმდროინდელი ან მივიწყებული ვარსკვლავი თერი მური იყო მიწვეული. პირველ წლებში ფანჯრიდან რომ ვუყურებდით, ძველი, დაღლილი სტამბოლის ფონზე, შენობა უცხოდა და შეუფერებლადაც კი გამოიყურებოდა. მაგრამ მალე ისე შევეჩვიეთ „ჰილტონს“, რომ ჩვევადაც კი გაგვიხდა, ხელიდან არ გაგვეშვა სასტუმროში შესვლის შანსი. მამაჩემის უცხოელი პარტნიორები, რომლებსაც აღმოსავლური ცეკვები აინტერესებდათ, „ჰილტონში“ ჩერდებოდნენ. კვირაობით კი მთელი ოჯახით მივდიოდით ხოლმე ჰამბურგერების საჭმელად, რადგანაც თურქეთში ჯერ კიდევ არ იყო გავრცელებული და მისი მირთმევა მხოლოდ აქ შეიძლებოდა. მე და ჩემი ძმა მონუსხულები ვიყავით დიდუღვაშიანი კარისკაცის ოქროსფერლილებიანი ბროწეულისფერი უნიფორმით. იმ წლებში ყველაფერი დასავლური „ჰილტონიდან“ ვრცელდებოდა, რის გამოც დიდ გაზეთებს სასტუმროში კორესპონდენტებიც კი ჰყავდათ მივლინებული“ (ფამუქი, 2011:76)

რომანის დასასრულს „მკითხველ-მნახველს“ ეძლევა ერთჯერადი მუზეუმის ბილეთი, რომელიც მოთავსებულია რომანის ბოლო გვერდზე და მის დახმარებით ხდება მუზეუმში შესვლა. ბილეთი ლიტერატურული ნარატივის სტრუქტურული ტრანსფორმაციის მკაფიო

ილუსტრაციას წარმოადგენს. იგი აჩვენებს, თუ როგორ იცვლება მხატვრული ტექსტის აღქმის პარადიგმა - ვერბალური რეპრეზენტაციიდან მრავალშრიან, ინტერაქტიულ კომუნიკაციურ გამოცდილებად. აქ ტექსტი აღარ არის დახურული სისტემა, არამედ ღია, დინამიური და ტრანსფორმაციული სტრუქტურაა. უმანკობის მუზეუმის" ნარატიული სტრუქტურა აჩვენებს ლიტერატურული ტექსტის მულტიმოდალურ გაგებას, სადაც წიგნი გადადის კლასიკური ტექსტუალური ფორმის საზღვრებიდან და იქცევა კომპლექსურ, პოლიმოდალურ კომუნიკაციურ სისტემად.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ფამუქი, ო. (2011). „უმანკობის მუზეუმი“ თბილისი: გამომცემლობა „დიოგენე“.
- Baldry, A. Thibault, P. A (2006) *Multimodal Toolkit and Coursebook*, London "Oakville".
- Gibbons, A. (2008). *Multimodal Literature "Moves" Us: Dynamic Movement and Embodiment in VAS: An Opera in Flatland*. HERMES Journal of Language and Communication N41. <https://tidsskrift.dk/her/issue/view/2852/41/107-124>
- Kress, G. (2010) *Multimodality A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London, "Routledge".
- Kress, G. Leeuwen, (1996). T. *Reading Images The Grammar of Visual Design*, London and New York, "Routledge".
- Rippl, G. (2015). *Handbook of Intermediality: Literature –Image – Sound – Music*. "De Gruyter".
- Ecevit, Y. 1996. „Orhan Pamuk'un Romanlarında „Ana Bileşenler“. *Varlık*, Sayı: 1063. Nisan, İstanbul.
- Ecevit, Y. 2001. *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Pamuk, O. 2013. „Masumiyet Müzesi Yayınevi Yapı Kredi Yayınları.

ნინო ოქროსვარიძე

ისტორიის დოქტორი,
მეცნიერებათა და ხელოვნების ფაკულტეტი,
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
nino.okrostsvardze@iliauni.edu.ge
ORCID ID: 0000-0001-7480-6777

Dr. Nino Okrostsvardze

İlia Devlet Üniversitesi, Sanat ve Bilimler Fakültesi
nino.okrostsvardze@iliauni.edu.ge
ORCID ID: 0000-0001-7480-6777

Dr. Nino Okrostsvardze

İlia State University, School of Arts and Sciences
nino.okrostsvardze@iliauni.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0001-7480-6777>

ქადრიე ჰაირი

მეცნიერ-თანამშრომელი,
აიღინის ადნან მენდერესის უნივერსიტეტი,
ჰუმანიტაჲ და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
ფაკულტეტი, თუჩქუდი ენისა და ღივუხაჭუხის
დეპარტამენტი
Email: kadriye.alkan@adu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3526-0625

Arş. Gör. Dr. Kadriye Hayır

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Email: kadriye.alkan@adu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3526-0625

Kadriye Hayır

Research Assistant
Aydın Adnan Menderes University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Turkish Language and Literature
Email: kadriye.alkan@adu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3526-0625

**თურქულის როგორც უცხო ენის სწავლებისას ზოგიერთი
ბგერის წარმოთქმის სირთულეები და მათი გადაჭრის გზები
საქართველოს მაგალითზე**

**YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SESLETİM SORUNLARI
VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ**

**PRONUNCIATION PROBLEMS AND SOLUTION SUGGESTIONS IN
TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: THE CASE OF GEORGIA**

ანოტაცია

ენის შესწავლის პროცესში წარმატების მისაღწევად აუცილებელია, რომ ოთხივე ენობრივ უნარ-ჩვევას (მოსმენა, საუბარი, კითხვა, წერა) თანაბარი მნიშვნელობა მიენიჭოს. აღნიშნულ კომპეტენციებს შორის რომელიმე ერთ ერთის უპირატესობაზე საუბარი შეუძლებელია.

ლია. თუმცა, ენის ცოდნის მთავარ ინდიკატორს როგორც წესი, წარმოადგენს სამიზნე ენაზე თავისუფალად საუბარი.

თურქულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების ისტორია საუკუნეებს ითვლის. პირველი ცნობილი წერილობითი ძეგლი, რომელიც უცხოელთათვის თურქულის სწავლებას უკავშირდება, არის მაჰმუდ ქაშგარლის „*Divanü Lügati't-Türk*“. ყარახანიდების პერიოდიდან დაწყებული ოსმალეთის იმპერიამდე იქმნებოდა ნაშრომები, რომელთა მიზანს წარმოადგენდა არაბებისთვის, სპარსელებისთვის, ხოლო მოგვიანებით, დიპლომატიური ურთიერთობების განვითარებასთან ერთად, ევროპელებისთვისაც თურქული ენის შესწავლის პროცესში დახმარების გაწევა.

მას შემდეგ რაც 1984 წელს ანკარის უნივერსიტეტში დაარსდა „*TÖMER*“-ის (თურქული და უცხო ენების სწავლების) ცენტრი, უცხოელებისთვის თურქული ენის სწავლება ინსტიტუციურ ხასიათს იღებს. მიუხედავად იმისა, რომ თურქულის, როგორც უცხო ენის სწავლების კუთხით, წინსვლა შეინიშნება, მაინც ვაწყდებით პრობლემებს, რომლებიც სხვადასხვა ფაქტორით არის გამოწვეული.

უცხო ენის სწავლების პროცესში, მოსწავლეები, სტუდენტები ან უბრალოდ ენის შესწავლით დაინტერესებული პირები ხშირად ავლებენ პარალელს მშობლიურ ენასთან უდარებენ მას ნასწავლ ბგერებს, ფორმებსა და სინტაქსს. თუმცა, სწავლების პროცესში, ფონოლოგიის მნიშვნელობა და როლი ხშირ შემთხვევაში უგულებელყოფილია ანდა ყურადღების მიღმაა დარჩენილი.

ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს გამოავლინოს ის კონკრეტული სირთულეები, რომლებსაც სტუდენტები თურქულის შესწავლის პროცესში აწყდებიან და შესთავაზოს მათ გადაჭრის შესაძლო გზები.

საკვანძო სიტყვები: თუჩქუდი, საქათვედო, გამოთქმა, მახვიდი.

Özet

Dil öğreniminin sağlıklı ilerleyebilmesi için dört dil becerisine de eşit derece de önem verilmesi gerekir. Bu dört beceri arasında aslında bir önem sırasından bahsetmek çok mümkün değildir. Fakat kişinin yani öğrenenin özellikle dil öğreniminde temel beklentisi ve o dili öğrendiğinin göstergesi o dilde rahatça konuşabilmesidir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin

tarihçesi çok eskiye götürmek mümkündür. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda bilinen ilk yazılı eser Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Divanü Lügati't-Türk'tür*. Karahanlı döneminden başlayarak Osmanlı dönemine kadar kimi zaman Araplara ve Farslara daha sonra gelişen diplomatik ilişkilerle birlikte Avrupalılara Türkçeyi öğretme amaçlı eserler yazımı devam etmiştir. 1984'te Ankara Üniversitesi'nde TÖMER'in kurulmasıyla birlikte yabancılara Türkçe öğretimi kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde müspet gelişmeler yaşanmakla birlikte farklı etkenlerden kaynaklanan sorunlar da görülmektedir. Yabancı bir dil öğrenenler genellikle yeni bir ses, biçim ya da sözdizimi ile karşılaştıklarında da bunları kendi ana diliyle karşılaştırır ve bir karşılık arar. Bunca önemine rağmen telaffuz / sesletim yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde genel olarak ihmal edilmiş hatta görmezden gelinmiş bir konudur. Bu araştırmanın amacı Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yaşadıkları sesletim zorluklarının tespiti ve bu sorunlara karşı çözüm önerisi sunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Türkçe, Gürcistan, Sesletim, Telaffuz, Vurgu.*

Abstract

For language learning to progress healthily, equal importance should be given to all four language skills. It's actually not possible to rank these skills in terms of importance. However, a person's—specifically, the learner's—main expectation from language learning and the indicator that shows they have learned the language is their ability to speak it fluently. The history of teaching Turkish as a foreign language dates back quite far. The first known written work on teaching Turkish as a foreign language is *Divanü Lügati't-Türk* by Kaşgarlı Mahmud. Beginning from the Karahanli period and continuing through the Ottoman period, works aimed at teaching Turkish to Arabs and Persians were written, and later, with the development of diplomatic relations, to Europeans as well. With the establishment of TÖMER (Turkish and Foreign Languages Research and Application Center) at Ankara University in 1984, Turkish language teaching to foreigners gained an institutional identity. Although there have been positive developments in the teaching of Turkish as

a foreign language, problems arising from various factors can still be observed. When learning a foreign language, learners often compare new sounds, forms, or syntax to their own native language and look for equivalents. Despite its importance, pronunciation (phonology) is generally neglected or even overlooked in the teaching of Turkish as a foreign language. The purpose of this study is to identify the pronunciation difficulties faced by students in Georgia who are learning Turkish as a foreign language and to propose solutions for these issues.

Keywords: Turkish, Georgia, Pronunciation, Stress.

Giriş

Bir dilde etkiletişim ve iletişim kurmak için verilen dil öğretimlerinin temelinde dört beceri yer almaktadır. Bunlar: okuma, yazma, dinleme ve konuşmadır. Sağlıklı bir iletişim kurmak için dil bilgisi ve kelime bilgisinin yanı sıra sesletimin önemi ortaya çıkmaktadır (Akbulut, 2021:1). Bireyler arasındaki iletişim sesler, yazı karakterleri ve beden dili aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dilbilimciler en çok sözlü iletişime önem vermişlerdir; insanlar okuma-yazmadan çok konuşma ve dinlemeyi iletişimde kullanırlar. Sesletim öğrenme bu yüzden önemlidir. Sesletimin doğru yapılması için dil, dudak, ses telleri ve akciğer gibi parçalar birlikte ve doğru çalışmalıdır (Güven, Özmen, 2021: 212)

Dil öğreniminin sağlıklı ilerleyebilmesi için dört dil becerisine de eşit derece de önem verilmesi gerekir. Bu dört beceri arasında aslında bir önem sırasından bahsetmek çok mümkün değildir. Fakat kişinin yani öğrenenin özellikle dil öğreniminde temel beklentisi ve o dili öğrendiğinin göstergesi o dilde rahatça konuşabilmesidir (Koçak, 2020: 2).

Evrimsel "Biyolojik" kurama göre insanoğlunun dil oluşumu dinleme ile başlar. İnsanoğlu önce tabiat seslerini dinlemiş ardında bu sesleri taklit ederek konuşmaya başlamıştır. Çıkardığı sesleri sembollere dönüştürerek yazıyı ve yazılı metinleri tekrar sese dönüştürerek de okumayı geliştirmiştir. Yazı ve okuma eş zamanlarda gelişmiştir denilebilir (Koçak, 2020:3).

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde müspet gelişmeler yaşanmakla birlikte farklı etkenlerden kaynaklanan sorunlar da görülmektedir. Bu sorunların çözümü içi öğreticilerin hedef kitleyle ilgili ilk bilmesi gerekenlerin ba-

şında ana dili gelmektedir. İnsan önce ana dilini kazanır sonraki diller bu dilin üzerinden öğrenilir. Ana diliyle benzer yapıları daha hızlı öğrenirken ana dilinde olmayan ya da ana diline benzemeyen yapıları öğrenirken daha çok zorlandığı görülür (Çiftçi, Demirci, 2019: 102).

Yabancı bir dil öğrenenler genellikle yeni bir ses, biçim ya da sözdizimi ile karşılaştıklarında da bunları kendi ana diliyle karşılaştırır ve bir karşılık arar (Bekir, 2022: 321). Öğrenciler kendi dillerinde farklı olan seslerde ya da kendi dillerinde karşılığı olmayan seslerde bunları değiştirmeye çalıştıkları veya sesletimde zorluklar yaşadıkları görülmüştür (Güven, Özmen 2021:213).

Sesletim çoğu zaman seslerin kazanılması ve yeniden üretilmesi gibi algılsa da sesletim becerisi yalnızca ses birimlerinin algılanması ve seslendirilmesini içeren parçasal bir oluşum değildir. Dildeki sözcük, öbek ve cümlelerin anlatımsal boyutunu ortaya koyan parçalarüstü bir yapısı da vardır. Konuşmanın başından sonuna kadar vurgu, hız, tonlama, ses perdesindeki yükselme ve alçalmaların tamamını içeren bir bütündür (Nas, Akbulut, 2021: 187).

Sözlü iletişim becerisini etkileyen birçok etken mevcuttur. Bunların içinde en önemlilerinden biri de sadece öğrenenin değil ana dili konuşan konuşucunun da dikkat etmesi gereken telaffuzdur. Bunca önemine rağmen telaffuz / sesletim yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde genel olarak ihmal edilmiş hatta görmezden gelinmiş bir konudur (Koçak, 2020: 3). Türkçe eğitim setlerinde bu konu için ayrılmış özel bölümler olmadığı gibi öğretmenler içinde bu alanla ilgili eğitimlerin verilmediği görülmüştür.

Sesletimin iletişim ve anlaşılabilirlik açısından da çalışmalarla ne kadar önemli olduğu ortaya konulmuştur. Sözlü iletişimin devamlılığı için konuşucu ve dinleyicinin arasındaki etkileşimin ortadan kaybolmaması için sesletim sorunlarının ortadan kaldırılması gerekmektedir (Güven, Özmen, 2021: 214). Sesletim konusundaki yetersizlikler, öğrenenlerin konuşma sırasındaki gerginliğini artırmakta ve onlarda konuşma kaygısına neden olmaktadır. Sesbirimlerinin doğru seslendirilememesi ve yapılan konuşma hataları özgüven kaybına neden olur. Bu durumda öğrenenlerden Türkçeye karşı olumlu bir tutum beklenemez (Nas, 2020: 703). Dolayısıyla öğrenenlerin isteklerinin devamlılığı için temelde alfabeden başlayarak Türkçeye özgü sesbirimlerin doğru ve anlaşılır seslendiriyor olmasına önem verilmesi gerektiği çalışmalarla belirtilmiştir (Akbulut, 2021:7).

1 Kasım 1928 tarihinden itibaren Türkiye'de Latin alfabesi kullanılmaya başlamıştır. Latin harfli Türk alfabesi 8'i ünlü 21'i ünsüz olmak üzere 29 harften

oluşmaktadır. Türk alfabesinde diğer Latin alfabelerinden farklı olan "q,x,w" sesleri yer almazken Türkçeye özgü "ç,ğ,ı,ö,ş,ü" harfleri bulunmaktadır (Çiftçi, 2019: 102).

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda bilinen ilk yazılı eser Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu Divanü Lügati't-Türk'tür. Kaşgarlı bu eserini Araplara Türkçe öğretmek amacıyla Arapça kaleme almıştır (Biçer, 2011:10). Karahanlı döneminden başlayarak Osmanlı dönemine kadar kimi zaman Araplara ve Farslara daha sonra gelişen diplomatik ilişkilerle birlikte Avrupalılara Türkçeyi öğretme amaçlı eserler yazımı devam etmiştir. Cumhuriyet sonrası Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasıyla Türkçeye verilen önem artmıştır. 1984'te Ankara Üniversitesi'nde TÖMER'in kurulmasıyla birlikte yabancılara Türkçe öğretimi kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin pek çok üniversitesinde Türkçe öğretim merkezleri açılmıştır. Bunun yanı sıra yurtdışında da TİKA, YEE ve çeşitli sürekli eğitim merkezlerinde Türkçe öğretme faaliyetleri devam etmektedir (Biçer, 2011: 11-22).

Gürcistan'da Türkçe

Gürcistan, büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alır. Kuzeyde Rusya ile güneyde Türkiye ve Ermenistan ile doğuda Azerbaycan ile komşudur (Dursun 1996:310).

Ülkenin yurtdışında yaşayan vatandaşları da dahil olmak üzere nüfusu 4.5 milyon kadardır. Demografik yapısı itibarıyla çoğunlukla Gürcü olmakla birlikte ülkede Abhazlar, Osetler, Acarlar, Azerbaycan Türkleri, Çeçenler, Türkler ve Ermeniler gibi halklarda yaşamaktadırlar (Uçak, 2021: 151).

Gürcistan'da Türkoloji çalışmalarının geçmişi yüz yılı aşkın bir süreye dayanmaktadır. 1918 yılında Tiflis Devlet Üniversitesi'nin kurulmasından sonra burada başlayan Osmanlı dersleriyle Tiflis'e Osmanlıca hocaları davet edilmiştir. 1933'te aynı üniversitede Doğu ve Kafkas Dilleri Enstitüsü açılmıştır (Kummuz, 2023: 42). Ancak Gürcistan'da Türkoloji'nin kurucu olarak Sergi Cikia'yı anmak gerekir. 1926 yılında Türkoloji eğitimi için İstanbul'a gelmiş, Edebiyat Fakültesi'nde Fuat Köprülü ve Orhan Şaik Gökyay'dan dersler almıştır. Cikia 1936 yılında İvane Javahişvili'nin daveti üzerine Tiflis'e dönmüş Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün başkanı olmuştur. 1945 yılında kurucu olduğu Türkoloji bölümünün başına getirilmiş 1973 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Cikia,

Gürcistan'da Türkoloji'nin kurucusu olmasının yanı sıra Türkoloji'nin gelişmesine yaptığı önemli çalışmalarla büyük katkı da sağlamıştır.

1930'lu yıllarda Cikia ve Canaşa gibi ünlü Gürcü Türkologların başlattığı çalışmalar bugün daha sistemli bir hâle gelmiştir. T.C. Tiflis Eğitim Müşavirliği kayıtlarına göre Gürcistan geneli sekiz üniversitede Türkoloji kürsüsü veya Doğu Dilleri adı altında Türk Dili bölümleri bulunmaktadır. Bunlardan beşi Tiflis'te diğerleri Kutaisi, Ahıska ve Batum'dadır. Bunların yanı sıra T.C. Tiflis Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliğine bağlı iki Türkçe Dil Kursu ve T.C. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Batum Türk Okulu, Yunus Emre Enstitüsü, Uluslararası Maarif Okullarında da Türkçe öğretimi yapılmaktadır (Uçak, Yazıcı Şahin, 2023:50)

Araştırma Modeli

Bu araştırmanın amacı Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yaşadıkları sesletim zorluklarının tespiti ve bu sorunlara karşı çözüm önerisi sunulmasıdır. Öğrenciler, ilk derslerinden itibaren hem okuma etkinlikleri hem de dinleme etkinlikleriyle Türkçe'nin sesletimi hakkında bilgi sahibi olmaya başlarlar. Fakat ileri seviyelerde bile bazen hâlâ öğrencilerin sesletim, vurgu ve tonlamalarla sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Gürcistan'ın hemen her bölgesindeki 128 öğrenci ve yine Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğreten 10 öğreticinin katıldığı bir anket ile Türkçe sesletimde karşılaşılan sorunlar tespit edilmiş ve çözüm önerileri tartışılmıştır. Çalışmaya 15-57 yaş arasındaki öğrenciler katılmıştır. Çalışma grubunun %82'si Gürcü %17'si Ermeni, Azerbaycan Türk'ü veya Rus'tur. Çalışma grubunun çoğunluğunu yine temel seviye: %72 A1 seviye öğrenciler, %22 A2 seviye öğrenciler oluşturmaktadır. Anket grubunun cinsiyet ağırlığı: %90 kadın ve %10 erkeklerden oluşmaktadır.

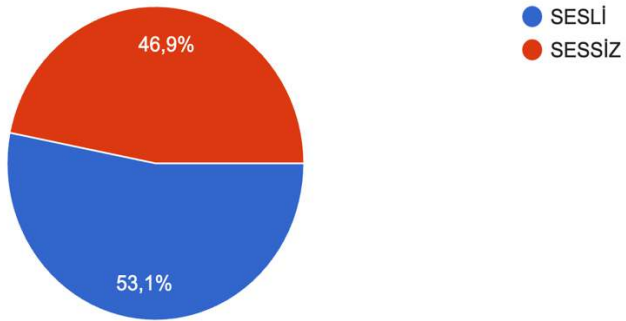
Bulgular

Gürcü öğrencilerin Türkçe sesletim / telaffuz konusunda yaptıkları hatalar onların dil öğrenme süreçlerini etkilemektedir. Yabancı bir dil öğrenilirken dört becerinin her biri aynı önemde olmakla birlikte özellikle konuşma, dil öğrenme de en çok zorlanılan ve en çok beklenti içeren beceridir. Konuşma sırasındaki düzgün telaffuz ve rahat anlaşılma öğrencinin özgüvenini artırtacak ve onun daha aktif ve istekli olmasını sağlayacaktır.

Öğrencilere hangi sesleri çıkarmada daha zorlandıkları sorulduğunda sesli ve sessiz harfler içinde neredeyse birbirine çok yakın sonuçlar ortaya

çıkıştır. Gürcü öğrencilerin ana dillerinden kaynaklı olarak bazı sesli ve bazı sessiz harfleri seslendirme de sıkıntı yaşadıkları görülmektedir:

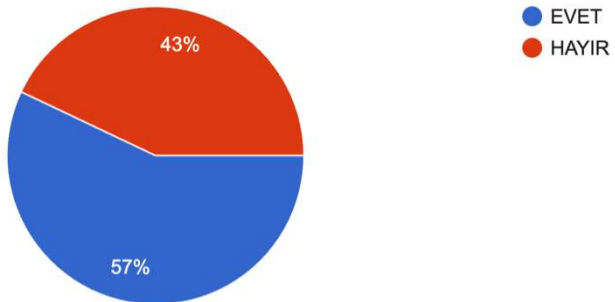
128 yanıt

Aynı sorular eğiticilere sorulduğunda da benzer yanıtlar görülmüştür. Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğreten okutman ve öğretmenler için öğrencilerin en çok zorlandıkları sesler ünlüler: ı,i,o,ö,u,ü ünsüzler: ç,f,ğ,ş,y'dir.

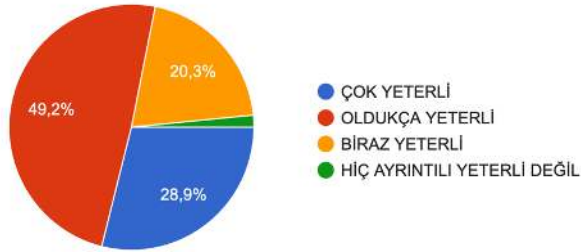
Harflerin söylenişi ile ilgili dudak, diş, çene ve gırtlak çalışması yapılması önemlidir. Öğrencilere bu konuda bir eğitim alıp almadıkları sorulduğunda yine birbirine yakın cevaplar olmakla birlikte eğitim aldığını söyleyen öğrenciler çoğunluktadır:

128 yanıt

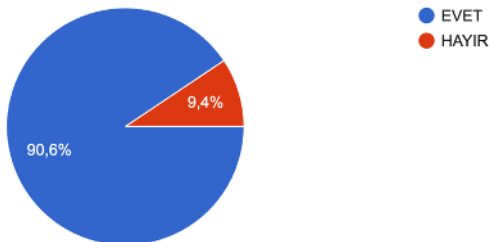
Okutman ve öğretmenlerimize bu konu ile ilgili bir eğitim alıp almadıklarını sorduğumuzda ise %80 hayır cevabını almaktayız. Bu da aslında çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi telaffuz/ sesletim konusunun ihmal edildiğini bize ispatlamaktadır. Sadece ilk derslerde hızlıca verilen fonetik eğitimler daha sonra konuşma başta olmak üzere okuma ve dinleme becerilerini de etkilemektedir. Ayrıca kitaplarda bu konu ile ilgili kısımları yine okutman ve öğretmenlerimize yeterli bulup bulmadıklarını sorduğumuzda %70'in yetersiz bulunduğu cevabı alınmıştır. Öğrenciler, öğreticilerden farklı olarak kitapları daha yeterli bulmaktadır:

128 yanıt

Sesletim; sesleri, heceleri ve söz varlıklarını doğru ve açık bir hâlde seslendirmeyi sağlayan hareketlerin bütünüdür. Bu hâlde öğrencilere en temelde seslerin doğru çıkarılmasından başlayarak doğru telaffuz için gerekli olan fonetik eğitim göz ardı edilmeden verilmelidir. Gürcistan'da bulunan öğrencilerimize bu konu da bir eğitim alıp almadıkları sorulduğunda büyük oranda olumlu cevap alınmıştır:

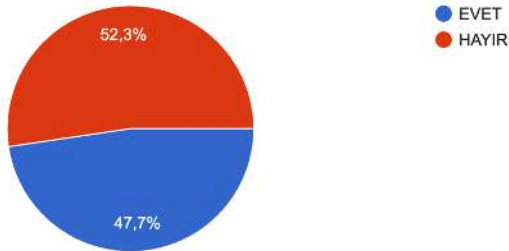
128 yanıt

Gürcistan'da bulunan okutman ve öğretmenlerimiz ise bu konu ile ilgili aslında detaylı çalışma yapmadıklarını vurgulamışlardır. Okutman ve öğretmenler sadece bir problemle karşılaştıklarında ya da A1 seviyede böyle çalışmalar yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu da öğrenciler için yeterli gibi görülen eğitimlerin okutman ve öğretmenler tarafından yeterli görülmediğini bize gösterir. Özellikle Türkçeye özgü harfler *ç,ğ,ı,ş,ö,ü* harflerinin pekiştirilmesi için fonetik eğitim verilmeli ve yeterli pratikler yaptırılmalıdır.

Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerle yaptığımız bu çalışmanın konularından biri de onların sesletim hatası yaptıklarında anlaşılma kaygısı yaşayıp yaşamadıklarıyla ilgilidir. Sesletim problemi yaşamayan kişilerin konuşma konusunda daha özgüvenli olduğu ve konuşabildikçe dili öğrenmeye ilgilerinin daha arttığını bilinmektedir. Gürcistan'daki öğrencilerin cevapları bu konuda birbirine yakındır. Öğrencilerin %52'si sesletim hataları yüzünden konuşma kaygısı yaşamazken, %47'si bu konu da kaygılanmaktadır:

128 yanıt

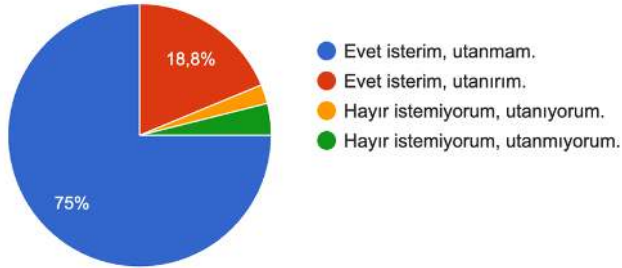
Okutman ve öğretmenlere ise derste bu durumu nasıl gözlemledikleri ve öğrencilerin sesletim hatalarının motivasyonlarını düşürüp düşürmedikleri sorulduğunda ise öğrencilerle benzer sonuçlar elde edilmiştir. Okutman ve öğretmenlerin %50'si motivasyon kaybı yaşandığını %50'si ise yaşanmadığını belirtmişlerdir.

Sesletim/ Telaffuz öğretimi için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bunların içinden bazı yöntemleri okutman ve öğretmenler bilinçli ya da bilinçsiz sınıflarında kullanmaktadır. İşitsel- Dilsel Yöntem ve Sesli Okuma yöntemi sınıflarda sık kullanılan yöntemlerdendir. Konuşma ya da sesli okuma esnası-

nda eğitimcilerin müdahaleleri bulunmaktadır. Bu konuda öğrencilerin yönlendirilmeye açık ve istekli oldukları cevaplarından anlaşılmaktadır:

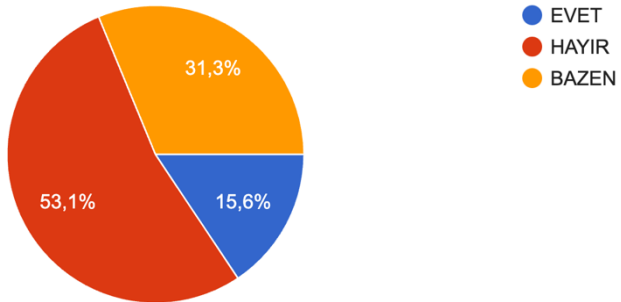
Yanlış okuduğunuz ya da yanlış söylediğiniz kelimelerin hemen düzeltilmesini ister misiniz? Bu sizi utandırır mı?

128 yanıt

Sesli metin okumaları yaparken yanlış okumaktan çekiniyor musunuz?

128 yanıt

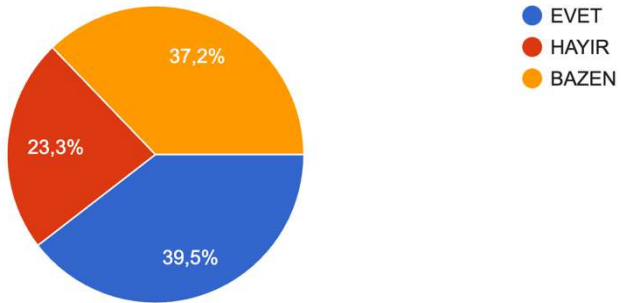
Vurgu: bir sözce, tümce ya da sözcükteki belirli bir yerde oluşan akustik belirginliktir. Türkçede de vurgu diğer dillerde olduğu gibi sözcük ve cümle düzeyinde çeşitli niteliklere ve anlam ayırıcı özelliklere sahiptir (Nas, 2021: 189). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde fonetik çalışmalarla birlikte dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi vurgu ve tonlamadır. Vurgu, bazı du-

rumlarda anlam karmaşalarına çözüm olduğundan yeni bir dil olarak Türkçeyi öğrenen kişiler için önemlidir. Gürcistan'da görev yapan okutman ve öğretmenlere vurgu ve tonlama eğitimi verip vermediklerini sorduğumuz da: %50 vurgu ve tonlama konusunda eğitim verdiğini, %30 sadece orta ve ileri seviyede bu konudan bahsedildiğini, %20 ise ihtiyaç duyulursa bu konudan bahsettiğini bildirmiştir. Vurgu ve tonlama konusunda Türkçe eğitim setlerinde bir konu başlığının olmaması tarafımızca hocalar arasında bir birliğinde oluşmamasına neden olmuştur.

Sesletim konusunda öğrencilerin hata yapmalarının pek çok nedeni olabilmektedir. Ana dilde seslendirilen sesin olmayışı başta olmak üzere okuma ve dinleme etkinliklerinin göz ardı edilmesi ve konuşma kaygısı gibi nedenler sayılabilir. Hızlı konuşma problemi de bazen sesletim hatalarına ve anlaşılmanmaya sebep olabilmektedir. Yanlış seslendiren ya da söyledikleri anlaşılmayan öğrencilerin konuşma kaygısı artmaktadır. Bu durum dili öğrenmeye olan ilgilerini azaltmaktadır. Gürcistan'da Türkçe öğrenen öğrencilerimizin büyük bir kısmı hızlı konuşma problemi yaşadıklarını söylemişlerdir:

Hızlı konuşma problemi yaşıyor musunuz?

129 yanıt

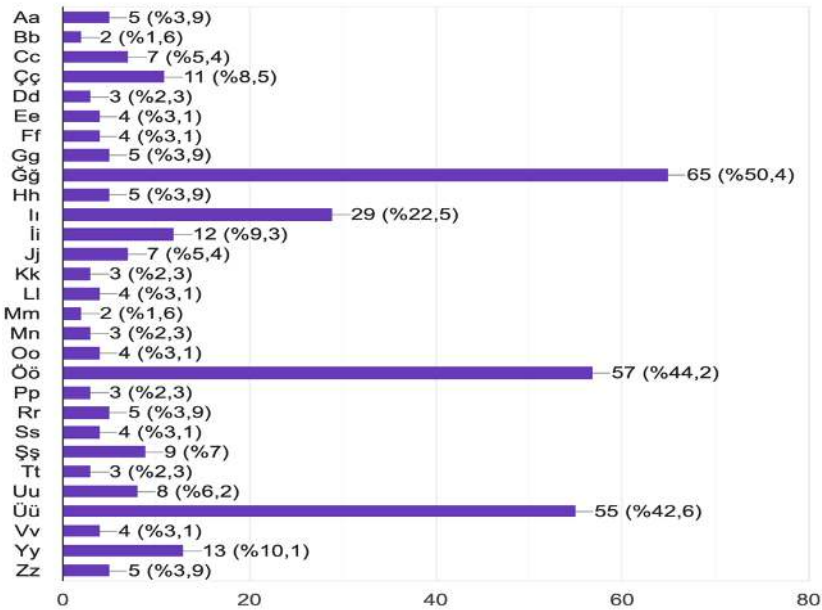
Okutman ve öğretmenlerimize ise hızlı konuşan öğrencilere karşı yaklaşımları sorulduğunda: %40'ı müdahale ettiklerini, %10'u konuşma sonrasında müdahale ettiğini, %50'si ise ancak hatalı okuma ve anlaşılmanma durumunda müdahale ettiğini belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 128 öğrenci ve Türkçe öğreten 10 okutman ve öğretmenle yaptığımız *Türkçe Sesletim* konulu anketin cevaplarından hareketle elde edilen bulgular detaylıca açıklanmıştır. Gürcü öğrencilerin verdikleri cevaplardan elde edilen bulgudan şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Gürcistan'da Türkçe öğrenen öğrencilerin özellikle sesletiminde zorlandıkları harfler detaylıca incelendiğinde görülecektir ki bu sesler onların ana dillerinde bulunmamaktadır. Bu durumda başta da söylendiği gibi sesletim konusunda en temel noktalardan birisi öğrencinin ana dilidir.

- Öğrencilere anket sırasında en çok seslendirmekte zorlandıkları harfler sorulduğunda şöyle bir tablo elde edilmiştir:

Bu tabloda da görüleceği en fazla ğ olmak üzere ö,ü,ı,y,u,ş ve ç sesleri öğrencilerin en zorlandıkları seslerdir.

- Sesletim konusu ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de öğrencilere özellikle bu konu ile ilgili hususi alıştırma ve pratikler yapılmasıdır.

ılmasıdır. Sesletim konusunda çalışma yapan akademisyenler de bu konu ile ilgili çalışma azlığından şikayet etmektedirler. Okutman ve öğretmenler bu konuda hususi bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Yine de derslerinde özellikle ilk haftanın konusu olan alfabe ile ilgili çalışma yapmaktadırlar. Öğrenciler de bu durumu doğrular fakat detaylı sesletim çalışmaları yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda ki yöntemlerin sınıflarda daha çok uygulanması gerekmektedir.

- Yabancılar için hazırlanan Türkçe Öğretim setlerinde bu konu ile ilgili etkinliklerin daha fazla olması gerekmektedir. Her ne kadar öğrenciler bu etkinlikleri yeterli bulduğunu belirtse de okutman ve öğretmenler tarafından bu etkinlikler yeterli bulunmamaktadır. Özellikle temel seviyeler A1 ve A2 kitaplarında sadece rol yapma ve dramatizasyon yöntemini içeren okuma metinlerinin dışındaki pratiklerin artırılması gerekmektedir.

- Dil öğrenme becerilerinden olan konuşma becerisi diğerlerinden farklı olarak daha hızlı bir etkileşim gerektirdiğinden öğrencinin dile bakış açısını çok etkilemektedir. Özellikle yaptığı hatalardan dolayı motivasyonunu kaybeden öğrencilerle karşılaşmamak için sesletim hatalarının en aza indirilmeye çalışılması önemlidir. Öğrencilerin bu konuda da istekli oldukları görülmüştür. Yapılan anketlerde öğrenciler yaptıkları hataların düzeltilmesini talep etmektedirler.

- Okutman ve öğretmenlere sesletim ve okuma etkinlikleri için kullandıkları uygulamalar olup olmadıklarını sorduğumuzda bir çoğunun ders kitabı dışında kaynak kullanmadıkları öğrenilmiştir. TDK Sesli Türkçe Sözlük ve Telaffuz Sözlüğü- RTÜK özellikle telaffuzu bilinmeyen ya da yanlış edilen kelimelerin kontrolü açısından önemli iki kaynaktır. Bazı yabancı dil öğrenme uygulamalarının da Türkçe için olan bölümleri önemli oranda geliştirilmiş birlikte telaffuz konusunda eksiklikler göze çarpmaktadır.

- Sesletim çalışmalarının önemli basamaklarından olan okuma çalışmalarının yanı sıra tekerleme okuma, mani söyleme ya da şarkı söyleme gibi etkinliklerinde de sınıf içinde artırılması gerektiği gözlenmiştir.

- Gürcistan'da başta olmak üzere Dünya'nın pek çok ülkesinde Türk dizilerine olan ilgi artmıştır. Türk dizileri ve TV haber programları özellikle telaffuz geliştirme de öğrencilerin faydalandığı kaynaklardır. Sosyal Medya'ya da gün geçtikçe artan ilgi öğrenciler için bu platformları da bir kaynak haline getirmektedir. Burada başta resmî kurumlar olmak üzere medyaya ve

öğreticilere görevler düşmektedir. Temelde öğretmenlerin öğrencileri doğru yayınlara yönlendirilmesi önemlidir.

- Öğrencilerin sık kullandıkları uygulamalardan olan *Google Translate*, çeviri açısından başarılı bir uygulama olmakla birlikte yapay zeka yoluyla seslendirme olduğundan doğal konuşmacı kadar doğru olamamaktadır. Doğal konuşmacı olarak sınıfta olan eğiticilerin de telaffuzlara dikkat etmesi elzemdir.

- Öğreticilere sesletim konusundaki eğitimleri sorulduğunda çoğunlukta olumsuz yanıt alınmıştır. Öğrencilerin sesletim konusundaki ilk kaynakları doğrudan okutman ve öğretmenlerdir. Öğreticinin iyi eğitim alması ve bu konuda kendini geliştirmesi bu sorunların çözümleri noktasında önemli rol oynamaktadır.

Kaynaklar:

- Akay, A. vd. (2024). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sesletim Eğitimi, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, C. 7(3), s. 201-212.
- Akbulut, B. (2021). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kullanılan Okuma Metinlerinin Türkçenin Sesletimi Edinimine Etkisi (Bosna Hersek Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Bartın.
- Bekir, H. (2022). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sesletim ve Sesbilgisel Bozuklukları: Plovdiv Paisiy Hilendarski Üniversitesi Örneği, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi C. 12 S. 24 s. 319-326.
- Biçer, N. (2011). Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılar Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Çalışkan, E. (2023). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Sesletim Kaygı Düzeyleri, Mavi Atlas, 11 (2) s. 476-488.
- Çiftçi, Ö. Demirci, R. (2019). Alfabe Farklılıklarının Yabancılar Türkçe Öğretiminde Etkisi, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 7 (19). s. 96-127.
- Güven, E. Özmen, C (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ünsüzlerin Sesletimine İlişkin Bir Uygulama, International Journal of Language Academy, Vol 9/1 s. 211-227.
- Koçak, A. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Telaffuz: Bir Karma Yöntem Araştırması ve Ünlülerin Telaffuz Öğretimine Yönelik Yeni Bir Teknik, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.Konya.

- Kummuz, Y. (2023). Geçmişten Günümüze Gürcistan'da Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Nas, G. E Akbulut, B (2021). Yabancılarla Türkçe Öğretimine Bütünsel Bir Yaklaşım-Boşnak Konuşurların Türkçe Vurgu Üretimleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Sayı 72. S. 185-208.
- Uçak, S. (2021). Gürcistan'da Türkçe Öğretimi Dünyada Türkçe Öğretimi Nobel yay. Ankara.
- Uçak, S. Yazıcı Şahin, S. (2023). Gürcistan'da Türk Dili Çalışmaları. Yurtdışında Türkoloji ve Türkçe Öğretimi 3. Rumeli Yayıncılık. Kırklareli.
- Uzun, T. Çelik Uzun, E. (2023). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sesletim Araştırmaları: Bir Metasentez Çalışması, Turkish Studies- Language and Literature. 18 (1) 575-595.

ՕՆԺՊՐՈՆ

TARİH

HISTORY

ბეჟან ხორავა

ისტორიის დოქტორი
საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის
ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი,
თბილისი, საქართველო
ORCID ID: 0000-0001-2345-6789

Dr. Bezhan Khorava

Gürcistan Üniversitesi Tamaz Beradze Kartveloloji Enstitüsü
ORCID ID: 0000-0001-2345-6789

Bezhan Khorava

PhD in History
Chief Resercher of the Tamaz Beradze Institute of Kartvelology,
The University of Georgia,
Tbilisi, Georgia
ORCID ID: 0000-0001-2345-6789

ჩერქეზთა მუჰაჯირობის ისტორიიდან

(ჩერქეზების გადასახლება ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ
ნაწილში XIX ს. 60-იან წლებში)

ÇERKES GÖÇÜ TARİHİNDEN

(Çerkeslerin 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasına
Göçü, 1960'lar)

FROM THE HISTORY OF MUHAJIRISM OF CIRCASSIANS

(Expulsion of the Circassians to the European part of the Ottoman
Empire in the 1860s)

ანოტაცია

საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალურ საისტორიო არქივში
დაცულია უამრავი დოკუმენტი ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში,
ვარნასა და კუსტენჯის (კონსტანცა) ნავსადგურებში ჩერქებ მუჰაჯირთა
ჩაყვანის შესახებ.

რუსეთ-კავკასიის ომის (1763-1864) ბოლო ეტაპზე, 1863-1864 წლებში,
ოსმალეთის იმპერიაში ჩერქეზთა გადასახლების პროცესი გააქტიურდა.

რადგან ანატოლიის სანაპიროზე დიდი რაოდენობით იყვნენ თავმოყრილი მუჰაჯირები, სამშობლოდან დევნილი ჩერქეზების ერთი ნაწილი 1863-1864 წწ. ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში, ვარნასა და კუსტენჯის ნავსადგურებში ჩაიყვანეს. 1863 წლის 11 დეკემბერს ვარნის ნავსადგურში შევიდა თურქული ხომალდი, რომელმაც 850 ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანა; 14 დეკემბერს მეორე თურქულმა ხომალდმა კიდევ 980 ჩერქეზი ჩაიყვანა. 1864 წლის იანვარში ვარნაში კიდევ 800 მუჰაჯირი ჩაიყვანეს. მუჰაჯირთა დიდი ნაწილი უაღრესად მძიმე დღეში იყო. მხოლოდ იანვარში ვარნაში ჩაყვანილი ყველა მუჰაჯირი ავად იყო (ტიფით, ციებით და სხვ.), ამიტომ ხელისუფლებამ ზომები მიიღო ადგილობრივ მოსახლეობასთან მათ ურთიერთობა არ ჰქონოდათ. ისინი ქალაქის განაპირას, სამხედრო ნაწილების მიერ მითოვებულ ყაზარმებში დააბინავეს. მუჰაჯირები იმდენად მძიმე დღეში იყვნენ, რომ ყოველდღე 12-დან 20-მდე ადამიანი იღუპებოდა. ასეთივე მძიმე დღეში იყვნენ კუსტენჯიში ჩაყვანილი ჩერქეზებიც. რადგან კუსტენჯიში დიდი რაოდენობით მოიყარეს თავი ჩერქეზმა მუჰაჯირებმა, მათი ნაწილი სერბეთის საზღვრისკენ გადაჰყავდათ.

1863-1864 წწ. ოსმალეთის ევროპული ნაწილის ნავსადგურებში, ვარნასა და კუსტენჯიში, ათასობით ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანეს და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებში ჩაასახლეს. ჩერქეზების ერთი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში ჩადგა.

საკვანძო სიტყვები: ჩეჩქეზები; მუჰაჯირობა; ხუსეთის იმპეჩია; კავკასია; ოსმალეთის იმპეჩია; ვახნა; კუსტენჯი.

Özet

Gürcistan Milli Arşivleri'nin Merkez Tarih Arşivi, Çerkes göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasındaki Varna ve Köstence limanlarına gelişlerine ilişkin çok sayıda belgeyi muhafaza etmektedir.

Rus-Kafkas Savaşı'nın (1763-1864) son safhasında, 1863-1864'te Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na sürgün süreci yoğunlaştı. Zira 1863-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkeslerin bir kısmı Anadolu kıyılarında çok sayıda muhacir toplanmıştı. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasındaki Varna ve Köstence limanlarına götürüldü. 11 Aralık 1863'te 850 Çerkes göçmeni taşıyan bir Türk gemisi Varna limanına girdi; 14 Aralık'ta ikinci bir Türk gemisi 980 Çerkes daha getirdi. Ocak 1864'te Varna'ya 800 muhacir daha getirildi. Muhacirlerin çoğu çok zor durumdaydı. Sadece Ocak ayında Varna'ya getirilen göçmenlerin hepsi hastaydı (tifüs, soğuk algınlığı vb.), bu nedenle yetkililer onların yerel halkla etkileşime girmesini önlemek

için önlemler aldılar. Şehrin dışında askeri birliklerin terk ettiği kışlalarda barındırılıyorlardı. Muhacirler o kadar zor durumdaydı ki, her gün 12 ila 20 kişi ölüyordu. Köstence'ye götürülen Çerkesler de zor durumdaydılar. Çok sayıda Çerkes göçmeni Köstence'de toplanırken, bir kısmı Sırbistan sınırına doğru naklediliyordu.

1863-1864. Binlerce Çerkes göçmeni Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasındaki Varna ve Köstence limanlarına götürülerek Balkan Yarımadası ülkelerine yerleştirildi. Çerkeslerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin askerliğine girdi.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Muhacir, Rus İmparatorluğu, Kafkas, Osmanlı İmparatorluğu, Balkan, Varna, Köstence.

Abstract

Plenty of documents about taking the Circassian muhajirs to the port cities of Varna and Kzstence in the European part of the Ottoman Empire are preserved in the Central Historical Archive of the National Archives of Georgia.

The process of expulsion of the Circassians to the Ottoman Empire became more intense in 1863-1864, at the final stage of the Russian-Caucasian Wars (1763-1864). As a large number of muhajirs were gathered on the coast of Anatolia, part of the refugees was transferred to the European part of the Ottoman Empire – the ports of Varna and Kzstence in 1863-1864. On 11 December 1863, a Turkish ship which brought around 850 Circassian muhajirs from Trabzon entered the port of Varna; on 14 December, 980 Circassians were brought by another Turkish ship. In January 1864, some 800 muhajirs were brought to Varna. Major part of the muhajirs were in terrible condition. All the muhajirs brought to Varna only in January were sick with typhus, malaria, etc., which is why the tsarist government took measures to prevent their contact with the local population. They were housed in the barracks deserted by military units on the city's outskirts. The muhajirs found themselves in such a terrible condition that between 12 and 20 men died every day. The Circassians brought to Kzstence shared the same fate. As too many Circassian muhajirs were gathered in Kzstence, some were transferred towards the border of Serbia.

In 1863-1864, thousands of Circassian muhajirs were brought to the port cities of Varna and Kzstence, the European part of the Ottoman Empire, and they were settled in the countries of the Balkan Peninsula. Part of these Circassians started serving in the army of the Ottoman Empire.

Key words: Circassians; muhajirism; The Russian Empire; Caucasus; The Ottoman Empire; The Balkan countries; Varna; Kzstence.

Introduction

The process of forced displacement (muhajirism) of the mountain peoples of the western Caucasus – the Abazin and Circassians - became more intense at the final stage of the Russian-Caucasian wars (1763-1864). Problems of muhajirism of the Caucasian peoples have to some extent been studied in historiography. The documents preserved in the Central Historical Archive of the National Archives of Georgia shed light on the issue of expulsion of the Circassians in the European part of the Ottoman Empire, which has not been properly studied yet. Investigation of this subject would be interesting for the history of the Circassians, as well as for that of Georgia-Caucasus and the Balkan countries.

Review of sources/references

Interesting accounts dealing with the forcible removal of the mountain peoples of the Caucasus to Ottoman Turkey are preserved in the depositories of the Central Historical Archive of the National Archives of Georgia. Many Russian officers who participated in the fights against the mountain peoples of the Caucasus described the peripeties of the Russian-Caucasus wars and the process of expulsion of the mountain peoples to the Ottoman Empire. In this respect, interesting are the records of a Russian army officer Ivan Drozdov. Adolph Berge was an eye-witness and one of the first researchers of the exile of the Caucasian highlanders to Ottoman Turkey. He dedicated a special study to this subject. It is noteworthy that A. Berge was referred to as an official chronicler of the expulsion of the highlanders. In this regard there is another interesting work of historian Simon Esadze which is based on vast documentary material. Studies of Iakov Abramov, an eye-witness of the forced displacement of the mountain peoples of the Caucasus in the 1870s, and Akhmed Tsalikat, an Ossetian publicist, also should be mentioned. Issues of the forced displacement (muhajirism) are examined in comprehensive research of an Abkhaz historian Giorgi Dzidzaria which looks into muhajirism of the Abkhazians. Recently, problems of the exile of Circassian muhajirs to the Ottoman Empire, including the European part of the empire, has intensely been researched by B. Khorava.

Methods

One of the main components of the methodological basis of research is the principle of historicism which makes it possible to study the problem in the dynamics of historical events. Different methods like that of historical cognition, retrospective, complex, etc. employed in historical science during scientific investigation were used in the process of research; methods of revealing, selecting and analyzing were used while working on sources.

Discussion/Outcomes

Actions carried out by Russian commanders against the Circassians were characterized by atrocities. In the period between 18 January and 7 February 1859, the divisions under General Pavel Babich cut down the forest which surrounded the villages of an ethnographic group of the Bzhedugh, invaded their native land and destroyed 44 villages (Khorava 2011: 81-82). The report says: “Left in snow-covered, ruined villages without food, the Bzhedugh found themselves totally unprotected from our raids realizing that it made no sense to resist us and that they would no longer be able to save their domain”. Left without home and food the population became convinced that nothing more could be done and swore obedience to Russian military authorities (Khorava 2011: 85-86). At the same time, Russian military officials presented the Circassians with an ultimatum to move to the Kuban plains or to the Ottoman Empire. In 1859 thousands of the Hatuqway, Besleney and Bzhedugh moved to Ottoman Turkey. In March 1862, the Bzhedugh were announced that they had to migrate to the indicated area or to Ottoman Turkey by May 1. Around 150—200 Bzheduh households expressed their desire to move to Ottoman Turkey. According to the official data, up to 300 households (2,500 individuals) were resettled to Ottoman Turkey in 1861-1863 (Khorava, 2011:86-87).

Despite the fact that deportation of the Circassians to Ottoman Turkey took place on a small scale in the first half of the 19th century too, officially the process commenced after the decree on “Resettlement of the Mountain Peoples”, issued on 10 May 1862, was approved by Emperor Alexander II (1855-1881) (Berzhe, 2011: 56). Forcible removal of the highlanders in small numbers allowed the Ottoman authority to help the muhajirs to settle down in a new place, but the increase of the waves of migration caused problems

to the Porte as it was not ready to receive and provide lodging to so many refugees (Berzhe, 2011: 56).

10,343 people moved from Kabarda to Ottoman Turkey in 1860-1862. It is noteworthy that major part of the migrants did not reach the Ottoman Empire as they died of hunger and diseases on their way (Khorava, 2011:99). At the end of the year 1862, Russia exiled nearly 900 villages of the Abadzekh – an ethnographic group of the Circassians living in the valleys of the rivers Khodz, Psefir and Fars. In late 1863, the Abadzekh inhabiting the upper stretch of the rivers Pseusfe and Shebsh were forced to flee the land of their ancestors: they headed for Tuapse via Goitkh Pass, where ships were waiting for them to carry them to Ottoman Turkey. The Abadzekh sold their modest possessions for next to nothing, boarded the ships and migrated to the Ottoman Empire (Khorava, 2011:101-103). According to official data, in 1861-1863 up to 4,350 households, or 30,000 individuals, fled to Ottoman Turkey. In 1863 alone, 4,057 Natukhaj and some 4,000 Basleney (600 households) arrived in the Ottoman Empire (Khorava, 2011:97,99).

Deportation of the Abazians and the Circassians to Ottoman Turkey was carried out from the ports of Taman, Anapa and Novorossiysk. The chief of Kuban district, General-lieutenant Duke Nikolai Evdokimov brought forward the problem of transferring the Caucasian mountaineers to Ottoman Turkey at the expense of the state, by means of the ships belonging to the 'Russian Steam Navigation and Trading Company'. However, the company imposed a high charge for transferring the muhajirs. Therefore, Russian authorities hired vessels from private persons in Kerch. At the same time, Alexander Moshnin, Russian consul in Trabzon, took measures to ensure that maximum number of Turkish ships would be sent from Anatolia to the Caucasian coast (Berzhe, 2011: 61).

In November-December 1863, 100 dugout canoes arrived in Trabzon which brought the persecuted Circassians. According to Alexander Moshnin's report of 11 December 1863, prices at the slave market of Trabzon fell. At the time, the Pasha acquired eight most beautiful girls for 60-80 rubles each. One could purchase 11 or 12-year-old boys and girls for 30-40 rubles (Berzhe, 2011: 65-66). Moshnin's report of 28 December 1863 said that the situation in Trabzon was so serious that on average 40-60 men died every day (Berzhe, 2011: 65). As such a big number of muhajirs were gathered here, one part – 4,650 muhajirs – was sent to Constantinople and Varna (Berzhe, 2011: 65).

By the end of the year 1863, Russian troops had already conquered the Northwest Caucasus and were carrying out attacks in the coastal line of the Black Sea. Consequently, the number of muhajirs grew. The Caucasian highlanders left their native land en masse and took flight towards the Black Sea coast. On their way they often suffered from starvation and did not have proper clothes for cold weather either (Berzhe, 2011: 74). Accordingly, the number of the dead grew. At the end of February 1864, Russian officer I. Drozdov, eye-witness of the Circassians' tragedy later wrote: "An astounding picture opened up in front of us: we encountered torn bodies of children, women, old men and women, half-eaten by dogs; the exiled, who were worn out due to starvation and sickness and who could barely move their legs, collapsed because of extreme exhaustion and became prey to dogs while still alive. The healthy and the alive did not have time to think about the dying, as they were destined to share the same fate. Greedy Turkish skippers transferred the Circassians to the coasts of Asia Minor like cargo and even the smallest sign of sickness was enough to throw any of them into the water. Waves drifted the bodies of the drowned to the shores of Anatolia ... Only half of the exiled to the Ottoman Empire reached the destination. It was one of the largest humanitarian disasters that has ever occurred, but it was only fear that could affect the warring tribes and uproot them from the inaccessible mountain valleys. Nowadays one might encounter bears, wolves, but not highlanders in the mountains of Kuban district" (Drozdov, 1877: 457).

As a big number of muhajirs were gathered on the coast of Trabzon and Anatolia, part of the forcibly displaced Circassians were taken to the European part of the Ottoman Empire – Varna and Kzstence – in 1863-1864. The purpose of bringing the Circassian muhajirs in Varna and Kzstence was to settle them in Dobruja and Bulgaria where the Porte needed their support against the local Christian population. Extermination of the local Christian population by bashi-bazouks proves how much benefit the Porte gained in resolving political problems on the Balkan Peninsula by mass expulsion of the mountain peoples (Berzhe, 2011: 73-74).

On 11 December 1863, a Turkish vessel entered the port of Varna. It brought ca. 850 muhajirs – men, women and children – from Trabzon; on 14 December other 980 Circassians were brought from Trabzon by a second Turkish vessel (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 23).

At first the Ottoman authority welcomed their co-religionists. When the second ship arrived in Varna, it was rather cold there. The Turks lit fire in different places in the port so that the disembarked muhajirs could warm up, but when the boatmen started getting almost naked, sick and staggering people off the ship, and about 46 dead bodies who had died on board the ship in one night, the Turks got frightened about infectious diseases that might have been brought by the refugees from Asia. Following this, their relationship to the muhajirs deteriorated. The Circassians were put in empty dugout boats that were docked in the harbour. Reportedly, there were 12,000 more Circassians left in Sinop and Trabzon to be taken to Varna (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 23).

On 20 January 1864, a Turkish vessel “Bahri”, which carried 370 Circassians immigrants, arrived in Varna. On the following days Turkish ship “Shahini Deria” brought 800 more Circassians in Varna (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 24). Prior to arrival of the ship, the quarantine service of Varna had received a telegram from Trabzon informing it that the ship was sailing with 800 muhajirs and all of them were sick. When the ship “Shahini Deria” arrived, the head of the quarantine service and the doctor refused to let the muhajirs embark, but the head of the city issued the order to let the muhajirs get off the ship, and the boatmen obeyed it (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 24).

The muhajirs were in terrible condition. They were ill with typhus, malaria, with no clothes and barefoot. The authority took measures to prevent any contact with local residents. They were given refuge in cold and damp barracks abandoned by garrisons on the outskirts of the city. The barracks had no windows and were not heated. They were visited by a doctor on daily basis, but nothing could be done; diseases, famine and harsh winter claimed lives of between 12 and 20 people every day. In the spring, when it got warmer, those who felt themselves better were allowed to move to the city. Some households were settled in nearby villages too (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 24). The Circassians brought to Kostence were also going through hardships. As there was a big number of Circassian muhajirs in Kostence, part was taken to the border of Serbia by train (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 156).

The north-east coast of the Black Sea was full of the Circassians leaving for the Ottoman Empire. As there was deficiency of Turkish ships to carry the Circassians to Ottoman Turkey, a treaty was concluded between the headquarters of the Caucasian Army and ‘Russian Steam Navigation and Trading

Company' on 14 April 1864 on transferring the Circassians from the ports of the eastern Black Sea coast between Anapa and Gagra to Varna or Kzstence. Three ships were allocated by the company for this purpose. Two of them were capable of carrying 2,000 people each, and the third – 3,000 people. They negotiated the price of shipping as well. They conducted age differentiation of the immigrants. Children under the age of three were carried for free. The muhajirs had to provide themselves with food, while drinking water was provided by the 'Russian Steam Navigation and Traing Company' (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 133).

On 30 April 1864, Major-General Vasily Geyman, commander of Dakhovsky detachment, reported to Nikolai Evdokimov, chief of Kuban district, that ship "Bombora~, full of muhajirs, set sail towards Varna on April 29. Some were so poor that they could not provide for themselves. So, the commander of Dakhovsky detachment ordered the captain of the ship to provide the destitute with food in compliance with marine laws (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 139).

On 21 May 1864, the Russian-Caucasian war that had lasted for a century came to an end. From that time the number of those willing to immigrate to Ottoman Turkey grew. There were not enough ships to carry the muhajirs, which is why the displaced had to wait at the Black Sea coast for a long time. Many died of famine and illness. As an Ossetian publicist Akhmed Tsalikat (1882-1928) wrote, „the north-east coast of the Black Sea was covered with dead bodies and those dying, and only small oases of life had survived. The deportees were waiting for their turn to leave for Ottoman Turkey~ (Цаликов, 1913: 15-16). According to the account of Russian publicist Iakov Abramov (1858-1906), „the mountaineers gathered on the Black Sea coast were left in the open air deprived of any means of subsistence. Words cannot describe the torture they went through. Thousands of them died of famine and cold. The whole north-east coast of the Black Sea was covered with corpses, with some emaciated lying among them and waiting to be sent to the Ottoman Empire. Eye-witnesses talk about horrible scenes they encountered. One was telling about a corpse of a woman whose baby sought to feed at her breast; another saw the mother holding two frozen babies and refusing to leave them; the third – talked about a pile of corpses hugged tightly with the hope to retain body warmth and freeze in this condition” (Abramov, 1927: 7).

The muhajirs were gathered not only on the north-east coast of the Black Sea, but along the coastal line of Anatolia as well. In his letter of 10 June 1864, Alexander Moshnin wrote to Alexander Kartsov, Chief of Staff of the Caucasian Army, that the whole Anatolian coast was full of Caucasian mountaineers. According to him, resettlement of the Caucasian mountaineers to Batumi had started recently and 6,000 Circassians had already arrived there; 4,000 Circassians were sent to Suruk-Sush. An average of 7 deaths occurred each day. The mountaineers arrived with their cattle that was emaciated and collapsed (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 213). In his letter of 10 June A. Moshnin noted that the muhajirs were first transferred to Trabzon. From the start of the deportation, up to 217,000 muhajirs gathered in Trabzon and its environs. High was the rate of mortality. During this period, about 19,000 muhajirs passed away. An average of 180-250 deaths took place a day. From Trabzon the muhajirs were moved inland, to Kars and Erzincan, which gave rise to highway robbery. The local authorities were also afraid of Circassian muhajirs. The latter were mainly transferred to Samsun and other cities of Anatolia. This is how over 110,000 muhajirs ended up in Samsun. Death rate reached 200, epidemic of typhus and small pox raged among the deportees. There were about 1,500 muhajirs gathered in Kerasund, and some 10,000 in Sinope, Inebolu and Heraclea (CHA, f. 545, list 1, case 63, pp. 213, 214).

A big number of the Circassians were deported to the European part of the Ottoman Empire. Between 14 April and 17 May 1864, 3,803 Abadzekh were transported from the port of Taman to Varna and Kzstence (Khorava, 2011:100). The invoice issued by the captain of ship "Vesta~ on 18 May 1864 says that 1,500 mountaineers were packed onboard the ship to be taken from the guard-post of Kubansk to Kzstence or Varna (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 279). Another invoice issued to the chief of the ship 'Gunib' by the 'Russian Steam Navigation and Trading Company' on 12 June 1864 stated that 1,892 mountaineers were packed on the ship in Konstantinovsk on 10, 11, 12 June, including 1,190 adults, 562 juveniles and 140 children under the age of three, and were to be carried to Kzstence (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 278).

In his letter of 30 June 1864, Evgeni Novikov, diplomatic representative of the Russian Empire to the Ottoman Empire, informed Alexander Kartsov, Chief of Staff of the Caucasian Army, that the process of resettlement of the Caucasian mountain peoples to the Ottoman Empire went on successfully. Turkish frigates and sailing boats were occupied by carrying the displaced

from the coast of Anatolia to Varna, Kzstence and other points in the European part of the Ottoman Empire. An important colony of the Circassians was formed in Bandirma, on the coast of the Sea of Marmara (CHA, f. 545, list 1, case 63, pp. 155, 156).

On 26 May 1864, Alexander Moshnin, consul of the Russian Empire in Trabzon, informed Alexander Kartsov that over 50 Turkish sailboats mobilized by him undertook successful voyages carrying the Caucasian mountaineers to Ottoman Turkey. By the time some 40,000 muhajirs were gathered at Saradere, and over 30,000 – at Akcaseal. According to his account, the number of the Circassians deported to Ottoman Turkey was over 200,000 (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 158). According to the formal report of Nikolai Evdokimov, 418,000 muhajirs were removed from western Caucasus to the Ottoman Empire (Esadze, 1907: 52). However, it is recognized that this number is significantly reduced (Khorava, 2014:75-76).

The muhajirs, who ended up in unknown environment and poor conditions, had only one way out – to go into the military service of the Ottoman Empire. By the end of June 1864, some 3,000 Circassians had already joined the Ottoman army as volunteers. The Porte hoped to increase this number to 12 thousand (CHA, f. 545, list 1, case 63, p. 156).

The process of expulsion of the muhajirs from the Caucasian coast continued during the summer of 1864. As soon as the autumn set in, the Ottoman authorities demanded to suspend deportation until the spring of the next year, as they found it difficult to give shelter to such massive influx, especially in winter conditions. Taking it into consideration, Grand Duke Mikhail Romanov, commander-in-chief of the Caucasian Army and the viceroy of Transcaucasia, gave instruction to Nikolai Evdokimov, commander of Kuban district, to define October 15 as the final date of displacement. Nikolai Evdokimov recognized that the mountaineers who had sold all their property would not be able to be resettled within this time limit. Therefore, he added two weeks to the defined term and issued an order according to which only those who would make it to get to the fortress of Konstantinovka before November 1 were allowed to depart. After announcing this order, at the beginning of October, 20,000 highlanders set off to Konstantinovka from Abadzekh and Bzhedugh okrugs. At the time unprecedented rainstorms started in Kuban district which lasted for over two weeks. The rivers swelled, flooding destroyed bridges and the muhajirs' journey to Konstantinovsk was hampe-

red. Consequently, the refugees arrived in Konstantinovsk only at the beginning of November. At the time two Turkish ships and several private Russian vessels were docked in the harbour. On 12 November, when only half of the people had been placed onboard the ship, strong wind blew from the north and it continued for eight days. The wind caused the anchor of one of the ships to cut off and the ship was drifted ashore. Despite putting a great deal of effort, the garrison managed to rescue only 120 mountaineers, while 250 perished. When the wind fell on 22 November, the vessels set sail towards Kostence. Over 10,000 people were left at the fortress of Konstantinovka without shelter and food. On the order of the commander-in-chief of the Caucasian Army, it was banned to transport them to the Ottoman Empire until spring. The muhajirs were to be accommodated in the abandoned villages of the Natukhaj and Shapsugh, others – in Cossack stanitsas and were to be given food (CHAA, f. 545, list 1, case 63, pp. 313-315).

In 1867 Abkhaz muhajirs were also deported to the European part of the Ottoman Empire. On 22 May 1867, Alexander Moshnin informed Nikolai Ignatyev, envoy extraordinary and minister plenipotentiary of the Russian Empire to Ottoman Turkey, that between 18 April and 18 May, 10,865 Abkhazians were transported to Trabzon by 72 Turkish longboats. Out of them 2,159 muhajirs were shipped to Kzstence in Turkish vessels on 11 May. On 13 May, Turkish and English ships took 1,743 muhajirs, and on 16 May - 3,130 more muhajirs to Varna by means of a Turkish boat and two English vessels. In total, 7,032 Abkhazian muhajirs were transported to the Balkan, mainly Bulgaria (Dzidzaria, 1982: 286-287).

According to Bulgarian sources, the number of the Circassians resettled here was about 200,000. Circassian muhajirs were settled in the environs of Burgas, Vidin, Shumen, Veliko Tirnovo, and Dobrich, from where part of the local population had fled to Russian Bessarabia in the 18th century. The Circassians set up their own villages, or created compact settlements near the villages of Bulgarians and Crimean Tatars (Gulevich, 2013). In 1864-1872, some 10,000 Circassian muhajirs migrated to settle in Dobruja (Khakuz, 2011). They were also settled on the territory from the mouth of the Danube to Bosnia--Herzegovina. Their duty was to suppress anti-Turkish protests of the local population. Local Christian communities considered them allies of co-religionist Russians, the Russians that drove them out of their homeland. Accordingly, they were the ones that the Ottoman authorities relied on in the fight

against the local population. The Circassians earned negative reputation among the locals for being robbers, killers and those suppressing freedom (Abdulaev, Amueva, 2019).

Change of the living environment caused growth in death rate among the muhajirs. Many of the Circassians suffered from lack of subsistence and, in fact, starved to death. In order to feed and support their families, they committed robberies. According to oral tradition, Jafer-bei, residing in a Circassian village of Dolishte, in the environs of Varna, kidnapped five Bulgarian maids and sold them at a slave market (Gulevich, 2013). Conflicts with local communities often took place. During the rebellion of April 1876, Circassian muhajirs fought on the side of Turks against Bulgarians and were distinguished by their mercilessness towards the population. The Circassians fought side by side with the Turks against Russian armies in the war of 1877-1878 (Gulevich, 2013).

In 1878, after Romania gained independence, a large part of the Muslim population moved to Ottoman Turkey. They comprised a substantial part of the Circassians, while only 2,000 muhajirs stayed in Romania. Their successors now live in Bucharest, Constanta and other cities (Khakuz, 2011). In the 1950s, a small group of the Circassians resettled from Serbia to the southwest part of Romania, in Banat District. They spoke Serbian and Circassian languages; however, later, they shifted to Romanian (Khakuz, 2011). The Circassians who settled in Romania lost their native language, customs and traditions, national identity. What promoted their assimilation was that they were scattered in different areas. In addition, infiltration of ethnic minorities was intensely carried out in Communist Romania. Currently, their successors live in Dobruja (Khakuz, 2011).

In the Russo-Turkish war of 1877-1878, with the defeat of the Ottoman Turkey, a lot of muhajirs left the Balkan. Minor Circassian enclaves were left in northern Macedonia and Kosovo (Abdulaev, Amueva, 2019).

Thus, thousands of Circassians were transferred to the port cities of Varna and Kzstence, the European part of the Ottoman Empire, to be settled in the countries of the Balkan Peninsula. Part of the Circassians joined the army of the Ottoman Empire. After the Russo-Turkish war of 1877-1878, a large part of the Circassians deported to the Balkan Peninsula resettled in Ottoman Turkey.

References:

- Abdulaev, Amueva, 2019: – Абдулаев Рамин, Амуева Ульвия, Черкесы в Сербии (Косово) не забывают о своих корнях, 2019. <http://www.maikop.bezformata.com>
- Abramov, 1927: – Абрамов Яков, Кавказские горцы. Издание Общества изучения Адыгейской автономной области, Краснодар, 1927.
- Berzhe, 2011: – Берже Адольф, Выселение горцев с Кавказа, редактор издания Б. Хорава, Тбилиси, 2011.
- Calikov, 1913: – Цаликов Ахмед, Страничка прошлого, в кн. А. Цаликов, Кавказ и Поволжье, Издание М. Мухтарова, Москва, 1913.
- CHA – Central Historical Archive of the National Archives of Georgia, f. 545, list 1, case 63.
- Drozdov, 1877: – Дроздов Иван, Последняя борьба с горцами на западном Кавказе, Кавказский сборник, т. 2, Тифлис, 1877.
- Dzidzaria, 1982: – Дзидзария Георгий, Махаджирство и проблемы истории Абхазии столетия, "Алашара", Сухуми, 1982.
- Esadze, 1907: – Эсадзе Семен, Историческая записка об управлении Кавказом, т. 1, Типография "Гуттенберг", Тифлис, 1907.
- Gulevich, 2013: – Гулевич Владислав, Черкесы в Болгарии. Исторические свидетельства, 2013, nb.: <http://www.kavkazoved.info>
- Khakuz, 2011: – Хакуз Валид, Черкесы Румынии, 2011. <http://www.Cirgassian-news.com/?p=5723> elot.ru
- Khorava, 2011: – Khorava Bezhan, Kafkasya Özgürlük İçin Mücadele. Çerkezler. „Meridiani“, Tbilisi, 2011.
- Khorava, 2014b: – Khorava Bezhan, Muhajirism of Abkhazians in 1867, „Artanuji“, Tbilisi, 2014.

დავით თავაძე

ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტაზულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
დოქტორი

davit_tavadze@yahoo.com, ORCID ID: 0009-0002-1889-0040

Davit Tavadze

İv. Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi
Doktora Öğrencisi

davit_tavadze@yahoo.com, ORCID ID: 0009-0002-1889-0040

Davit Tavadze

PhD Researcher, Faculty of Humanities,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

davit_tavadze@yahoo.com, ORCID ID: 0009-0002-1889-0040

თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ტრანსფორმაცია 21-ე საუკუნეში და საქართველო

21. YÜZYILDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜ VE GÜRCİSTAN

THE TRANSFORMATION OF TURKEY'S FOREIGN POLICY IN THE 21ST CENTURY AND GEORGIA

ანოტაცია

წინამდებარე სტატიაში განხილულია თურქეთის რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ტრანსფორმაცია 21-ე საუკუნეში და მისი გავლენა საქართველოსთან ურთიერთობებზე. კერძოდ, ასახულია, თუ როგორ შეიცვალა თურქეთის საგარეო პოლიტიკა ცივი ომის დასრულების შემდეგ, გეოპოლიტიკური გარემოსა და შიდა პოლიტიკის დინამიკის შესაბამისად.

კვლევაში განხილულია 21-ე საუკუნეში თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი დოქტრინალური პრინციპები. ყურადღება გამახვილებულია „სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის“ ხელიშეუწყებაში მოსვლის შემდეგ დაწყებულ ცვლილებებზე, რომლებიც მიზნად ისახავდა თურქეთის რეგიონალური გავლენის გაძლიერებას, სამხედრო, ეკონომიკური და ენერგეტიკული შესაძლებლობების ზრდას და თურქეთის გლობალურ აქტორად წარმოჩენას.

სტატიაში გაანალიზებულია, რეგიონალურ დონეზე თურქეთის მიერ ინიცირებული ინიციატივები. მათ შორის, 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ „კავკასიის სტაბილურობისა და თანამშრომლობის პლატფორმის“ ინიციატივის წარუმატებლობის მიზეზები. ასევე, განხილულია 2023 წელს მიღებული „თურქეთის საუკუნის“ პროგრამა, რომელიც ასახავს თურქეთის პროაქტიური საგარეო პოლიტიკის ახალ ეტაპს და ორიენტირებულია რეგიონული ლიდერობის განმტკიცებაზე, სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური შესაძლებლობების გაფართოებაზე, ასევე უსაფრთხოების უზრუნველყოფაზე.

კვლევის ფარგლებში განხილულია თურქეთის სტრატეგიული ხედვა კავკასიის რეგიონთან მიმართებით, საქართველოს ცენტრალური როლი რეგიონული ენერგეტიკული და სატრანსპორტო დერეფნების განვითარებაში. ჩამოყალიბებულია ჰიპოთეზა, რომ **ოფიციალური ანკარა, „თურქეთის საუკუნის“ ფარგლებში საქართველოსთან მიმართებით გაატარებს პოლიტიკას, რომელიც მიზნად ისახავს რუსეთისა და ირანის გავლენის დაბალანსებას, საქართველოს სტაბილურობის მხარდაჭერას და რეგიონში არარეგიონული აქტორების გავლენის შეზღუდვას.**

სტატია ეფუძნება ისტორიულ-შედარებით, რეტროსპექტულ და პოლიტიკურ ანალიზს და მოიცავს საერთაშორისო და რეგიონული დინამიკის შეფასებას. დოკუმენტი სასარგებლო რესურსად შეიძლება ჩაითვალოს კავკასიის რეგიონისა და თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობების უკეთ ალსაქმელად.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, თურქეთის საგარეო პოლიტიკა, „თურქეთის საუკუნე“, „სტრატეგიული ავტონომია“, „სტრატეგიული მოქნილობა“, „რეგიონალური პატრონაჟი“.

Özet

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin 21. yüzyıldaki dış politika dönüşümünü ve bu dönüşümün Gürcistan ile ilişkiler üzerindeki etkilerini akademik bir perspektifle incelemektedir. Araştırma, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin dış politikasında meydana gelen değişiklikleri, jeopolitik bağlam ve iç siyasi dinamikler çerçevesinde ele almaktadır.

Çalışmada, 21. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye'nin dış politika doktrinlerinin temel ilkeleri derinlemesine analiz edilmiştir. Özellikle, “Adalet ve

Kalkınma Partisi"nin iktidara gelmesiyle birlikte başlayan, Türkiye'nin bölgesel etkinliğini artırmayı, askeri, ekonomik ve enerji kapasitesini genişletmeyi ve küresel bir aktör olarak konumlanmayı amaçlayan stratejik dönüşümlere odaklanılmıştır.

Makale, Türkiye'nin bölgesel düzeyde gerçekleştirdiği inisiyatifleri değerlendirmektedir. Bu bağlamda, 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasında önerilen "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" girişiminin başarısızlık nedenleri irdelenmiş, aynı zamanda 2023 yılında kabul edilen "Türkiye Yüzyılı" programının proaktif dış politika anlayışını yansıtan yeni aşaması ele alınmıştır. Bu programın, bölgesel liderliğin güçlendirilmesi, askeri, siyasi ve ekonomik kapasitenin artırılması ve güvenliğin sağlanması hedeflerini taşıdığı vurgulanmıştır.

Araştırmada ayrıca Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik uzun vadeli stratejik vizyonu ile Gürcistan'ın bölgesel enerji ve ulaşım koridorlarının geliştirilmesindeki kritik rolü ele alınmıştır. Çalışma, Türkiye'nin "Türkiye Yüzyılı" çerçevesinde Gürcistan'a yönelik politikalarının, Rusya ve İran'ın etkilerini dengelemeyi, Gürcistan'ın istikrarını desteklemeyi ve bölgedeki bölge dışı aktörlerin nüfuzunu sınırlamayı hedefleyeceğini varsayan bir hipotezi tartışmaya açmaktadır.

Makale, tarihsel-karşılaştırmalı, retrospektif ve politik analiz yöntemlerine dayanmaktadır. Uluslararası ve bölgesel dinamiklerin çok yönlü değerlendirmesini içeren bu çalışma, Kafkasya bölgesi ve Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına yönelik önemli bir akademik kaynak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin dış politikası, Gürcistan, Türkiye Yüzyılı, Stratejik Özerklik, Stratejik Esneklik, Bölgesel Sahiplenme.

Abstract

This article examines the transformation of the foreign policy of the Republic of Türkiye in the 21st century and its implications for relations with Georgia. Specifically, it explores how Türkiye's foreign policy evolved after the end of the Cold War in response to geopolitical shifts and internal political dynamics.

The research focuses on the fundamental doctrinal principles of Türkiye's foreign policy in the 21st century, with particular attention to the

changes initiated following the rise to power of the Justice and Development Party (AKP). These changes aimed to enhance Ankara's regional influence, expand its political, military, economic, and energy capacities, and establish Türkiye as a global actor.

The article analyzes Ankara's regional initiatives, including the factors contributing to the failure of the "Caucasus Stability and Cooperation Platform" proposed in the aftermath of the 2008 Russo-Georgian War. Furthermore, it examines the 2023 "Century of Türkiye" program, which represents a new phase of proactive foreign policy, aimed at strengthening regional leadership, expanding military-political and economic capabilities, and ensuring national security.

The Article also explores Türkiye's strategic vision for the Caucasus region and highlights Georgia's central role in the development of regional energy and transport corridors. It hypothesizes that within the framework of the "Century of Türkiye," Ankara will pursue a policy toward Georgia aimed at balancing the influence of Russia and Iran, supporting Georgia's stability, and limiting the impact of non-regional actors in the area.

This article employs historical-comparative, retrospective, and political analysis methodologies, incorporating a thorough assessment of international and regional dynamics. It serves as a valuable academic resource for understanding the Caucasus region and the evolving relationship between Türkiye and Georgia.

Keywords: Georgia, Türkiye's foreign policy, "Century of Türkiye", Strategic Autonomy, Strategic Flexibility, Regional Patronage.

Giriş

Tarihin boyunca Anadolu'daki Türk devletlerinin Gürcistan ile ilişkileri İran ve Rusya ile rekabet zemininde gelişmiş ve adı geçen devletler arasında meydana gelen savaşların Gürcistan topraklarına da yayılmasına neden olmuştur. Esas olarak "Kafkas Cephesi"nin destek işlevi üstlendiği Rus-Osmanlı savaşlarının sonuçları, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Gürcistan ve Kafkasya politikasını önemli ölçüde belirlemişti. Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında "Kafkas Savaşı" ve "93 Harbı" neticesinde, bazı istisnalar dışında, Kafkasya'da geniş-

lemek yerine, Ardahan-Kars-Erzurum hattı üzerinde çıkarlarını korumaya yönelik politikalar izlemek zorunda kalmıştır (Davutoğlu A. , 2001, s. 54).

1920'li yıllarda bölgede yaşanan gelişmeler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti Kafkasya ile doğrudan siyasi ve ekonomik bağlarını yitirmiş, bu durum ülkenin jeopolitik önemini ve kapasitesini etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, NATO'nun güneydoğu karakolu konumuna gelirken, SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle aktif ilişkiler kurma çabasına girmiş ancak bu hedefler, uluslararası koşullar, iç sorunlar ve ekonomik kaynak eksiklikleri nedeniyle ilk aşamada başarıya ulaşamamıştır.

2002 yılında Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişi, Türkiye'nin iç ve dış politikasında büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda Kafkasya politikası da yeniden şekillenmiştir. 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimleri öncesinde, Erdoğan tarafından sunulan ve çeşitli yenilikleri içeren "Türkiye Yüzyılı" programı, Türkiye'nin dış politika hedeflerini belirleyici bir niteliğe bürünmüştür (Tavadze, 2023, s. 28).

Bu makale, 21. yüzyılda Türkiye'nin dış politikasındaki değişimleri incelemeyi ve "Türkiye Yüzyılı" programı çerçevesinde Gürcistan'a yönelik muhtemel politikaları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 1990'lardan 2023'e kadar olan süreçte Türkiye'nin dış politika ilkelerinin incelenmesine dayanmaktadır.

Makale, tarihsel-karşılaştırmalı, kronolojik ve politik analiz yöntemleri kullanılarak hazırlanmış olup, Türkiye'nin 21. yüzyılda Gürcistan'a yönelik dış politika önceliklerini ve olası hedeflerini tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırma hipotezi, "Türkiye Yüzyılı" programı çerçevesinde Türkiye'nin Gürcistan'a yönelik proaktif bir siyaset benimseyerek, bölgedeki nüfuzunu artırmayı ve Rusya ile İran'ı dengelemeyi hedefleyeceğini öngörmektedir. Aynı zamanda, bu siyasetin bölge dışı aktörlerin etkisini azaltmaya yönelik olacağı ileri sürülmektedir.

Bu hipotez çerçevesinde makalede şu araştırma soruları ele alınmıştır:

- Türkiye'nin dış politikası 1990'lardan 2023'e kadar nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?
- Bu dönüşüm, Gürcistan ile ilişkileri nasıl etkilemiştir?
- Günümüzde Türkiye'nin Gürcistan politikasının öncelikleri nelerdir?

Devam eden bölümlerde, bu sorular çerçevesinde, Türkiye'nin 21. yüzyıldaki dış politikası detaylandırılmış ve Gürcistan ile ilişkilerinin stratejik bağlamı tartışmaya açılmıştır.

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Gürcistan'a yönelik politikası

Soğuk Savaş döneminde yüksek jeostratejik öneme sahip olan Türkiye'nin bu konumu, SSCB'nin çöküşüyle birlikte önemli bir dönüşüme uğramıştır. Bir noktada Türkiye'nin, NATO'nun güney kanadında sıradan bir üye olarak konumlanabileceği algısı oluşmuştur (Aydın M., 2019, s. 158). Ancak Türk yetkililer, Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni kurulan cumhuriyetlerle coğrafi, tarihi, etnik, dini ve kültürel yakınlığın, Türkiye'yi "bölgesel bir güç" ve "Türk dünyasının lideri" olarak şekillendirebileceğini fark etmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin yeni jeopolitik rolünün belirlenmesine yönelik Batılı ülkeler de destek vermiştir; zira bu ülkeler, postsovyet boşluğunun İran'ın siyasi-İslam söylemleriyle dolmasından endişe etmekteydi (Robins, 1993, s. 593).

"Bu dönemde, yeni fırsatlarla, fırsatların beraberinde getirdiği risk ve tehditler dönemin Türk dış politikasını şekillendiren ve karar alıcıları yönlendiren faktörlerdir. Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte kaybedileceğinden çekinilen stratejik önemin yeniden kazanılması beklentisi, Orta Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyada başat aktör olma umudu, enerji dahil olmak üzere yeni kaynaklara hâkim olabilme imkanı, artması muhtemel ekonomik ve ticari ilişkiler öncelikli fırsatlardır. SSCB'nin çöküşüne rağmen, özellikle bölgesel dengeler bağlamında öncelikli tehdit olarak görülen Rusya Federasyonu'nun konumu, bölgeye hakim olan etnik temelli anlaşmazlık ve çatışmaların Türkiye'ye yansımaları ile küresel rekabetin bölgesel dengelere etkileri ya da ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlıklar ise algılanılan risk ve tehditler arasında sayılabilir" (Çelikpala M. , 2010, s. 95).

Türkiye'nin dış politika vizyonu, bölgedeki etnik çatışmalara müdahil olmaktan kaçınmayı ve savunmacı bir yaklaşımı benimsemeyi içermiştir. Dağlık Karabağ meselesinde açık bir pozisyon almasına rağmen, Türkiye'nin bu çatışmaya doğrudan müdahalesi söz konusu olmamıştır. Aynı şekilde, Abhazya, Çeçenistan ve Tskhinvali bölgesindeki çatışmalarda da Türkiye tarafsız kalmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımın temel nedeni, bu çatışmaların

Türkiye'nin "iç meseleleriyle paralellik gösterdiği" algısıydı (Çelikipala M., 2005, s. 102).

Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'daki politikalarını ABD ve Batı ülkeleriyle işbirliği çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu yaklaşım, "dönemin koşulları, bölgesel dengeler ve Türkiye'nin kendi ekonomik, ticari ve siyasi koşulları dikkate alındığında gerçekçi bir yaklaşımdı" (Çelikipala M., 2010, s. 95). Aynı zamanda, Türkiye'nin bölgesel önceliklerini Batı çıkarlarıyla uyumlu hale getirme çabası, Türk dış politikasının genel stratejisiyle uyum göstermiştir.

Türkiye gibi Batı ülkelerinin öncelikli hedefi, postsovyet ülkelerini küresel sisteme entegre etmek ve Batı ile uyumlu bölgesel işbirliği mekanizmaları oluşturmaktır (Aydın M., 2019, s. 142). Bunun yanı sıra, Rusya ve İran'ın etkisini dengelemek amacıyla bölgesel süreçlere Batılı aktörlerin dahil edilmesi ortak bir hedef olarak benimsenmiştir (Jones, 2000, s. 57). Türkiye, bu süreçte hem RF ile doğrudan bir çatışmadan kaçınmaya hem de Batı'nın destek programlarından yararlanmaya çalışmıştır (Larrabee & Lesser, 2003, s. 2-3).

Neticesinde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte, parlamenter demokrasiye, serbest piyasa ekonomisine ve laik devlet yapısına sahip bir ülke olarak Türkiye'nin bölgedeki devletler için "model ülke" olduğu sıkça vurgulanmıştır. Türkiye'nin bu konumu, Yeni Dünya düzeniyle Batı arasında bir köprü işlevi görme beklentisini doğurmuştur (Aydın M., 1996, s. 158).

1990'ların başında Türkiye, "Türk Cumhuriyetleri" ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermiştir. Ancak, "Türkiye'nin kaynaklarının ve alt yapısının, Batı dünyasının tam desteği olsa dahi, bu ülkelerin tamamına ve eş zamanlı olarak cevap vermeye yeterli olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır" (Çelikipala M., 2010, s. 97). Bu durum, Türkiye'nin önceliklerini Kafkasya üzerinde yoğunlaştırmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin Kafkasya politikasında Azerbaycan temel belirleyici olmuştur. Azerbaycan meselesi, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevre bölgeleri işgali, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin başlamasını engellemiştir. Gürcistan ise, Türkiye'nin Rusya, Azerbaycan ve Orta Asya ile kara bağlantısı sağlaması açısından stratejik bir öneme sahipti. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi gibi girişimler, Gürcistan'ın jeopolitik önemi artırmıştı. "Gürcistan'ın kendi ayakları üzerinde durabilen, güvenliğini ve

iç düzenini sağlayabilen böylece bölgeye istikarsızlık yayarak dengeleri olumsuz yönde etkileyen bir ülke olmaktan çıkartılması, Türkiye'nin Kafkaslar politikasının öncelikli gündem maddesi olarak belirmişti" (Çelikpala M., 2010, s. 100) ve bu durum iki ülke arasında askeri, siyasi ve ekonomik alanda işbirliğinin gelişmesine yol açmıştı.

Türkiye, 1990'ların sonunda Kafkasya'da ticari ve ekonomik ilişkiler yoluyla siyasi nüfuz elde etmeye çalışmıştı. Bölgedeki ekonomik faaliyetlerin artırılması, istikrarın sağlanması ve işbirliğinin kurumsallaştırılması amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi mekanizmalar geliştirilmişti. Aynı zamanda Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile askeri alanda da işbirliklerini derinleştirmişti. Özellikle Marneuli askeri hava meydanının modernizasyonu gibi projeler, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığını güçlendirmişti (Çelikpala M., From A Failed State to a Weak One? Georgia and Turkish-Georgian Relations, 2005, s. 191).

Sonuç olarak, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikaları, bölgesel ve küresel dengeleri gözetken çok boyutlu bir stratejiye dayanmaktaydı. Bu politikalar, Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırmış ve dış yardım yapan bir ülke konumuna gelmesine katkıda bulunmuştu.

AKP iktidarında Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümler

AKP iktidarının ilk aşamasında (2002-2008), Türkiye'nin yeni dış politikasının ana hatlarının çizilmesi süreci devam ediyordu ve bu süreçte Ahmet Davutoğlu da önemli katkılarda bulunmuştu. Bu tezler, 2001 yılında yayımlanan "Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Yeni Konumu" kitabında sunulmaktadır. Ahmet Davutoğlu, kitabında Türkiye'nin 2001 öncesi dış politikasını eleştirmişti. Ona göre bu politika, stratejik bir vizyondan yoksundu ve yalnızca kısa vadeli taktik adımlardan oluşuyordu. Davutoğlu, bu durumun, önceki hükümetlerin tarihin ve coğrafyanın sağladığı avantajları doğru değerlendirememesinden kaynaklandığını ifade etmekteydi. Kitapta, bölgesel siyaset bağlamında Osmanlı mirasına önemli bir vurgu yapılmıştı. Ayrıca, coğrafi, tarihi, dini ve kültürel faktörlere ilişkin değerlendirmeleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin yerleşik görüşleriyle bir ölçüde çelişmekteydi.

"Stratejik Derinlik" tezine göre, Türkiye'nin dış politikası, tarihsel olarak genellikle "Sevr Psikozu" (Davutoğlu A., 2001, s. 515) olarak adlandırılan ulusal parçalanma korkusunun esiri olmuştu. Bu sendrom, Türkiye'nin dış politikasını etkilemiş ve zayıf, aşırı temkinli ve savunma odaklı bir ulusal stra-

tejinin oluşmasına neden olmuştu. Ahmet Davutoğlu'na göre, "İddialı ülkeler kendi stratejilerine göre tehdit tanımlamaları yaparken iddiasız ve edilgen ülkeler kendi tehdit tanımlamalarına göre güdük stratejiler oluştururlar" (Davutoğlu A. , 2001, s. 62).

Güçlü ve zayıf devletler arasındaki bu fark, Davutoğlu'nun Türkiye'nin dış politikasına yönelik eleştirilerinin temelini oluşturmaktadır. Orta Doğu, Orta Asya ve Avrupa Birliği'ne ilişkin uygulanacak politikalara dair somut tavsiyeler formüle etmiş ve Türkiye'nin jeostratejik avantajlarını kullanarak çok yönlü bir dış politika oluşturulmasının önemini vurgulamıştı.

Ahmet Davutoğlu, 2000'li ve 2010'lu yıllarda Türkiye'nin dış politikasının ana söylemlerinden biri olan "Komşularla sıfır sorun" politikasını geliştirmişti. Güvenlik-bağımsızlık/demokrasi dengesi, bölgesel düzeyde dış politika yapımı, komşularla entegrasyon ve karşılıklı yarara dayalı ilişkiler gibi konulara vurgu yapmıştı. Bu hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak, "proaktif bölgesel dış politika ve tamamen yeni bir diplomatik tarz olan ritmik diplomasi" kavramlarını ortaya atmıştı. Davutoğlu'na göre, sorun odaklı yaklaşımdan çözüm odaklı yaklaşıma geçilmesi gerekmekteydi (Davutoğlu A. , 2013).

Ahmet Davutoğlu, eserinde "Yakın Kara Havza", "Yakın Denize Havza" gibi terimlerini tanıtmıştır. Yazara göre, "Yakın Kara Havza" Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'yı kapsamaktadır. "Türkiye'nin bütünlüğü bile bu havzadaki faktörlerle doğrudan ilgilidir. "Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki gelişmeler üzerinde etkili olamayan bir Anadolu ülkesi ne bu hassas jeopolitik alan üzerinde bütünlüğünü muhafaza edebilir, ne de dünyaya açılabilir" (Davutoğlu A. , 2001, s. 119).

"Stratejik Derinlik"te, Kafkasya, Batı Asya bölgesinin bir parçası ve genel olarak Asya'ya açılan kapı olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu A. , 2001, s. 124). Davutoğlu'na göre, Kafkasya, Doğu Anadolu, Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz, jeopolitik açıdan tek bir şerit olarak görülmektedir. Azerbaycan'ın petrolü, Doğu Anadolu'nun hidro kaynakları ve Kuzey Irak'ın petrolü, jeo-ekonomik bir birlik oluşturmaktadır. Buna göre, bu jeopolitik ve jeoekonomik hatlardaki olayların birbirinden izole edilemeyeceğini, Kuzey Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeyi kapsayan Batı Asya politikasının geliştirilmesinin önemli olduğunu belirtmektedir. "Batı Asya politikası Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkilerini de sıhhatli bir tarzda düzenleyebilmesinin temel şartıdır. Bu bağlantılar arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olamayan bir

Türkiye ne iç ve dış güvenlik parametreleri arasındaki ilişkileri farkedebilir, ne de ekonomik güç alanı oluşturacak kaynakları verimli bir tarzda kullanabilir" (Davutoğlu A. , 2001, s. 128).

Kitapta, Kafkasya, Türkiye'nin yakın komşusu ve Balkanlar-Orta Doğu-Orta Asya ekseninin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun, Türkiye ile Kafkasya arasındaki sınırı Soğuk Savaş döneminde oluşturulan "yapay bir bariyer" olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla Kafkasya, Türkiye'nin etki alanının doğal bir uzantısı olarak algılanmaktadır. Davutoğlu'na göre, "sunî stratejik sınırın Soğuk Savaş sonrası dönemde ortadan kalkması, Kafkaslardaki iç dengeleri de, Türkiye'nin Kafkaslara bakış tarzını da doğrudan etkilemişti" (Davutoğlu A. , 2001, s. 125).

Yazar, Kafkasya bağlamında Azerbaycan'a merkezi bir önem vermektedir. "Kafkaslarda Azerbaycan, Balkanlarda ise Arnavutluk istikrarlı ve güçlü bir bölgesel konum kazanmadıkça, Türkiye'nin her iki bölgedeki ağırlığını artırabilmelik alanları içinde kalan Adriyatik ve Hazar'a yönelik politikalar geliştirebilmesi de mümkün olamaz" (Davutoğlu A., 2001, s. 127-128). Aynı zamanda, Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Kafkasya politikasını da eleştirerek, Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından sonra başlayan süreçleri doğru okumadığını ve zamanında doğru adımlar atmadığını belirtmektedir. Ona göre, Kafkasya ile ilişkiler sadece Ermenistan-Azerbaycan çatışması perspektifinden değerlendirilmiş ve uzun vadeli, tutarlı, karmaşık bir bölgesel strateji geliştirilememiştir. "Öncelikle çok yönlü bir Kafkaslar politikası tayin edilmek ve bu politika ile yakın kara havzasının diğer bölgeleri arasındaki bağlantılar kurulmak zorundadır" (Davutoğlu A. , 2001, s. 128).

Davutoğlu, Kafkasya bağlamında da "komşularla sıfır sorun" politikasını vurgulayarak, "yakın komşularıyla sürekli sorunları olan bir ülkenin, bölgesel ve küresel politika yürütmesinin mümkün olmadığını" ifade etmektedir. "hem Gürcistan, hem Ermenistan hem de İran ile gergin ilişkiler içinde olunması da değişik alternatiflere açık bir Kafkaslar politikası takip edilmesini güçleştirir... Türkiye'nin son yıllardaki en temel dış politika açmazı, Gürcistan hariç bütün komşuları ile konjonktürel gerginlikler yaşadığı bir süreç içinde bölgesel politikalar üretme çabası içine girilmiş olmasıdır" (Davutoğlu A. , 2001, s. 144). Davutoğlu dengeleme politikasından vazgeçilip, sorunların tartışılmasına ve etkili öneriler sunulmasına ağırlık verilmesi gerektiğini düşünmekteydi.

Kitaba göre, Kafkasya siyasetinde proaktif bir yaklaşıma öncelik verilmesi gerekmektedir. Karşılıklı bağımlılık yaratılması için ekonomik ve kül-

türel mekanizmaların kullanılması önerilmekteydi. Böyle bir yaklaşımın amacı, komşulardan gelen dış politika risklerini azaltmaktı. “Bu mekanizmalar siyasi merkezlerden kaynaklanan gerginliklerin tansiyonunu düşürür ve Türkiye gibi bölgesel güçlere alternatif politikalar oluşturma şansı sağlar” (Davutoğlu A. , 2001, s. 145).

Belirtmek gerekir ki, 1990'lı yılların Kafkasya politikasına yönelik eleştirilere ve yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulmasına rağmen, AKP iktidarının başlangıç aşamasında farklı yaklaşımlardan bahsetmek mümkün değildi. Dondurulmuş ihtilaflara ilişkin daha önce yerleşik olan yaklaşım sürdürülmüş; Türk makamları, Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımış ve ihtilafların iyi niyet ve işbirliğine dayalı olarak çözülmesini desteklemişti. Ana öncelik Gürcistan-Azerbaycan ekseniydi ve ekonomik, siyasi ve askeri bağların derinleştirilmesine vurgu yapılmıştı. Ticari, ekonomik ve kültürel ilişkiler hızla gelişmiştir. Enerji ve ulaşım alanında atılım yaşanmış; Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı da inşa edilerek, Bakü-Ahalkalaki-Kars demiryolu projesine başlanmıştır.

2008 Rusya-Gürcistan savaşı sonrası politikalar

Ahmet Davutoğlu'nun formüle ettiği dış politik vizyonun hayata geçirilmesi, AKP'nin iktidarının ilk yıllarında çeşitli sebeplerle başarısız oldu. Bu vizyonun uygulanmasına yönelik girişimler, ancak 2008 Rusya-Gürcistan savaşı sonrasında gerçekleşti.

2008 savaşından sonraki gelişmeler, Rusya Federasyonu'nun Abhazya ve Tskhinvali bölgelerinin bağımsızlığını tanınması ve bu bölgelere Rus askeri üslerinin yerleştirilmesiyle Kafkasya'daki durumu önemli ölçüde değiştirdi (Manchkhavili, 2014, s. 93). Rusya'nın bu hamlesi ile, “Gürcistan'ın toprak toprak bütünlüğü tartışmalı bir konu haline gelmiştir” (Çelikipala M. , 2010, s. 107-108) ve diğer bölgesel çatışmalarda güç kullanım olasılığını artırmıştı.

Ağustos Savaşı'nın sonuçları, Türkiye'nin ticari ve ekonomik çıkarları, bölgesel bir güç olarak konumu ve Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerini doğrudan etkiledi. Gürcistan üzerinden Orta Asya ve Rusya ile yapılan ticaret ve boru hatlarının işleyişi konularında sorunlar ortaya çıktı. Bu gelişmeler ışığında Türk yetkililer, Rusya ile ilişkiler, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü meselesi, Abhazya'ya yönelik tutumlar ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri gibi konuları yeniden değerlendirmek zorunda kaldı. Türkiye'nin Karadeniz politi-

kası zedelendi ve Montrö Sözleşmesi'nin yenilenmesi gerektiği tartışılmaya başlandı.

Bu süreçte Türkiye, bölgesel krizi çözmeyi amaçlayan "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" (KiİP) adlı bir girişimi önerdi (Fotiou, 2009, s. 3). Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanan bu girişim, Rusya Federasyonu'nun da üye olmasını öngörüyordu (Hürriyet, Başbakan: Kafkas ittifakı oluşturabiliriz, 2008).

Türk liderlerine göre, bu KiİP AGİT ilkelerine dayalı olarak, bölgede istikrar ve güveni tesis etmek, bölgesel işbirliğini desteklemek ve diyalogu teşvik etmek için oluşturulacaktı. KiİP, müzakere ve ticari-ekonomik ilişkileri destekleyerek bölgedeki gerilimleri azaltmayı amaçlıyordu (Babacan, Calming the Caucasus, 2008). Ayrıca bu girişimin, Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" politikasıyla uyumlu olduğu değerlendirildi (Fotiou, 2009, s. 6).

Ancak girişimin bölge dışı devletlerin katılımını öngörmemesi Gürcistan'da memnuniyetsizlik yarattı. Gürcistan, ABD ve Avrupa Birliği'nin de bu süreçlerde yer alması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca, Rusya'nın güvenilir bir ortak olarak kabul edilmesine dair çekinceler taşıyordu. Bu sebeple Gürcistan, KiİP'e katılmayı reddetti ve Rusya ile ortak bir dil bulunamayacağını açıkladı (Hürriyet, Rusya varsa biz yokuz, 2008).

KiİP'in AGİT prensipleri çerçevesinde kurumsallaşması önerisi İran gibi bölgesel aktörleri de sürecin dışına çıkartırken (Çelikpala M. , 2010, s. 109-110) ABD ve diğer Batılı müttefiklerde şüphe uyandırdı. Bunun temel sebebi, bölgeselcilğe vurgu yapılmasının Batı'yı süreçlerin dışında bırakma riskini taşımasıydı (Baran, 2008).

Rusya Federasyonu ise bu projeyi başından itibaren destekledi. Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanı S.Lavrov, Türk meslektaşı Ali Babacan'la ortaklaşa yaptığı basın toplantısında KiİP'i, bölge ülkelerinin kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi gerektiği fikrini öne çıkartması nedeniyle, sağduyunun bir sonucu olarak gördüklerini belirtmiş ve bölgesel istikrarı artıracak ve çatışma potansiyelini azaltacak bir yapılanma olarak tanımlamıştı (Çelikpala M., 2010, s. 110). "Türk girişimindeki esas değer, bu Kafkas Platformu ile ilgili teklif her şeyden önce sağduyudan hareketle ortaya çıkıyor. Bu Bölgenin ülkeleri, bölgedeki işlerin nasıl yürütüleceğine kendi başarılarına karar vermeli. Diğer ülkeler yardımcı olmalı, kendi reçetelerini empoze etmemeli" (Babacan, Sayın Bakanımız İle RF Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un Ortak Basın Toplantısı, 2008).

Azerbaycan ve Ermenistan ise platforma görece tarafsız bir tutum sergiledi. Azerbaycan, bu girişimi Dağlık Karabağ meselesinin kendi tezleri doğrultusunda tartışılabileceği bir fırsat olarak görürken, Ermenistan platformun Türkiye ile diyalog fırsatı yaratabileceğini, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubu'na destek platformu oluşturacağını ve Gürcistan'daki savaşın neden olduğu ekonomik krizlerin aşılmasına yardımcı olabileceğini düşündü (Day.az, 2008).

Platform çerçevesinde çeşitli toplantılar düzenlendi; ancak 2010 yılı itibarıyla girişimden somut bir sonuç alınamadı. Türk uzmanlar, bölgedeki güvensizlik ortamını projenin önündeki en büyük engel olarak değerlendirdi. Bölgesel sorunların çözümü için girişimlerde bulunulsa da ikili ilişkilerdeki olumsuzluklar platformun başarısız olmasına neden oldu.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşturduğu Kafkasya politikasının Ağustos 2008'den sonra değiştiği söylenebilir. Uluslararası alanda ve doğrudan bölgede gelişen süreçlerin arka planına karşı AKP, önceki yıllarda oluşturduğu dış politika doktrinini Kafkasya arenasında uygulamaya başladı ama o aşamada başarısız oldu. Sonuç olarak, 2008 sonrasında da Türkiye'nin "Kafkasya politikası" yıllar içinde oluşturduğu bazı çizgileri değiştirmeden sürdürdü.

Türkiye, 1990'lı yıllarda olduğu gibi, bölgesel sorunların barışçıl yollarla ve karşılıklı müzakereler yoluyla, tüm tarafların katılımıyla çözülmesini destekledi. Komşu ülkelerin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını desteklemeye devam etti. Ancak, Türkiye 2000'li yılların başından itibaren bölgesel sorunların bölge ülkeleri tarafından çözülmesi gerektiği fikrini ortaya attı. Bu durum daha sonra "bölgesel sahiplenmelik" (MFA, 2024) politikasına dönüştü. Türkiye, söz konusu politikayı hayata geçirecek mekanizma olarak KİİP benzeri yapıları değerlendirdi. Bu tür girişimler, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak statüsünü destekleyecek ve meşrulaştıracak bir araç olarak görülüyordu. Ancak, ülkedeki kırılgan iç siyasi durumun yanı sıra askeri, siyasi ve ekonomik imkânların yetersizliği nedeniyle Türkiye bölgede bağımsız bir politika yürütemedi ve Batı'nın çıkarlarını dikkate almak zorunda kaldı. Bu aşamada, Türkiye'nin dış politikasının ana önceliğinin Avrupa Birliği ile ilişkiler olduğunu ve Ermeni lobisinin eylemlerinin ciddi sorunlara yol açtığını belirtmekte fayda var. Ayrıca, bu dönemde Türk liderlerin Türkiye'yi, Rusya Federasyonu ile dengeli bir politika yürüten ve bölge ülkelerinin vizyonunu belirleyebilecek tek Batılı oyuncu olarak algıladığı söylenebilir.

2000'li yıllardaki uluslararası durum, bölge sorunlarının niteliği, boyutu ve derinliği, sorunların yalnızca bölge ülkelerinin katılımıyla çözülmesine olanak vermiyordu. Ermenistan'la normalleşme çabalarına rağmen, Azerbaycan'ın bölgede Türkiye'nin güçlü bir müttefiki olmaya devam ettiğini belirtmek gerekir. Ayrıca, Ermenistan ile başlatılan normalleşme sürecinin hedefi, bölgesel sorunların çözülmesi ve uluslararası alanda diasporanın Türkiye üzerindeki baskısını azaltmaktır. Ancak, bu politika Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ve Ermeni diasporasının eylemlerinin engellenmesine katkı sağlamadı.

Öte yandan, Türkiye'nin bu hamleleri Azerbaycan tarafından olumsuz algılandı ve ikili ilişkilerde daha önce yaşanmamış gerginlikler ortaya çıktı. Buna bağlı olarak, Ermenistan'la ilişkilerde ilerleme sağlanamadı, Azerbaycan'la ilişkilerde sorunlar ortaya çıktı. Bu süreçte, Gürcistan ile ilişkiler de geri plana itildi. Savaş sonrası dönemde Türk diplomasisinin merkezi Ermenistan'la normalleşme sürecine doğru kaymış olsa da, Gürcistan Türkiye'nin Kafkasya politikasının merkezi figürü olmaya devam etti. Türkiye'nin Abhazya ve Tskhinvali bölgesi sorunlarının çözümü konusunda önceki dönemden farklı olarak açıklanmış bir tutumu yoktu. Ancak, Ekim 2009'da Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Ünal Çeviköz'ün Abhazya'ya gelerek ayrılıkçı rejimle görüşmesi dikkat çekicidir. Görüşme sırasında sözde "Dışişleri Bakanı" S. Şamba ile de bir araya gelmiştir. Türk tarafına göre, ziyaretin amacı Tiflis ile Sohum arasındaki gerilimi azaltmaktır. Yukarıdakilere rağmen, ziyaret Gürcistan'da olumlu bir tepkiyle sonuçlanmadı. Ayrıca, toplantıda Gürcistan'ın Abhazya istikametine giden gemileri alıkoymasının tartışıldığına dair bilgiler yayıldı (Baba, 2009). Aynı dönemde, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ile Abhaz hükümeti arasında resmi ilişkiler başladı (DHA, 2008).

Başkanlık sistemine geçişten sonra Türkiye'nin dış politikası temel tezleri

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonucunda Türkiye'de cumhurbaşkanlığı rejiminin kurulması, ülkede ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye'nin dış politikasında önemli değişikliklere yol açmıştı. Bu bağlamda, Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SETA) araştırmacıları Murat Yeşiltaş ve Ferhat Pirinççi'nin Ağustos 2020'de yayımladığı "Küresel Değişim Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi" adlı kitabı dikkat çekicidir. Kitap, modern güvenlik ve dış politika ana hatlarını ele

almakta, Arap Baharı ve Kovid-19 salgını sonrasında Türkiye'nin durumunu incelerken gelecekteki dış politikaya dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Yazarların temel tezi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ABD öncülüğünde kurulan tek kutuplu uluslararası sistemin değişmekte olduğudur (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 20-21). Kitapta, çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşum sürecine (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 37) ve bu süreçte "yükselelen güçler"in oynayacağı role (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 43-44) dikkat çekilmektedir. A. Davutoğlu'nun tezlerin 2012-2020 döneminde dünya olayları prizmasından yeniden işlendiği görülmektedir.

Yazarlara göre, değişen dünyada Türkiye'nin karşı karşıya olduğu zorluklar artmış ve bu zorluklarla başa çıkmak için modern bir stratejik vizyon geliştirilmesi gerekmektedir (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 59). Bu vizyonun ulusal, bölgesel ve küresel boyutları olmalı; ancak, Türkiye'nin yakın ve orta vadeli stratejilerinin aşırı iddialı olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca sadece yakın çevredeki tehditlere odaklanarak küresel ufkun daralmasına yol açacak taktiksel adımlardan kaçınılmalıdır (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 60).

Kitapta "sürdürülebilir istikrar", "stratejik özerklik" ve "stratejik esneklik" kavramları Türkiye'nin yeni stratejisi bağlamında ele alınmaktadır. Ulusal düzeyde Türkiye'nin büyük stratejisinin temel hedefi, "kapsamlı ve mutlak" istikrarın korunması ve sürdürülmesidir. "Böylesi bir kapsamlı istikrar stratejisinin ilk alt hedeflerinden biri siyasal istikrarın sürdürülmesi olmalıdır" (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 80). Ekonomik istikrar ise kapsamlı istikrarın ikinci alt hedefi olarak belirtilmiş ve uzun vadeli bir ekonomik modelin gerekliliği vurgulanmıştır. Üçüncü alt hedef ise güvenlik alanında istikrar olup, bu hedefin bireylerin güvenliğinden devletin güvenliğine kadar geniş bir alanı kapsadığı ifade edilmektedir.

Yazarlar, Türkiye'nin büyük stratejisinin başarısı için stratejik özerkliğin sağlanmasına yönelik kurumsal reformların hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 81-82). Bölgesel düzeyde ise Türkiye'nin tüm sorunları çözemeyeceği kabul edilmekte ve "göreceli istikrar" (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 82) hedefi ön plana çıkarılmaktadır. Bu hedefin, yakın çevredeki çatışmaların sona erdirilmesi ve bölgesel etkileşimin yeniden tesis edilmesi üzerine kurulu olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin kendi bölgesel mimarisiyle jeopolitik düzeyde hakim güç haline gelmesi, dış güçlerin bölgeyi tek kutuplu yapıya sürüklemesine direnmesi, bölgesel güçlerin

kendisine yönelik açık veya gizli bağların oluşmasını engellemesi de önemlidir. "Türkiye, yalnızca sınırlarının güvenliğini sağlayan böyle bir askeri güçle bölgesel büyük strateji hedeflerine ulaşamayacaktır. Ayrıca bölgesel ekonomik durumun zayıf olması da başarısızlığı beraberinde getirecektir" (Yeşiltaş & Piriñççi, 2020, s. 82)

Türkiye'nin büyük stratejisinin üçüncü temel taşı ise gerçekleştirilmesi için imkanlarının kısıtlı olduğu küresel ölçekte 'sürdürülebilir istikrar'dır. Dolayısıyla söz konusu düzeyde Türkiye'nin hedefi jeopolitik rekabetin, küresel ticaretin ve küresel etkileşimin istikrarlı üretimine katkıda bulunmak olmalıdır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin dünyada ilk 10'da yer aldığı ve ülkenin bu seviyedeki vizyonunun etkin ve verimliliğe dayalı olması gerektiği de belirtiliyor. Yazarlara göre BM reformu, Türkiye'nin küresel normların geliştirilmesi ve düzenlenmesi sürecine katılımını sağlamak için hayati öneme sahiptir (Yeşiltaş & Piriñççi, 2020, s. 83).

Türkiye'nin kısa ve orta vadeli hedefleri açısından hayati önem taşıyan ikinci önemli faktör ise "stratejik özerklik"tir. Yazarlara göre "özerklik", siyasi eylemleri özgürce ve bağımsız olarak gerçekleştirebilme yeteneği anlamına gelmektedir. Buna göre "stratejik özerkliğin" üç ana bileşeni vardır (Yeşiltaş & Piriñççi, 2020, s. 84):

- 1) Savunma ve güvenlik alanında karar alabilme yeteneğini ifade eden **"siyasi özerklik"**;
- 2) Sivil ve askeri operasyonları bağımsız bir şekilde planlamada gerekli olan endüstriyel kapasiteye sahip **"operasyonel özerklik"**;
- 3) "Operasyonel Özerkliği" hatata geçirebilmek için gerekli olan **"endüstriyel/teknolojik özerklik"**... Türkiye özelinde stratejik özerklik ulusal, bölgesel ve uluslararası öneliklerin merkeze alınarak siyasi ve askeri hedeflerini – olması halinde herhangi bir ittifak içerisinde veya ikili ilişkiler aracılığıyla, olmadığı takdirde ise kendi başına – hayata geçirebilme imkan ve kabiliyetleri olarak tanımlamak mümkündür".

Yazarlara göre, Türkiye'nin iç ve bölgesel düzeyde "stratejik özerkliğe" sahip olabilmesi için siyasi (diplomatik), ekonomik, askeri ve endüstriyel özerkliğini sağlaması ve yukarıda belirtilen kazanımları korumaya ve daha da yaygınlaştırmaya yönelik eylemlere ihtiyacı var. (Yeşiltaş & Piriñççi, 2020, s. 85). Güçlü özerkliğin sürdürülebilir istikrarın anahtarı olmasına rağmen, tam özerkliğe ulaşmanın neredeyse imkansız olduğu da belirtiliyor.

"Stratejik esneklik," çevresel koşullara uygun dönüşüm yeteneği ile duyarlı eylemler geliştirme kapasitesini ifade eder. Uluslararası politikada bireysel düzeyde stratejik esneklik, ülke genelinde meydana gelen dönüşüm süreçlerine yanıt verebilmek için gerekli kaynakların aranması ve ortaya çıkan ya da potansiyel değişikliklere hızlı şekilde tepki verme yeteneğini kapsar. Stratejik esnekliğin ayırt edici faktörleri, "planlama," "uygulama ve adaptasyon" ile "manevra kabiliyeti"dir (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 87).

"Stratejik esneklik" kavramı hakkında konuşurken kitapta, Türkiye'nin çevresindeki bölgelerde belirsizliklerin çoğalmasına vurgu yapılmaktadır. Yakın bölgesel rekabetin, zorlu bir güvenlik ortamı yarattığı ve Türkiye'yi jeopolitik hedeflerine ulaşmak ve karşılaşılan zorlukları aşmak için farklı bölgelerde stratejik esnekliğe dayalı dış ve güvenlik politikası yöntemlerini benimsemeye yönlendirdiği ifade edilmektedir (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 88).

Çalışmada dünya, coğrafi faktörler, Türkiye'nin jeopolitik hedefleri ve politika araçları göz önüne alınarak beş bölgeye ayrılmıştır:

1. **Birinci Bölge:** Ulusal düzey (terörle mücadele, ekonomik kriz, toplumsal kutuplaşma, göç akışları).
2. **İkinci Bölge:** Sınırdış ülkeler (Suriye, Irak, İran, Yunanistan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan vb.).
3. **Üçüncü Bölge:** Sınır ötesi komşular (Orta Doğu, Kuzey Afrika, Avrupa, Balkanlar, Orta Asya vb.).
4. **Dördüncü Bölge:** Diğer bölgeler (Afrika Boynuzu, Latin Amerika, Orta ve Güney Afrika, Asya vb.).
5. **Beşinci Bölge:** Küresel düzey (BM ve diğer uluslararası kuruluşlar, ABD, Çin vb.).

Bu çalışma kapsamında Türkiye'nin Gürcistan'ın da aralarında bulunduğu kara komşularını kapsayan ikinci kuşak dikkat çekicidir. Ayrıca deniz akvaryumları - "Mavi Vatan". Bu kuşakta yer alan ülkelerde gelişen süreçlerin Türkiye'nin güvenliğine doğrudan etki edebileceği, dolayısıyla Türkiye'nin BM politikasının ağırlık merkezini oluşturduğu belirtiliyor. Ayrıca makalenin hazırlandığı dönemde bu kuşakta yer alan tüm ülkelerin Türkiye'nin dış politikası üzerinde aynı etkiye sahip olmadığı, bu nedenle iki gruba ayrıldığı vurgulanmaktadır. Birinci grupta, kısa vadede Türkiye'nin dış politikasının merkezinde yer alan Suriye, Irak, İran, Yunanistan ve üç deniz

yer alıyor. İkinci grupta Gürcistan, Bulgaristan, Ermenistan gibi ülkeler yer alıyor.

Bu makale kapsamında, bizim için Türkiye'nin Gürcistan'ın da dahil olduğu kara komşuları ile "Mavi Vatanı" olarak adlandırılan deniz alanları kapsayan ikinci bölgeye dikkat vermek gerekmektedir. Bu kuşakta yer alan ülkelerdeki gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğini doğrudan etkileyebileceği belirtilmektedir ve dolayısıyla bu kuşak, Türkiye'nin uluslararası politikalarının ağırlık merkezini oluşturmaktadır.

Yazıda, bu kuşaktaki ülkelerin Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkisinin eşit olmadığı ve bu nedenle iki gruba ayrıldığı vurgulanmaktadır. Birinci grupta, kısa vadede Türkiye'nin dış politikasının merkezinde yer alan Suriye, Irak, İran, Yunanistan ve üç deniz bulunurken; ikinci grupta Gürcistan, Bulgaristan, Ermenistan ve "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" yer almaktadır.

Yazarlara göre, Türkiye'nin ikinci kuşağa yönelik makropolitikasını "nispi istikrar" ilkesi üzerine kurması gerekmektedir. Türkiye, bu ülkelerdeki mevcut süreçleri ele almada önemli bir aktör olsa da, süreçleri tek başına yönetmek için kaynakları yetersiz kalabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin önceliği, bu bölgede nispi anlamda sürdürülebilir istikrarın sağlanması ve muhafaza edilmesi olmalıdır. "Komşu ülkeler açısından nispi istikrar bu kuşakta asgari düzeyde demokrasi, temsili veya meşruiyet unsurlarının oluşturması, çatışma unsurlarının bertaraf edilmesi ve istikrar oluşturulduktan sonra bunun muhafazasını ifadeceder" (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 107).

Çalışma, Türkiye'nin Gürcistan dahil olmak üzere Kafkasya politikasını da değerlendirmektedir. Rusya-Gürcistan çatışması nedeniyle Gürcistan'daki durum bir risk unsuru olarak ele alınsa da, yazarlara göre bu durum An-kara'nın sürdürülebilir istikrar politikasını ciddi şekilde etkilemeyecektir.

Yazıda, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve soykırım tanıma talepleri de risk kategorisinde ele alınmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kardeşlik ilişkisinin, Ermenistan ve müttefiklerinin yıkıcı eylemlerine karşı en büyük engel olduğu vurgulanmaktadır. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının kurtarılmasının, ikinci bölgede sürdürülebilir istikrara olumlu katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. "Azerbaycan'ın giderek güçlenen altyapısı ve askeri kapasitesinin yanı sıra Türkiye'nin yakın bir gelecekte stratejik özerkliğini derinleştirmesi bölgede Bakü yönetimi lehine bir teritoryal değişimin yaşanması için bazı stratejik hamlelerde bulunmasına imkan sağlayacaktır" (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 115).

Kitabın, Ağustos 2020'de, 44 Gün Savaşı'ndan önce yayımlandığı göz önüne alındığında, yazarların Azerbaycan'ın askeri-siyasi ve ekonomik gücüne dair doğru değerlendirmeler yaptığı ve Türkiye-Azerbaycan işbirliğinin önemini öngördüğü söylenebilir. İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'daki jeopolitik durumu önemli ölçüde etkilemiş ve Türkiye'nin bölgedeki varlığını artırmıştır. Bu durum, Batılı ülkelerin barış sürecindeki rolünün azalmasına da yol açmıştır.

Savaş sonrası Türkiye, "3+3" bölgesel işbirliği platformu girişimini tekrar gündeme getirmiştir. Bu platform, 2008 yılında başlatılan KİİP'nden farklı olarak İran'ın da katılımını içermektedir. Aynı zamanda platformun nihai hedefi KİİP'in hedefi ile aynıdır ve "Bölgenin sorunlarının bölge ülkeleri tarafından çözülmesi" olarak tanımlanabilir. Buna karşı eskisi gibi süreçten batı ülkelerinin dışlanması istemeyen ve ondan dolayı inisiyatifte katılmayan Gürcistan çıkmaktadır.

"Türkiye Yüzyılı" programında dış politika

2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Seçimleri öncesinde, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından "Türkiye Yüzyılı" başlıklı yeni bir program kamuoyuna sunuldu (Erdoğan, "Türkiye Yüzyılı" Tanıtım Toplantısı Konuşması, 2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, 14. Büyükelçiler Konferansı'nda yaptıkları konuşmalarda, "Türkiye Yüzyılı" programı çerçevesinde Türkiye'nin çıkarlarını gözeterek proaktif bir dış politika yürüttüğünü ifade ettiler. Onlara göre, Türkiye, geleneksel diplomasi rotalarının yanı sıra Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu ülkelerini de kapsayan geniş diplomatik ağ oluşturmakta; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi sisteminde reform çağrısında bulunarak "Dünya beşten büyüktür" ilkesini savunmaktadır (Al-Jazeera, 2014). Hükümetin yaklaşımına göre, dış politikanın önemli bir unsuru "yumuşak güç" olarak tanımlansa da, ulusal çıkarların korunması için gerektiğinde sert güç kullanmaktan da kaçınılmamaktadır. Özellikle terörle mücadelenin hem ülke sınırları içinde hem de sınır ötesinde yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Demir, 2021, s. 546).

Program, Türkiye'nin dış politikasındaki öncelikleri şu şekilde sıralamaktadır: güvenliği en üst düzeye çıkarmak, askeri gücü ve ekonomik refahı artırmak, demokrasiyi güçlendirmek ve ülkenin bağımsızlığını odak alan bir dış ve güvenlik politikası yürütmek (Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar, Seçim

Beyannamesi 2023, 2023). H.Fidana göre “Ülke diplomasisi her türlü dış etkidenden bağımsız olmalıdır... Türkiye bölgesel ağırlık merkezini temsil etmelidir” (Fidan, 2023). Dış politika ile ilgili temel hedefler ise ülkenin çıkarlarını korumak, güvenliği sağlamak, sınır tehditlerini bertaraf etmek, bölgesel istikrarı sağlamak ve adil bir küresel düzen oluşturmaktır (Fidan, 2023). Aynı zamanda uluslararası sistemde etkin, bağımsız, dinamik ve sürdürülebilir bir “Türkiye eksenini”nin oluşturulmalıdır. Güçlü ve sürdürülebilir kurumsal yetenekler, birleşik ve etkili diplomasi, caydırıcılık kabiliyeti yüksek askeri güç, yukarıdaki hedeflere ulaşmanın araçları olarak değerlendirilmektedir.

AKP’nin liderlerine göre, yukarıda belirtilen araçların güçlendirilmesi için aşağıdaki adımların atılması önem taşımaktadır (Erdoğan, 2023):

- Savunma ve enerji alanları da dahil olmak üzere “milli gücü” oluşturan araçların dış etkenlere bağımlılığının en aza indirilmesi ve yeterlilik oranının yükseltilmesi;
- “Sahada ve masada güçlü Türkiye” ilkesine göre Dış ve güvenlik politikasına yön veren ana kurumların – Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı – güçlendirilmesi;
- Bu amaçla, Dışişleri Bakanlığı’nın diplomatik ağıнын genişletilmesi, çeşitli “yumuşak güç” kurumlarının kapasitelerinin güçlendirilmesi ve yurt dışında yaşayan Türklerin kapatitesinin Türkiye menfaatlarına göre kullanılması;
- Enerji alanında yerel üretimin artırılması, Boru hatlarının ve tedarik yollarının çeşitlendirilmesi, ulaştırma alanına yatırımların yapılması neticesi olarak enerji ve ulaştırma diplomasinin ortak dış politika stratejisinin parçaları olarak oluşturulması.

Program kapsamında, Türkiye’nin dış politikasını coğrafi olarak üç kuşağa ayırma stratejisi benimsenmiştir (Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar, Seçim Beyannamesi 2023, 2023):

1. **Birinci Kuşak:** Karadeniz, Kafkaslar, Balkanlar, Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Basra Körfezi ve Orta Asya.
2. **İkinci Kuşak:** Afrika, Latin Amerika ve Asya.
3. **Üçüncü Kuşak:** Küresel aktörler ve uluslararası kuruluşlar.

Bu strateji doğrultusunda, “Türkiye Eksenini”nin inşası için çok boyutlu diplomasi yürütülmesi planlanmaktadır. Öncelikli hedef, ülke çevresinde barış, istikrar ve refahı sağlamak olarak belirlenmiştir. Türkiye, sınır güvenliğini sağlama, terörle mücadele ve egemenlik haklarını koruma faaliyetlerini

sürdürürken; komşularıyla ilişkilerini derinleştirmeyi de amaçlamaktadır. Ayrıca çevre bölgelerdeki çatışma ve krizlerin sona erdirilmesi, ikili ilişkilerin normalleşmesi ve ortak serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması hedeflenmektedir (Tavadze, 2023, s. 30).

Türkiye'nin Kafkasya'da bölge ülkeleriyle "ortak çıkar alanları" oluşturmaya ve iş birliğini artırmayı hedeflediği belirtilmektedir. Bu kapsamda bölgesel ticaret ve enerji taşımacılığı altyapılarının güçlendirilmesi, Azerbaycan topraklarının kurtarılması sonrasında kapsamlı bir barış anlaşmasının desteklenmesi ve Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi süreçlerinin hızlandırılması planlanmaktadır (Tavadze, 2023, s. 31)

Araştırma bölümü

• Türkiye'nin dış politikası 1990'lardan 2023'e kadar nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?

1990'lı yılların başında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, bir yandan Soğuk Savaş deneyiminden ve kaynak kıtlığından etkilenirken, diğer yandan jeopolitik önemini artırma ve Türk dünyasında nüfuz kazanma arzusunu taşımaktaydı. Ancak, kaynak ve yetenek eksikliği, Türk hükümetini Batı'nın çıkarlarına uygun bir dış politika izlemeye zorladı. Türkiye'nin dış politikası, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Atatürk'ün yerleşik ilkesi olan "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" anlayışına dayalı bir çizgide ilerlemiştir. Ancak 21. yüzyılda bu politika, aşağıdaki temel ilkelerle yeniden şekillendirilmiştir:

- **Proaktif dış politika:** Olaylara sadece tepki vermek yerine, olayların gelişiminde ve süreçlerin yönetiminde aktif rol alma.

- **Bölgesel himaye:** Bölge dışı güçlerin, bölgesel süreçlere müdahil olmasının engellenmesi. Bölge sorunlarının, bölge ülkeleriyle diyalog temelinde çözülmesi ve özellikle Batı başta olmak üzere dış güçlerin etkinliklerinin sınırlandırılması.

2000'li yıllarda, "Adalet ve Kalkınma Partisi"nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin reaktif dış politikası proaktif bir çizgiye evrilmeye başladı. Bu dönemde, Soğuk Savaş döneminde oluşan geleneklerin değiştirilmesi ve Rusya, Çin ile Batılı olmayan medeniyetlerin diğer devletleriyle iş birliğinin geliştirilmesini esas alan çok boyutlu bir dış politika anlayışı benimsenmiştir.

Bu süreçte Türkiye'nin dış politikasının ana sloganı, komşu ülkelerle ilişkilerin normalleştirilmesini hedefleyen "*komşularla sıfır sorun*" yaklaşımı oldu. Aynı zamanda, Türkiye'nin dış politikası zamanla hem nitelik hem de

nicelik açısından değişim gösterdi. Coğrafi bölgeleri sınıflandırma ve önceliklendirme çabaları ön plana çıktı. "*Yakın Kara Havzası*" teriminin kullanılmaya başlanması, Türkiye'yi çevreleyen bölgeler için ortak politikaların geliştirilmesini ve her bölgenin kendine özgü özelliklerine uygun stratejiler oluşturulmasını öngörmektedir.

2000'lerin başında, Türkiye güçlü bir bölgesel güç olmayı hedeflerken, aynı zamanda küresel siyasette de etkili bir aktör olma iddiasını dile getirdi. 2010'lardan itibaren ise "*sürdürülebilir istikrar*", "*stratejik özerklik*", ve "*stratejik esneklik*" gibi kavramlar öne çıkmaya başladı. Bu bağlamda, bazen NATO ve Avrupa Birliği'nin çıkarlarıyla çelişen "*stratejik özerklik*" ilkesi dikkat çekiciydi. Bu ilke, askeri caydırıcılık, diplomatik manevra yeteneği ve bağımsız karar almayı sağlayacak ileri analiz araçlarının geliştirilmesini içeriyordu. Ayrıca, kendi kendine yeterli bir savunma sanayii oluşturma gerekliliği vurgulandı.

Aynı dönemde savunma sektöründe dönüşüm süreci başlatıldı ve bunun sonucunda "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" anlayışının yerini "*sahada ve masada güçlü Türkiye*" anlayışı aldı. Bu politika, gerektiğinde Türkiye'nin dış politikasını askeri güçle desteklemeyi ve Türkiye sınırları dışındaki tehditleri etkisiz hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Türkiye'nin Irak ve Suriye'deki operasyonları bu politikanın somut sonuçlarıdır.

2000'li yıllarda "*Kara Havzası*" kavramı genişleyerek farklı coğrafi bölgeleri kapsayan beş kuşağa ayrılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin küresel emelleri ön plana çıkmış, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde reform yapılması gerekliliği tartışılmıştır. Ancak Türkiye'nin bu süreçte küresel düzen üzerinde büyük bir etki yaratacak güçte olmadığı, hedefinin küresel düzene, siyasete ve ekonomiye katkıda bulunmak olduğu anlaşılmıştır.

"*Türkiye Yüzyılı*" programında formüle edilen dış politika ilkeleri, geçmişte geliştirilen temel yaklaşımlarla büyük ölçüde uyum göstermektedir. Ancak, Karabağ ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi olayların etkisiyle bazı değişiklikler de içermektedir. Örneğin, "*stratejik özerklik*" anlayışı yerini, Türkiye'nin bölgesel ağırlık merkezi haline gelmesini ve dış güçlerden bağımsız politika üretmesini hedefleyen yeni bir yaklaşıma bırakmıştır. Program, Türkiye'nin lider bir rol üstlenmesi gerektiği "*birinci kuşak*" olarak adlandırılan bölgelere barış ve istikrar getirilmesine özel önem vermektedir.

Genel olarak, 1990'lardan 2023'e kadar geçen sürede Türkiye'nin, sınırlı kaynaklara ve uluslararası yardıma bağımlı bir ülkeden, küresel hedefleri

olan ve jeopolitik eksende bağımsız bir aktör haline dönüşerek hem diplomatik kaynaklarını hem de sert ve yumuşak güç unsurlarını etkili bir şekilde kullanan bir ülkeye evrildiği söylenebilir.

• Dönüşüm, Gürcistan ile ilişkileri nasıl etkilemiştir?

1990'ların başında Türkiye'nin Sovyet sonrası alandaki dış politikası, Orta Asya'da nüfuzunu artırma hedefleri doğrultusunda şekillenmişti. Ancak zamanla bölge ülkelerinin artan ihtiyaçlarını karşılayamayan Türkiye, stratejisini değiştirerek Kafkasya bölgesine odaklanmak zorunda kaldı. İlk aşamada Türkiye, Batı'nın desteğini aldı ve ortak dış politika hedeflerine ulaşmak için Batı'nın kaynaklarını ve programlarını kullandı. Türkiye ile Batı'nın ortak çıkarı, Sovyet sonrası devletlerin küresel sisteme entegrasyonu ve Batı dünyasıyla uyumlu bölgesel işbirliği mekanizmalarının oluşturulmasıydı. Ayrıca, Rusya ve İran'ın bölgede dengelenmesi de bu ortak hedefler arasındaydı.

Türkiye, Kafkasya'daki çatışmaları, kendi iç politikasını etkileyebilecek güvenlik sorunları olarak değerlendirdi. Bu durum, Türkiye'yi bu konuda müdahil olmamaya ve daha çok savunmacı bir politika izlemeye yöneltti. Türkiye, Abhazya ve Tskhinvali bölgesindeki çatışmalardan uzak durdu. Bununla birlikte, bölgenin istikrara kavuşması için bölge ülkeleriyle Batılı güvenlik yapıları arasında arabuluculuk rolü üstlendi ve bölgesel çatışmaların uluslararası kuruluşların himayesinde çözülmesini destekledi.

Ağustos 2008'deki savaşın ardından açıklanan "*Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu*" girişimi, Türkiye'nin bölgesel sorunlara ve çatışmalara katılımını ve katkısını artırma niyetini yansıtıyordu. Bu girişim, Türkiye'nin 1990'lardaki savunmacı pozisyonundan uzaklaşma eğiliminde olduğunu açıkça gösteriyordu. Ancak Türkiye'nin kendi imkan ve kabiliyetleri, Batı'nın bölgedeki etkisini tamamen azaltma hedefini gerçekleştirmesine olanak tanımadığı için bu platform, AGİT ilkeleri çerçevesinde değerlendirildi.

2020'den sonra başlatılan 3+3 bölgesel işbirliği formatı, Türkiye'nin yalnızca bölgede değil, küresel arenada da liderlik rolü üstlenme hedefini daha net şekilde ortaya koydu. Bu yeni barış girişimi, bölge dışı güçlerin tamamen izole edilmesini ve Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran'ın ön plana çıkarılmasını amaçlıyordu. Suriye'deki çatışma bölgesinde Astana formatı himayesinde bu üç gücün hâlihazırda işbirliği yapması, Türkiye'nin Kafkasya ve Ortadoğu'da benzer stratejiler izlediğini göstermektedir.

Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümle birlikte, Kafkasya bölgesine yönelik yaklaşımları da değişmiştir. İlk aşamada Türkiye'nin önceliği, Azerbaycan'ın çıkarlarını savunmaktı. Ancak 2008-2009 yıllarında "*komşularla sıfır sorun*" politikasının bir sonucu olarak Ermenistan'la normalleşme çabalarına ağırlık verildi. Bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Azerbaycan'la ilişkiler kötü taraftan etkilemiş. 2010 yılından itibaren, uluslararası ve iç siyasi durumun iyileşmesine kadar Türkiye eski politikasına geri dönmüştür. 44 gün süren savaşın ardından, Türkiye ve Ermenistan arasında yeniden bir normalleşme süreci başlamıştır. Taraflar, özel temsilciler düzeyinde müzakereler yürütmekte ve Türkiye, Azerbaycan'ın çıkarlarını göz önünde bulundurarak bu süreçte hassas davranmaktadır.

Türkiye'nin Gürcistan'a yönelik politikasında ise son döneme kadar köklü bir değişim olmamıştır. Türkiye, Gürcistan'ı öncelikli olarak bir geçiş noktası olarak görmektedir ve bu doğrultuda istikrar ve barışa önem vermektedir. Türkiye, Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik hedeflerini desteklemiş ve askeri ile sivil projelerinde yer almıştır. Karabağ sorununun çözülmesinden sonra, Rusya-Ukrayna savaşı bağlamında Doğu-Batı bağlantı koridorlarının önemi artmıştır. Bu süreçte Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan işbirliği büyük önem taşımaktadır.

• **Mevcut aşamada Türkiye'nin Gürcistan politikasının öncelikleri nelerdir?**

Dünyadaki mevcut süreçler ve bölgedeki durum ile yukarıda tartışılan dış politika hedef ve özelemleri dikkate alındığında, Türkiye'nin Gürcistan'a ilişkin politikasının öncelikleri aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

- İstikrarlı bir ortamın sağlanması ve mevcut çatışmaların tırmanmasına izin verilmemesi,
- Kendi nüfuzunun artırılması ve Rusya ile İran'ın dengelenmesi,
- Dış aktörlerin faaliyetlerinin sınırlandırılması,
- Doğu-Batı bağlantısını sağlayan ulaşım koridorunun istikrarlı bir şekilde çalışması,
- Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi.

Sonuç

Yukarıdakilere dayanarak, yakın gelecekte Türkiye'nin proaktif bir dış politika yürüterek, Rusya-Ukrayna savaşı neticesinde ortaya çıkan olaylar ve fırsatlar kullanarak uluslararası arenadaki rolünü artırmaya gayret edeceği varsayılabilir. Türkiye için Doğu Akdeniz, Kafkaslar, Karadeniz, Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya'nın kilit ilgi alanları olmaya devam edecektir. Türk yetkililere göre, "Türk eksenli" bu bölgelerin ağırlık merkezi haline gelmelidir. Aynı zamanda Türkiye'nin dış politikası çok vektörlü bir yaklaşım sergileyecek ve geleneksel yönelimlerin yanı sıra farklı dış politika formatlarındaki yeteneklerini artırmaya çalışacaktır.

Türkiye, Gürcistan'la beraber, bütün Karadeniz ve Güney Kafkasya bölgelerinde "Bölgesel sahiplenme" politikasına öncelik verecektir. Türkiye, bölge dış güçlerin faaliyet göstermesini istememekte ve mümkün olduğunca yalnızca bölge ülkelerinin dahil olacağı girişimleri öne çıkarmaya çalışacaktır.

Ülkelerimiz arasındaki yakın siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler dikkate alındığında, Türkiye'nin dış siyasi gündeminde Gürcistan'a özel ilgi sürdürülecektir. Mevcut ilişkilerin dinamikleri, Türkiye'nin veya Gürcistan'ın dış siyasi gündeminde radikal bir değişiklik olmaması durumunda, Türkiye'nin Gürcistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğüne, Gürcistan'ın NATO üyeliği ve Avrupa Birliği'ne entegrasyonu konularına destek vermeye devam edeceğini göstermektedir. Ayrıca, mevcut ulaştırma ve enerji projeleri güncel kalacak ve "Orta Koridor" olarak bilinen Trans-Hazar Uluslararası Ulaşım Yolu girişimi öncelik kazanacak.

Büyük olasılıkla, ikili işbirliğinin önde gelen alanı ticari ilişkiler olacaktır. Bölgedeki çatışmaların çözümü için Türkiye'nin "bölgesel sahiplenme" politikasını ve yerel inisiyatifleri desteklemeye devam etmesi beklenmektedir. Ancak Türkiye'nin geçmişteki arabuluculuk çabaları göz önünde bulundurulduğunda, yeni döneminde Ankara'nın bölgedeki çatışmaların çözümü sürecine daha aktif bir şekilde katılma çabalarının artması mümkündür.

Yukarıdakilerin hepsine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti, "Türkiye Yüzyılı" programı çerçevesinde Gürcistan'da proaktif bir siyaset benimseyerek, bölgedeki nüfuzunu artırmayı ve Rusya ile İran'ı dengelemeyi hedefleyeceğini, aynı zamanda, bu siyasetin bölge dış aktörlerin etkisini azaltmaya odaklanacağını öngörmektedir.

Referens

- Al-Jazeera. (2014, 09 14). *Erdoğan: Dünya 5'ten büyüktür*. Retrieved 12 14, 2024, from Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-dunya-5ten-buyuktur>
- Aydın, M. (1996). Turkey and Central Asia: Challenges of change. *Central Asian Survey*, 15(2), 157-177.
- Aydın, M. (2019). Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus. In T. Y. Ismael, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* (p. 142). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Baba, A. (2009, 10 1). *Türkiye-Abhazya ilişkilerinde yeni bir dönem mi başlıyor*. Retrieved 12 14, 2024, from Jineps Gazetesi: <https://jinepsgazetesi.com/2009-10/turkiye-abhazya-iliskilerinde-yeni-bir-donem-mi-basliyor/>
- Babacan, A. (2008, 09 23). *Calming the Caucasus*. Retrieved 02 06, 2024, from The New York Times: <https://www.nytimes.com/2008/09/23/opinion/23iht-edbabacan.1.16407371.html>
- Babacan, A. (2008, 09 2). *Sayın Bakanımız İle Rf Dışışleri Bakanı Sergei Lavrov'un Ortak Basın Toplantısı*. Retrieved 12 14, 2024, from MFA: https://www.mfa.gov.tr/-sayin-bakanimiz-ile-rf-disisleri-bakani-sergei-lavrov_un-ortak-basin-toplantisi_-2-eylul-2008_-istanbul.tr.mfa
- Baran, Z. (2008, 08 29). *Will Turkey Abandon NATO?* Retrieved 12 14, 2024, from The Wall Street Journal: <https://www.wsj.com/articles/SB121997087258381935>
- Çelikpala, M. (2005). From A Failed State to a Weak One? Georgia and Turkish-Georgian Relations. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 36, 159-199.
- Çelikpala, M. (2005). Türkiye'de Kafkas Diasporası ve Türk Dış Politikası'na Etkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 2(5), 71-108.
- Çelikpala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), 93-126.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013, 03 21). *Zero Problems in a New Era: Realpolitik is no answer to the challenges posed by the Arab Spring*. Retrieved 12 14, 2024, from Foreign Policy Magazine: <https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era>
- Day.az. (2008, 10 07). *Armenian Prime Minister: "The really "vitally important issue" is the establishment of good neighbor relations with all the countries of the region, primarily, Azerbaijan"*. Retrieved 12 14, 2024, from today.az: <https://www.today.az/-print/news/politics/48009.html>
- Demir, E. (2021). Türkiye'nin Suriye politikası bağlamında TSK'nin Suriye'deki sınır ötesi hareketlerinin nedenleri ve sonuçları. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 541-588.
- DHA. (2008, 11 21). *Abhazya ile İlk Resmi Teması Diyanet Kurdu*. Retrieved 12 14, 2024, from Haberler.com: <https://www.haberler.com/guncel/abhazya-ile-ilk-resmi-temasi-diyanet-kurdu-haberi/>

- Erdoğan, R. T. (2022, 10 28). “Türkiye Yüzyili” Tanitim Toplantisi Konuşması. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2022-10-28-turkiye_yuzyil.pdf adresinden alındı
- Erdoğan, R. T. (2023, 08 08). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, 14. Büyükelçiler Konferansı’nda konuştu*. Retrieved 12 14, 2024, from İletişim Başkanlığı: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-14-buyukelciler-konferansinda-konustu>
- Fidan, H. (2023, 08 14). *Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın 14. Büyükelçiler Konferansı Açılışında Yaptığı Konuşma*. Retrieved 07 31, 2024, from Dış İşleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-14-buyukelciler-konferansi-acilisinda-yaptigi-konusma--7-agustos-2023.tr.mfa>
- Fotiou, E. (2009). “Caucasus Stability and Cooperation Platform”: What is at Stake for Regional Cooperation? (Vol. 16). Athens: International Centre for Black Sea Studies.
- Hurriyet. (2008, 08 12). *Başbakan: Kafkas ittifakı oluşturabiliriz*. Retrieved 12 14, 2024, from Hurriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-kafkas-ittifaki-olusturabiliriz-9634950>
- Hurriyet. (2008, 09 01). *Rusya varsa biz yokuz*. Retrieved 12 14, 2024, from Hurriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-varsa-biz-yokuz-9790518>
- Jones, S. A. (2000). Turkish Strategic Interests in the Transcaucasus. In G. K. Bertsch, C. Craft, S. A. Jones, & M. Beck, *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia* (pp. 55-65). New York: Routledge.
- Larrabee, S., & Lesser, I. (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Arlington: RAND.
- Manchkhavili, M. (2014). *XX yy sonunda ve XXI yy başında Türkiye*. Tiflis: Universalı Yayınları.
- MFA. (2024). *Türkiye Yüzyili”nda Milli Dış Politika*. Retrieved 12 14, 2024, from MFA: <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>
- Robins, P. (1993). Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy toward Azerbaijan and the Central Asian States. *Middle East Journal*, 47(4), 593-610.
- Tavadze, D. (2023). “Türkiye Yüzyilında” Türkiye Cumhuriyeti Dış politikasının öncelikleri. *Dunya*, 1, 28.
- *Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar, Seçim Beyannamesi 2023*. (2023, 04 11). Retrieved from Ak Parti: <https://www.akparti.org.tr/media/dwyd05pu/tu-rkiye-yu-zy%C4%B1l%C4%B1-ic-in-dog-ru-ad%C4%B1mlar-2023-sec-im.pdf>
- Yeşiltaş, M., & Pirinççi, F. (2020). *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye’nin Büyük Stratejisi*. İstanbul: SETA kitapları.

თეა მესხელიშვილი

ისტორიის დოქტორი
საქართველოს უნივერსიტეტი
t.meshvelishvili@ug.edu.ge, <https://orcid.org/0009-0005-5556-6970>

Dr. Tea Meshvelishvili

Gürcistan Üniversitesi
t.meshvelishvili@ug.edu.ge, <https://orcid.org/0009-0005-5556-6970>

Dr. Tea Meshvelishvili

The University of Georgia
t.meshvelishvili@ug.edu.ge, <https://orcid.org/0009-0005-5556-6970>

**ანკარის მთავრობა და საბჭოთა რუსეთი სამხრეთ კავკასიაში
ანკარის მთავრობის დიპლომატიის მემუარების მიხედვით
(1920-1921 წწ.)**

**ANKARA HÜKÜMETİ İLE RUSYA’NIN GÜNEY KAFKASYA’DAKİ
İLİŞKİLERİNİ (1920-1921) ANKARA HÜKÜMETİ DİPLOMATİ ANILARI
ÜZERİNDEN OKUMAK**

**THE ANKARA GOVERNMENT AND SOVIET RUSSIA IN THE SOUTH
CAUCASUS THROUGH THE LENS OF ANKARA GOVERNMENT
DIPLOMAT’S MEMOIRS (1920-1921)**

ანოტაცია

1919 წლიდან თურქეთში წამოწყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის პერიოდში, როდესაც პოლიტიკურ ასპარეზზე აქტიურად გამოდის მუსტაფა ქემალ ფაშა, ჩვენ ვხვდებით თურქეთის საგარეო პოლიტიკის მკვეთრ ცვლილებას საბჭოთა რუსეთთან მიმართებაში. ანკარის მთავრობის მოლოდინები, რომ საბჭოთა რუსეთი საერთო მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში შეიარაღებით და ფინანსურად დაეხმარებოდა, საგარეო პოლიტიკის განმსაზღვრელი აღმოჩნდა და აგრესიული პოლიტიკის ნაცვლად თურქეთი იწყებს დაბალანსებული პოლიტიკის წარმოებას. მუსტაფა ქემალის თანამებრძოლის და პოლიტიკური მოღვაწის – ალი ფუატ ჯებესოის მემუარები გამოქვეყნებულია ორ ტომად. პირველი წიგნი –

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის შესახებ, რომელშიც ვხვდებით საქართველოს და სამხრეთ კავკასიის (ბაქოს გასაბჭოებამდე თურქეთის ინტერესები, ისლამური არმიის შექმნა, საბჭოთა რუსეთთან თანამშრომლობის პირველი ნაბიჯები და ა.შ.) შესახებ მნიშვნელოვან საკითხებს და მეორე წიგნი – „მოსკოვური მოგონებები“, რომელიც მოიცავს 1920-1922 წლებს, იმ პერიოდს, როდესაც დასავლეთის ფრონტის სარდლობის შემდეგ ალი ფუათ ჯებესოი საბჭოთა რუსეთში ელჩად დაინიშნა. მოგონებებში აღწერილია მისი საქართველოში ვიზიტი, ავტორის შთაბეჭდილებები, ბოლშევიკურ მთავრობასთან ურთიერთობების ჭრილში საქართველოს ბედის საკითხი. ალი ფუათ ჯებესოის მოგონებები მნიშვნელოვანია თურქეთის და საბჭოთა რუსეთის საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიის მიმართ ინტერესების შესწავლის კუთხით.

წინამდებარე სტატია ეფუძნება თვისებრივი კვლევის მეთოდებს. კერძოდ, ისტორიულ მოვლენათა ინტერპრეტაციის მეთოდს, რომელიც ჩვენ დაგვხმარა სისტემურად დაგველაგებინა ისტორიული ფაქტები და სწორი დასკვნები გაგვეკეთებინა. მემუარული ნაშრომის, როგორც პირველადი წყაროს გამოყენებით, ჩვენ შევძელით ფართო რაკურსით დავეკვირვებოდით საბჭოთა რუსეთისა და ანგორის მთავრობის დაახლოების პროცესს და ისტორიული ალიანსის კონტექსტში საქართველოს საკითხი წარმოგვეჩინა.

საკვანძო სიტყვები: სამხრეთ კავკასია, ბოლშევიკები, მოლაპარაკებები, ანექსია, იმპერიალიზმი

Özet

1919 yılında Türkiye’de başlayan Milli Mücadele döneminde Türkiye’nin Sovyet Rusya’ya yönelik dış politikasında keskin bir değişim ve dönüşüm gözlemlenir. Bu dönemde Ankara Hükümeti’nin, ortak düşmanlara karşı mücadelede Sovyet Rusya’nın silah ve mali yardım sağlayacağına yönelik beklentileri, dış politikanın belirleyici unsuru olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, saldırgan bir politika yerine dengeli bir politika üretmeye başlar. Söz konusu bu politikaların odağında Atatürk ve silah arkadaşları vardır. Mustafa Kemal’ in silah arkadaşı ve dönemin önemli siyasi liderlerinden olan Ali Fuat Cebesoy’un anıları bu döneme ışık tutar. Ali Fuat Cebesoy’un anıları iki cilt olarak yayımlanmıştır. İlk kitap, Millî Mücadele dönemini ele almakta ve bu süreçte Türkiye’nin Gürcistan ve Güney Kafkasya’daki çıkarlarını (Bakü’nün Sovyetleştirilmesinden önce Türkiye’nin bölgedeki politikaları, İslam Ordusu’nun oluşturulması, Sovyet Rusya ile iş birliğinin ilk adımları vb.) işlemektedir. İkinci kitap olan "Moskova Hatıraları" ise 1920-1922

yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Ali Fuat Cebesoy, Batı Cephesi Komutanlığı görevinden sonra Sovyet Rusya Büyükelçisi olarak atanmıştır. Anılar, Cebesoy'un Gürcistan'a gerçekleştirdiği ziyareti, bu ziyaret sırasında edindiği izlenimleri ve Gürcistan'ın kaderinin Bolşevik hükümetiyle ilişkiler açısından ele alınışını anlatmaktadır. Ali Fuat Cebesoy'un anıları, Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Gürcistan ve Güney Kafkasya'daki çıkarlarını incelemeye önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Bu makale, nitel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır. Özellikle tarihi olayların yorumlanması yöntemi, tarihi olguları sistematik bir şekilde düzenlememize ve doğru sonuçlara ulaşmamıza olanak sağlamıştır. Anılar birincil kaynak olarak kullanılarak Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti arasındaki yakınlaşma süreci geniş bir perspektiften gözlemlenmiş ve Gürcistan meselesi, tarihi bir ittifak bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Bolşevikler, müzakereler, ilhak, emperyalizm.

Abstract

In the period of the national liberation struggle that started in Türkiye in 1919, when Mustafa Kemal actively appeared in the political arena, we see a sharp change in Türkiye's foreign policy about Soviet Russia. The Ankara government's expectations that Soviet Russia would help with arms and finances in the fight against common enemies turned out to be the determinant of foreign policy. Instead of an aggressive policy, Türkiye began to produce a balanced policy. The memoirs of Mustafa Kemal's comrade-in-arms and political leader - Ali Fuat Cebesoy, have been published in two volumes. The first book - is about the national liberation struggle, in which we meet the interests of Georgia and the South Caucasus (the interests of Türkiye before the Sovietization of Baku, the creation of the Islamic army, the first steps of cooperation with Soviet Russia, etc.) and the second book - "Moscow Memories," which covers the years 1920-1922, the period when, after commanding the Western Front, Ali Fuat Cebesoy was appointed ambassador to Soviet Russia. The memoirs describe his visit to Georgia, the author's impressions, and the issue of the fate of Georgia in terms of relations with the Bolshevik government. Ali Fuat Cebesoy's memoirs are essential in studying the interests of Türkiye and Soviet Russia in Georgia and the South Caucasus.

This article is based on qualitative research methods. In particular, the method of interpreting historical events helped us systematically arrange historical facts and make correct conclusions. Using the memoir as a primary source, we were able to observe the process of rapprochement between Soviet Russia and

the Ankara government from a broad perspective and present the issue of Georgia in the context of the historical alliance.

Keywords: South Caucasus, Bolsheviks, negotiations, annexation, imperialism

Ali Fuat Cebesoy's memoir is the best historical source for shedding light on the relationship between Soviet Russia and the Ankara government, particularly regarding Georgia and, more broadly, the South Caucasus issue. The goal of the paper is to demonstrate what factors and historical processes led to the alliance of Turkish nationalists and Soviet Russia; The paper introduces significant figures among Turkish nationalists, such as Kazım Karabekir, Enver Pasha, Halil Pasha, and others, who played an important role not only in the history of Türkiye but also in that of the South Caucasus. Therefore, Cebesoy's memoirs will be particularly interesting to Georgian researchers studying the history of Georgia's independence and Sovietization. Ali Fuat Cebesoy was directly involved in negotiations with high-ranking Soviet political leaders, including V.I. Lenin, Joseph Stalin, and G.V. Chicherin. The work clearly highlights the interests of both the Ankara government and Soviet authorities regarding the South Caucasus.

Derived from the aim of the paper the research is based on the following hypothesis: Despite ideological differences, both sides agree on pragmatic cooperation and concentrate on common issues; The alliance of Turkish nationalists and Bolsheviks is based on shared interests, which includes the struggle against British and French interventions and imperialism.

Ali Fuat Cebesoy's work provides an excellent source for tracking the dynamics of South Caucasia's political situation through the lens of Soviet Russia and Kemalist Türkiye's relations. His perspective as a Turkish diplomat and military leader helps us understand the official stance of the Ankara government regarding Soviet negotiations and relations and allows us to draw correct conclusions. From Cebesoy's memoirs, it is clear that Bolshevik Russia harbored imperialist interests in South Caucasia, as did Moscow's cautious political stance and the steps taken by the Ankara government to implement the principles of ~national salvation.~ The alliance between Bolshe-

viks and Kemalist Turks, driven by mutual interests, significantly altered the world order and ultimately determined the fate of Georgia.

The present article is based on qualitative research methods, specifically the method of interpreting historical events, which enabled us to organize historical facts and draw accurate conclusions systematically. By using memoirs as primary sources, we were able to observe the process of rapprochement between Soviet Russia and the Ankara government from a broad perspective and highlight Georgia's role within the context of this historic alliance.

With the onset of the national liberation struggle in the Ottoman Empire, finding an ally became a necessity. At that time, the situation in Soviet Russia was also far from stable. The counter-revolutionary White Movement, led by Anton Denikin, posed a significant threat to Soviet Russia's security, while war with Poland was still ongoing. The Allied fleet had entered the straits, and Baku and Batumi had fallen under British protection, threatening the southern borders of Soviet Russia. After November 21, 1918, the Black Sea coast came under the control of the British and French. Along with the French allies, Greek military units also appeared in Odessa to protect the region from the Bolsheviks. Around the same period, in December, the Provisional Government's Minister of Foreign Affairs, Pavel Milyukov, arrived in Istanbul and requested assistance from the Allies in fighting the Bolsheviks (Kurat, 2011, p. 590). The Allies also sought to use the Ottoman Empire against the Bolsheviks. In April 1919, in Istanbul, British intelligence officer Bennett visited Mustafa Kemal and proposed cooperation with Denikin against the Bolsheviks, promising to withdraw from Thrace and Istanbul in return (Yerasimos, 2000, p. 102). The British attempt to use Turkish military forces against Soviet Russia further empowered reactionary Turkish forces. During the Mudros negotiations, the head of the Ottoman delegation, Rauf Bey (of Abkhaz origin), stated that unity between Türkiye and Britain would restore Türkiye's borders to those of 1876 in the Caucasus (Shamsutdinov, 1999, p. 35). On November 2, 1918, his articles were even published in Istanbul newspapers, where he claimed that "Türkiye was saved, and the enemy would not enter Istanbul." However, after his hopes were dashed, he joined Mustafa Kemal's national liberation movement.

(<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huseyin-rauf-orbay-1880-1964/>).

Ali Fuat Cebesoy assessed the political situation of this period as follows:

“Neither General Denikin, nor General Wrangel, nor the local forces managed to quell the anarchy in the Caucasus. The Bolsheviks, however, attempted to bring the situation under control through their propaganda. If Britain had pursued a proper policy in the East at the time, Denikin’s and Wrangel’s forces would not have tried to restore the Tsarist regime. Moreover, with the help of Ahmed Izzet Pasha’s Turkish military units, we could have established the Caucasian Federation, which would have provided a strong foothold against the threat emerging from Russia in the East” (Cebesoy, 1981, p. 8).

These political shifts gave momentum to the establishment of relations between Soviet Russia and Turkish nationalists. For both Turkish nationalists and the Bolsheviks, the “fight against imperialism~ was acceptable within the context of a global proletarian revolution. Stalin, in his article “*С Востока свет*” (*Light from the East*), writes: “Gradually and resolutely, the wave of the liberation movement advances from the East toward the occupied regions of the West... The bourgeois nationalist slogan ‘All power to the national bourgeoisie’ has been replaced by the slogan ‘All power to the working masses of the oppressed nations!’ A year ago, after the October Revolution, the liberation movement operated under this same slogan. At that time, the bourgeois-nationalist ‘states’ created in opposition to the socialist movement wave from Russia declared war on Soviet power... German imperialism halted the liberation movement at the borders and shifted power toward bourgeois-nationalist ‘states.’ Now, however, after the destruction of German imperialism and the expulsion of the occupation forces, the liberation movement has reignited, taking on a clearer form.” (Pravda, December 15, 1918, No. 273).

Thus, for the Bolsheviks as well, cooperation with Turkish nationalists in the fight against *imperialism* appeared promising. Even as early as 1918, before the national liberation movement had intensified in Anatolia, strategic sympathy toward the Bolsheviks was already noticeable among high-ranking Turkish military officials.

Kazim Karabekir himself, Mustafa Kemal’s comrade-in-arms and one of the leaders of the national liberation struggle, advocated strategic cooperation with the Bolsheviks to counter British expansion in Batumi and the South Caucasus. He wrote:

“To defend Pan-Turkism in the Caucasus and to protect Georgians and Armenians from imperialism, we must accept Soviet rule. If we act this way, in addition to Kars, Batumi, and Ardahan, Akhaltsikhe and Borchalo will also co-

me under Soviet control, and Georgia will be freed from occupation. Therefore, I am on the side of the Bolsheviks... The last hope of Batumi's Muslim population to free themselves from Georgian captivity (!) is to embrace Bolshevism" (Karabekir, 1960, p. 534).

The meeting between Turkish nationalists and representatives of Soviet Russia did not occur suddenly. Preparations for such a meeting were already underway in the Ottoman Empire after the Bolshevik Revolution. Marxist ideology had a significant influence on Ottoman political circles. From 1918, Turkish communists like Mustafa Suphi, Sıleyman Sami, Hıseyin Hilmi, and others began to emerge. In 1918, a party with communist ideology, *Türk Halk Đđtirakıyun Partisi* (Turkish People's Communist Party), was established.

Starting in 1917, under the editorship of Mustafa Sami, the newspaper *Yeni Dünya* (New World) was published in Moscow, in which he called for closer relations between Soviet Russia and Türkiye. The same newspaper published decisions and speeches by Soviet leaders (Vandov, 1982, p. 25). On November 4, 1918, a plenum of the Communist Party of Muslim Peoples was held in Moscow, attended by Turkish communist Mustafa Suphi. During this congress, Stalin stated that the main task was organizing a unified revolutionary front.

In 1919, a socialist party was founded in Türkiye by Hıseyin Hilmi and Mustafa Fazıl. Initially, Hıseyin Hilmi supported Marxist-Leninist ideology, but after being bribed by British intelligence, he began to speak about the necessity of cooperation with the Allied states (Vandov, 1982, p. 26).

The leaders of the *Committee of Union and Progress*, who had fled to Germany—Enver Pasha, Talat Pasha, and Cemal Pasha—were also actively involved in the rapprochement process with the Bolsheviks. In 1919, in Germany, they met Karl Radek, an ardent German communist who had been imprisoned for his role in the uprising organized by Rosa Luxemburg and Karl Liebknecht. Radek was reportedly so impressed by his meeting with Enver Pasha that after his release from prison, he became actively involved in efforts to bring Türkiye closer to the Communist International. There are different views on who the first Soviet representative was with whom the Turkish nationalists negotiated. One theory suggests it was Shalva Eliava, and Ali Fuat Cebesoy provides interesting information about him. In his memoirs, he titles a chapter *"The Russian Commander Who Secretly Came to Istanbul"* and writes: *"The Bolsheviks, who were in power in Russia, were at war on vari-*

ous fronts with the Allied countries. To liberate the East from imperialist and capitalist influence, they declared their readiness to provide both material and military assistance. After the Sivas Congress (September 4, 1919), a Soviet agent, comrade Shalva Eliava, commander of the Caucasian Bolshevik detachments, secretly arrived in Istanbul to understand the situation in the Ottoman Empire. Shalva Eliava, with the help of our partisan representatives in Istanbul, contacted us and stated that they were ready to support the Turkish people in the fight against the imperialists" (Cebesoy, 1981, p. 76).

Ali Fuat Cebesoy also recalls another significant event connected to the first attempts at negotiations with Soviet Russia. This concerns an incident in Berlin where Talat Pasha was contacted by Karl Radek, a representative of the Third International. Radek requested that Cemal Pasha and Enver Pasha travel to Moscow and promised support for these two generals in Anatolia. Cemal Pasha and Enver Pasha traveled to Moscow at different times. In his memoirs, Ali Fuat Cebesoy cites Cemal Pasha's letter as a sign of the initiation of these negotiations. In the letter, Cemal Pasha writes: *"The Russians are sending us an envoy. This envoy is someone named Eliava, who is said to be a professional and serious person. It seems they want us to send an envoy to Russia as well. They (the Russians) believe that a cooperation agreement between Turkiye and Russia must be signed~* (Cebesoy, 1981, p. 61).

This letter is dated June 11, 1920. Given that the Bolshevik government would have chosen someone highly knowledgeable about the East, specifically Turkiye, as its first envoy, it can be assumed that Shalva Eliava was the Soviet representative who, along with Budu Mdivani, played a role in the initial contacts with the Turkish nationalists.

After the Sivas Congress, Turkish nationalists continued to seek ways to establish closer relations with Soviet Russia. A few months later, Mustafa Kemal sent Halil Pasha as a representative to Soviet Russia. Halil Pasha had served in the Caucasus during World War I and had been captured by the British. There are differing views on the location of his imprisonment, with Ali Fuat Cebesoy writing that he was held in the *Bekir Aga* regiment, while other researchers, such as Yerasimos, mention Batumi as the location. Halil Pasha escaped from prison on August 7, 1919, with the help of the secret organization *KarakSle* and a figure named Mulazim Shadi. After his escape, Halil Pasha traveled to Ankara, where he met with Mustafa Kemal. According to Cebesoy's memoirs, Halil Pasha recalled Atatürk's request:

"We want you to go to the East. You must help us establish relations with the Bolsheviks. After making contact with them, we should try to get arms, ammunition, and money from them as aid." (Cebesoy, 1981, p. 173). Atatürk's choice of Halil Pasha was not surprising, as he had served in the Caucasus and was well acquainted with the Bolsheviks. Halil Pasha was then sent to Baku, which had largely been Sovietized by that time (Cebesoy, 1981, p. 175).

Halil Pasha's mission in establishing connections with Soviet Russia was crucial. He arrived in Baku at the end of 1919, where he learned that Nuri Pasha was in Dagestan. In Baku, he was met by a man named Levandowski, and after revealing the purpose of his visit, he was assigned a colonel, Iskochko, who sent him to Moscow. Halil Pasha arrived in Moscow in 1920 (Ferinçek, 2007, p. 45). With the help of the colonel, he met with Chicherin, a Soviet diplomat (Cebesoy, 2007, p. 176).

Another group of Turkish nationalists, the secret organization *Karakol*, also sought to establish relations with the Bolsheviks. The *Karakol* was a clandestine organization founded by members of the *Committee of Union and Progress*, which operated independently from Atatürk's movement. The first contacts between Bolsheviks and South Caucasian nationalists were made with the help of *Karakol* members. One of the founders of *Karakol*, Kara Vasif, wrote a letter to Ali Fuat Cebesoy stating that the Russian Bolsheviks had requested two delegates to be sent to discuss terms of aid, as Soviet Russia was willing to help the Turks from Crimea (Cebesoy, 1953, p. 94). Ali Fuat Cebesoy immediately sent this information to Erzurum, where Mustafa Kemal and Kazım Karabekir were located. Atatürk did not approve of the independent actions of *Karakol* members, and from that point on, all contacts with the Bolsheviks had to be carried out directly under the supervision of Kazım Karabekir.

As a result, with special instructions, two representatives, Ömer Lütfi and Dr. Fuad Sabit, were sent to Baku. Dr. Fuad Sabit met with Viktor Naneishvili, a member of the Caucasus Communist Committee. Ömer Lütfi returned to Erzurum on September 2. In a letter sent to Kazım Karabekir, he wrote: "*The Bolsheviks have not yet established a foothold in the Caucasus, but their influence is silently felt. In Baku, the Musavat government is under British influence... They believe the Bolsheviks will soon be defeated. The Georgian Menshevik government is also under British control. In Baku and Tbilisi, British military forces are not visible. It is likely that the British will leave the*

whole Caucasus. To negotiate with the Bolsheviks, Dr. Fuad is heading to Moscow.” (Cebesoy, 1982, p. 167).

This correspondence reflects the strategic approach Turkish nationalists took in building relationships with Soviet Russia during this turbulent period. Soviet Russia, like the Turkish nationalists, sought various ways to establish closer relations. “Sometimes individual meetings and discussions took place. In order for these conversations not to remain mere discussions, it was decided to send a delegation to Moscow” (Cebesoy, 1981, p. 77). The delegation was composed of Bekri Sâmi, Yusuf Kemal Tengirşek, Dr. İbrahim Talî, Laz Osman, and General Seifi Düzgör. This delegation left for Moscow on May 11, 1920, traveling through the Tbilisi-Baku-Kharkov route. They stayed in Tbilisi for a week, where they held meetings with representatives of the Georgian government. Ali Fuat Cebesoy writes about Georgia's foreign policy: *“England, which had placed Georgia under its imperialist influence, in reality, lured Russia in like a bait and, on the other hand, tried to remove Türkiye from the political scene with the help of the Greeks and Armenians. The Georgians were asking for help, but in vain... This was my first time in Tbilisi. It is truly the most beautiful city in the Caucasus. Tbilisi, which was the center of ancient Kartli, had turned into a military garrison during Tsarist Russia and also became an important province in the Russian Empire... We had several official meetings in Tbilisi... The Georgians told us that very soon the Red Army would move to Sovietize Georgia, and they asked for Türkiye's assistance... The Bolsheviks were gathering around Georgia and were trying to remove Georgia from the political stage and reduce it to complete poverty. The Georgians were asking for help in every possible way, but in vain.”*

The author continues: *“The Turkish nation, which fought against imperialism with arms in hand, should not have left another nation in danger without response. Unfortunately, we could not do this, because we united in the struggle against imperialism together with our great neighbor... In the past, when South Caucasia was under the control of England and France, the Georgians used to say that the new regime in Russia is strengthening and that small nations in the Caucasus could only survive by uniting, and this way, we could protect ourselves from the expansion of the Bolsheviks.”*

Thus, representatives of the Georgian government tried to find an ally in the form of the Ankara government and considered unification, though

unsuccessfully. "The Georgian politicians were very concerned,~ writes Ali Fuat Cebesoy (Cebesoy, 1982, p. 160).

The delegation met with Chicherin and demanded the opening of the Armenian route, but as Ali Fuat Cebesoy writes, *"The Russians tried to delay us, because whenever the members of the delegation started discussing this issue, the Russians dismissed it with words"* (Cebesoy, 1982, p. 80). Cebesoy writes that Chicherin became especially irritated when the conversation turned to the Brest-Litovsk Treaty or Armenia (Cebesoy, 1981, p. 89). The Bolsheviks began bargaining with the Turkish delegation, demanding a revision of the Brest-Litovsk Treaty (Cebesoy, 1981, p. 91). This meeting took place on August 13, 1920. The next day, the Turkish nationalists met with Lenin.

Ali Fuat Cebesoy provides a detailed account of meetings with Soviet leaders. On August 14, 1920, the Ankara delegation was received by Vladimir Lenin. The delegation leader, Bekir Sami, confirmed the respect of the Ankara government for the Soviet government and stated that for two years, the Turkish people had been fighting against imperialist and capitalist governments, placing great hopes on the Soviet government, which had been helping the Turkish people. In response, Lenin stated that the main principle of the Soviet government was to assist oppressed nations and expressed sincere feelings for the Turkish people, vowing to provide assistance and emphasizing his belief that, like Kazakhstan, Turkestan, and Bashkortostan, all Muslim peoples would gain their freedom. The Ankara delegation again pointed out that the Armenian route was not open. Lenin responded that there was a misunderstanding and promised the delegation that the issue would be resolved in three to four days. He also suggested that the only way to resolve the issue was the full Sovietization of South Caucasia: *"Very soon, the desired order will be established in both Armenia and Georgia,"* said Lenin (Cebesoy, 1982, p. 93). From this meeting, it is clear that the occupation of Georgia had already been decided long before.

Disguised under the principle of "defending oppressed nations," Soviet Russia was, in fact, an imperialist force, just like Tsarist Russia. It was already clear to the Ankara government that Soviet Russia openly declared its intentions to conquer Armenia and even Georgia. Cebesoy writes: *"By Karakhan's Brest-Litovsk agreement, the disregard for pre-established borders and the protection of new borders as principles of national self-expression were nothing but disguised imperialism, based on Bolshevism. It is clear that they in-*

tend to carry out the same imperialist policies that Tsarist Russia planned~ (Cebesoy, 1982, p. 94).

On September 2, 1920, the Ankara government made a decision: ~Based on the memorandum received by our representative in Moscow on August 29, 1920, it is clear that Soviet Russia wants to gain unconditional influence in Islamic and Turkish states... We assume that Soviet Russia is trying to present itself as a helper to Turkiye in the struggle, although it lacks the ability to provide the requested assistance and tries to delay things. It is spreading anti-Turkish information in the Western Christian world because of the Armenians and is preventing Turkiye from conducting an independent policy toward the West by spreading Bolshevism inside the country. By doing so, it tries to make Turkiye dependent and bring the country's leadership under Moscow's control. The Bolsheviks... have given Turkiye nothing; they easily conquered Azerbaijan, and they are trying to disrupt the connection between Turkiye and the rest of the Muslim world, presenting to the Armenians and the West as if they are trying to solve the Armenian problem for their benefit... Considering all of this, our policy toward Bolshevik Russia should be as follows: we must prevent the entry of secret groups that attempt to spread communism, especially near the Eastern borders and in various regions, and particularly, we must block Bolshevik secret groups within the army. ... The people of the East believe that we are allied with the Bolsheviks and place their hopes on Bolshevik Russia. However, this is not true, and it is necessary to make a public statement about this. If an alliance is not possible, we must understand this and act accordingly..." (Cebesoy, 1982, p. 96).

This decision not only set the course for Ankara's policy toward Bolshevik Russia but also served as a message to Bekir Sami in Moscow regarding the delay of further actions.

Cebesoy describes the annexation of Georgia: ~While negotiations were ongoing in Moscow, significant events were unfolding in the Caucasus. At the end of February, the Red Army invaded Georgian territory and, despite resistance, managed to take Tbilisi. On March 8, 1921, the Georgian ambassador in Ankara asked for the conquest of Akhaltsikhe, Akhalkalaki, and Batumi, of course, for defense purposes. With this, the Georgians could protect their state institutions. For this reason, our army units stationed in the East began a military operation. Most of the population in this region was Muslim, so to avoid muhajirism and protect the population, we agreed to their request. So-

*viet Russia, which had a special interest in the Caucasus and had initiated the Bolshevization of Menshevik Georgia, thought that we would bring Menshevik Georgia under our protectorate and showed irritation at our military operati-*on~ (Cebesoy, 1981, p. 196).

In conclusion, we can say that Ali Fuat Cebesoy's work is the best source that allows us to follow the dynamics of Georgia and the political situation of South Caucasus through the lens of Soviet Russia and Kemalist Turkey's relations. His views, as a Turkish diplomat and general, on ongoing negotiations and relationships with Soviet Russia are important to us and help us understand the official stance of the Angora government regarding current events and make accurate conclusions. From Ali Fuat Cebesoy's memoirs, we clearly see the imperialist interests of Bolshevik Russia in South Caucasus, as well as the cautious policy of the Angora government and the steps taken to implement the principles of the "national covenant" during Moscow's negotiations. We have confirmed that the interests of the Ottoman Empire align with those of the Bolshevik government, despite initial disagreements regarding border demarcation. The Angora government was forced to abandon the full occupation of Batumi and agree to the complete annexation of the South Caucasus republics in exchange for Soviet Russia's assistance. The alliance between the Bolsheviks and Kemalist Turks was driven by mutual interests, and this alliance significantly changed the global order and determined the fate of Georgia.

References:

- Сталин И.В. Сочинения. – Т. 4. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1947. 83. 177–182 [Stalin I.V. Cochinenija. – Т. 4. – М.: OGIz; Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1947] https://c2-1ch.newcastle.edu.au/stalin/t4/t4_43.htm#s40 [Stalin, Essays, V. 4]
- Alkan M., Hüseyin Rauf (Orbay) (1880-1964)[Alkan M. Huseyn Rauf (Orbay) (1880-1964)] (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huseyin-rauf-orbay-1880-1964/>)
- Cebesoy, Ali Fuat (1953) Milli Mücadele Hatıraları, Ankara [Jebesoy Ali Fuat (1953) The Memoirs on The War of Independence]
- Cebesoy, Ali Fuat, (1981) Moskova Hatıraları, Ankara [Jebesoy Ali Fuat, (1981), The Moscow Memoirs]
- Karabekir(1960) İstiklal Harbimiz, Ankara[Karabekir K., Our War for Independence]
- Kurat A.N, (2011). Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyıl Sonundan Kutuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919. Ankara. Türk Tarih Kurumu. Ankara [Kurat

- A.N. (2011) Türkiye and Russia from the XVIII century to the War of Independence 1798-1919. Ankara. The Turkish Historical Society. Ankara]
- Shamutdinov A., (1999) Mudrostan Lozana Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923, Ankara. [Shamsutdinov, (1999) From Mudros To Lozana, Turkish War For Intependence, 1918-1923]
 - Vandov D., (1982), Atatürk Döneminde Siviyet -Türk İlişkileri, Frankfurt [Candiv, D., (1982) Soviet-Turkish Rlations During Ataturk's Period]
 - Yerasimos S. (2000), Kurtuluş Savaşında Türk Soviyet İlişkileri 1917-1923, İstanbul [Yerasimos S., (2000) The Turkish-Soviet Relations During the Independence War 1917-1923]

მირიან მახარაძე

ისტორიის დოქტორი,
ასოცირებული პროფესორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
mirian.makharadze@tsu.ge, Orcid.0000-0003-1931-0570

Doç.Dr. Mirian Makharadze

Ivane Javakhishvili Tbilisi Devlet Üniversitesi
mirian.makharadze@tsu.ge, Orcid.0000-0003-1931-0570

Mirian Makharadze

Doctor of History, Associate Professor
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
mirian.makharadze@tsu.ge, Orcid.0000-0003-1931-0570

ზაზა შაშიკაძე

ისტორიის დოქტორი, პროფესორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
zaza.shashikadze@bsu.edu.ge, Orcid.0000-0002-5406-557X

Prof.Dr. Zaza Shashikadze

Batumi Shota Rustaveli Devlet Üniversitesi
zaza.shashikadze@bsu.edu.ge, Orcid.0000-0002-5406-557X

Zaza Shashikadze

Doctor of History, Professor
Shota Rustaveli Batumi State University
zaza.shashikadze@bsu.edu.ge, Orcid.0000-0002-5406-557X

ოსმალური დავთრები ქართული ტერიტორიების შესახებ

GÜRCÜ TOPRAKLARI İÇİN DÜZENLENMİŞ OSMANLI DEFTERLERİ OTTOMAN DEFTERS OF GEORGIAN LANDS¹

ანოტაცია

ოსმალურ დოკუმენტებს შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქართული ტერიტორიების დიდი და მცირე დავთრები, რომელთა შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

პირველი დავთარი არტანუჯის ლივის ვრცელი დავთარია. სარჩევში ჩამოთვლილია ყველა ის სოფელი, რომლებიც არტანუჯის ლივის შემად-

¹ the project was supported by grant HE-22-766 given by Shota Rustaveli National Scientific Foundation of Georgia.

გენლობაშია. აქვეა საუბარი არტანუჯის ლივის რაბათზე. სოფლების საერთო რაოდენობაა 59. წყარო იწყება ტაოსკარის ნაპიეთი. მასში შესულია 29 სოფელი. შემდეგ საუბარია კახისის ნაპიეთზე - 9 სოფელი. არტანუჯის ლივის ბოლო ნაპიეთი იშხანის ნაპიეთი -5 სოფელი.

მეორე დავთარია არტანუჯის ლივის აღწერის მოკლე დავთარი. წყაროში საუბარია უმაღლესი სამეუფეო კარის ხასებზე. თავდაპირველად დასახელებულია სოფელი გუმუშ ხანე, რომელიც არტანუჯის დაქვემდებარებაშია. აქვე წარმოდგენილია რიგი გადასახადებისა და ვალდებულებების.

მესამე დავთარია თორთუმის ლივის აღწერის ვრცელი დავთარი. პირველი წარმოდგენილია ლაზქავის ნაპიეთი, რომელშიც წარმოდგენილია 15-მდე სოფლის სათესი მიწები. შემდეგ საუბარია აჭყერქის ნაპიეთზე, რომელშიც გაერთიანებულია 17 სოფელი თავისი სათესებითა და სავარგულებით. ხახოს ნაპიეთში შედის 24 სოფელი.

მეოთხე დავთარია ბათუმის აღწერის ვრცელი დავთარი, ათინას ნაპიეთში სოფლთა რაოდენობა 70-ს შეადგენს. ბათუმის ლივის მეორე ადმინისტრაციული ერთეულის სახელია არხოვა/არხავი. არხოვას ლივის მეორე სახელია ლაზი. ამ სოფლის კომლთა რაოდენობაა 76. ამავე დავთარში ჰემშინის ნაპიეთი, რომლის კომლთა რაოდენობაა 32-ია

მეხუთე დავთარია ისპირის (სპერის) აღწერის მოკლე იჯმალ დავთარი. დავთარში რეგისტრირებულია 280-მდე თიშარი და რამდენიმე ზიამეთი.

მექვესე დავთარია ფასინის ლივის აღწერის მოკლე დავთარი. ხსენებულ წყაროში მხოლოდ შვიდი ზიამეთი და 79 თიშარია მოხსენიებული, წარმოდგენილია არაერთი ჩიფთიც.

მეშვიდე დავთარია ზემო და ქვემო აჭარის ნაპიეთს მოკლე დავთარი. ზემო აჭარის ტერიტორიაზე გაერთიანებულია 59 სოფელი. ამ სოფლებიდან არაერთია მოსახლეობისგან დაცლილი, მაგრამ მაინც ექვემდებარება ძველ ტერიტორიებს. ხოლო ქვემო აჭარაში წარმოდგენილია 35 სოფელი.

მერვე დავთარია ახალციხის ლივის აღწერის მუსთაჰზაბების მოკლე დავთარი. დავთრის პირველ გვერდზე მოცემულია ჩილდირის ლივის ციხეების მუსთაჰზაბებისა და აზაბანების სარჩევი, სადაც წარმოდგენილია ახალციხის ლივის ციხე. შემდეგ წარმოდგენილია ალთუნ ყალა ციხე, უდეს ციხე, ზერეს ციხე, აწყურის ციხეზე, აკშეჰირზე, ხერთვისზე; არც ჯედიდის ციხეა მივინწყებული. ბოლოს საუბარია გალიადის ციხის დიზდართა საერთო რაოდენობაზე და სხვ.

ასეთია ძალიან მოკლედ რვა ოსმალური დავთრის აღწერა.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალეთი, საქართველო, დავთრები.

Özet

Aşağıda bahsedeceğimiz, Gürcü toprakları için düzenlenmiş olan tapu tahrir defterleri, tarihimizi anlatan yazılı Osmanlı belgeleri arasında özellikle büyük önem taşımaktadır.

Makalede sunulan belgelerden ilki Ardanuc Livasının mufassal defteridir. Fihristte, başta Ardanuc kalesinin rabatı olarak toplam 59 köy kaydedilmiştir. Sonra ise 28 köy ile Taoskari, 9 köy ile Kahisi ve 5 köy ile İşhanı nahiyeleri verilmiştir.

İkinci defter Ardanuc Livasının caba defteridir. Kaynakta Hatt-ı Hümayunlar üzerinde bahsedilmektedir. Başlangıçta Ardanuc'a bağlı olan Gümüşhane kaydedilmektedir. Yanı sıra çeşitli vergi ve hükümlülük üzerine söz edilmiştir.

Üçüncüsü Tortum Livasının mufassal defteridir. İlk önce 15 köy içeren Laskav nahyesinin arazileri sayılmıştır. Devamında ise 17 köy ile orada bulunan arazi ve zeminler anlatılmıştır. Haho (Hahuli) nahiyesi 24 köy bağlanmıştır.

Dördüncü defter Batum Livasının mufassalıdır. Adı geçen Livasına bağlı Atına nahyesinde toplam 70 köy bulunmaktadır. Atına dışında Batum Livasına bağlı Arhova/Arhavi nahyesinin diğer ismi Laz olarak geçmektedir. Nahiyede toplam 76 köy bulunmaktadır. Ayrıca defterde 32 köy ile Hemşin nahiyesi de kayıtlıdır.

Sırada beşincisi olan İspir sancağının icmal defterinde yaklaşık 280 timar ve bir takım ziyamet kayda geçirilmiştir.

Altıncı defter Pasin Livasının icmal defteridir. Burada 79 timar ve bazı çiftlik üzerine anlatılmaktadır.

Yedinci olan Acara-i Ulya mufassal defterinde 59 köy ile yuları Acara ve 35 köy ile Acara-i Süfla tahrir edilmiştir. Köylerden bazılarının ahalisinde boşaldığı çok net görünüyor, fakat onlad yine de kayda alınmıştır.

Sekizinci defter Ahaltsihe (Ahıska) Livasındaki müstahfiz saymasıdır. İlk sayfada Çıldır Livasındaki kalelerde bulunan müstahfiz ve azabların listesi verilmiştir. Ahıska, Altunkale, Ude, Zere, Azğur, Akşehir, Hertvisi kaleler üzerinde ayrı ayrı bilgilerle karşılaşıyoruz. Belgenin son sayfalarında Galiyadı kalesindeki dizdar ve başka korumacıların hakkında anlatılmaktadır.

Anahtar Kelime: Osmanlı, Gürcistan, Defterler.

Abstract

This paper deals with the Ottoman large and concise defters depicting the Georgian territories, which stand out for their importance.

The first is a large defter of the Artanuji Liva. The content lists all the 59 villages of the Artanuji Liva, the taxes levied and also, its rabat. The source opens with the Taoskari nahiye comprising 29 villages, all with their farmlands and cayirs.

Then comes Pasini nahiye of 9 village , vineyards, farm - and arable lands. The Ishkhani nahiye (5 villages) described in detail was the last in the Artanuji Liva.

Next comes a concise (icmal) defter of Artanuji Liva. The source relates about the hasses (private lands) owned by the top clerics. There is a mention of the village of Gumushkhane subjected to Artanuji Liva and the taxes charged to the locals.

Then comes the large defter of Tortumi Liva. There were nearly 15 villages all with their farmlands in the Laskavi nahiye. There were 17 and 24 villages in the Ahcherek and Khakho nahiyes together with their farm-and arable lands.

The fourth defter of an extremely important historical value is “The Large Defter of Batumi”. There were 70, apparently quite wealthy villages in the Atina nahiye mentioned as chiptas. The defter also speaks of the territories subordinated to Guria. Arkhova or Lazi was a district in the Batumi Liva. There was also a nahiye of the same name. There lived 76 households in it. Additionally, 32 villages and the Hemşin district are also registered in the Defter.

The fifth is icmal defter, which contains description of Ispir (Sper). The defter lists approx. 280 timars, a few ziamets, hasses, mustahfases and ciftliks.

The sixth is the concise defter of Pasini Liva. which lists merely 7 ziamets, 79 timars and a number of chiptas.

The seventh is a concise defter of the Upper and Lower Ajara. There were 59 villages in Upper Ajara, many of them depopulated. As to the Lower Ajara, there were 35 villages there.

The final is the concise defter of compiled by the mustahfases of the Akhaltsikhe Liva. On the title page of the defter, there is the list of mustahfases and azabans of the fortresses in the Childir Liva. The compiler mentions the dizdar, ketkhuda, azabta agha of the fortress in the Akhaltsikhe Liva, as well as the number of azabtas. The fortresses of Altun Kala, Ude, Zere, Atskuri, Akshehir, Khertvisi, Jedidi, as well as the Galiadi fortress together with their dizdars, ketkhudas are also mentioned.

Above, there is a sketchy description of the eight Ottoman defters.

Key Word: Ottoman, Georgia, Defters.

Introduction of the Ottoman sources to the Georgian scholarly circles would clarify a number of issues from the Georgian history. In this respect, Acad. Sergi Jikia was the pioneer: he published the 1595 “Large Defter of Gxrjistan Vilayet” [Jikia]. Prof. Nodar Shengelia’s contribution to the translation and publication of the Ottoman materials preserved in the archives is

truly invaluable [Sengelia (2016); Sengelia (2013) Sengelia (2012) Sengelia (2020)]. In this connection we should also mention Michael Svanidze, Tsisana Abuladze [Abuladze-Svanidze(1975)], Giorgi Anchabadze [Anchabadze-Shengelia (2012)], Zaza Shashikadze [Shashikadze (2017); Shashikadze-Makharadze(2011)], Mirian Makharadze [Makharadze-Shengelia (2008); Makharadze (2019), p. 89-102] etc. Georgian experts of oriental studies.

This paper deals with the Ottoman large and concise defters depicting the Georgian territories, which stand out for their importance.

The first is a large defter of the Artanuji Liva preserved with the Tapu and Cadastro archive in Ankara (Code: 71, size: 16X4cm, pp.40). It is appended with tugra: "Sultan Murad Khan, son of Selim Khan, ever victorious" [TvK ttd - 71], which means that it was made out in the last quarter of XVI c.

The content lists all the 59 villages of the Artanuji Liva, the taxes levied and also, its rabat. The source opens with the Taoskari nahiye comprising 29 villages, all with their farmlands and cayirs. Then comes Kahis nahiye of villages, vineyards, farm - and arable lands. The Ikshani nahiye included 5 villages with farmlands. Here we also see the levied taxes. The defter also speaks of the State hasses and landowner hasses, with the focus made on Mustafases and their annul income. Then the document relates about the income of the Sipah-timars, the Arusanes, Zadehanes and their servants. The author mentions birds, eagles and balabans, lynx skin, dye-houses, black seal, the cattle prices, the sheep tax, jizya (the per capital tax), murakkhasie gabran (episcopacy tax), half bahdava and arusane (bride tax). The defter also relates about the vacated property of *beit ul mali*, migrants, those lost, found, fled etc.

Then the defter speaks about the lands owned by the villagers, who paid the annual tax on land. In the Artanuji Liva there was the village of Marakil of 21 households then once again come the taxes.

In the same defter we see the Georgian male names, such as Gogicha, Demetre, Elise, Lomasi, Makharebeli, Ioseb, Lazar, Zachariah, Kokisa, Markoza etc. All the villages were subordinated to the Artanuji Liva. The Muslims paid *benak* (a tax). For instance, there was a village of 15 households. Most of the names still seem to be Georgian.

The village of Anchi of 26 residents mostly bearing the Georgian names, who paid the pig tax was close to the Baghati farmland.

The Taoskari nahiye of Artanuji Liva is interesting in terms of its history. There were 150 households in the village of Taoskari.

The defter speaks about a vineyard owned by dizdar (former commander of the of Ardashir fortress), who as a zimi had to pay 15 akçes according to the Shariah Hujet per year.

The Ishkhani nahiye described in detail was the last in the Artanuji Liva. Half of the village of Ishkhani close to Ishkhan Egrek farmland was the first of the Ishkhani nahiye. The Ishkhani nahiye villages had to pay the same taxes as those of Artanuji nahiye. The author of the defter mentions several mills that work 6-12 months and pay the relevant taxes.

Next comes a concise (icmal) defter of Artanuji Liva, also filed with the Tapu and Cadastro archive in Ankara (Code: 292, size: 15X39cm, pp.14) [TvK ttd -292]. Exact date of its compilation is unknown. It bears a number of inscriptions that date to the later period, such as those made in the 1830s or earlier. Tugra (a calligraphic monogram) makes it possible to determine the approximate date of compilation of the defter. "Sultan Osman II (1617-1622), son of Ahmed I (1603-1617), ever victorious". Apparently, the defter should have been compiled during the reign of Oman II.

The source relates about the hasses (private lands) owned by the top clerics. There is a mention of the village of Gumushkhane subjected to Artanuji Liva and the taxes charged to the locals.

The defter speaks about 9 villages owned by Ahmed Beg, mirliva (a high-ranking military) described as the hasses and farmlands.

Then comes the Taoskari nahiye of Artanuji Liva. The residents of its villages had to pay taxes on cattle and dye-houses amounting to 7000 akçes.

Mirza Beg of Pertegrek Liva owned the hasses. The defter lists the taxes imposed on the locals, such as ziamets.

The concise defter of Artanuji Liva mentions merely 6 ziamets, the number of timars (the lands granted by sultan) was 49.

Some of the villages were subordinated to Taoskari and the others to the Artanuji and Ishkhani Livas. The Pasini nahiye was in the Artanuji Liva. The taxes imposed on each villages or fortress makes it possible to determine their status.

Then comes the large defter of Tortumi Liva filed with the Tapu and Cadastro archive in Ankara (Code: 159, size: 17X41cm) [TvK ttd -159]. On its first

pages, we see an inscription “Large Defter of Tortumi Liva”. It lists the nahiyes of Tortumi, Laskavi, Ahcherek and Khakho and the relevant taxes.

There were nearly 15 villages all with their farmlands in the Laskavi nahiye. There were 17 and 24 villages in the Ahcherek and Khakho nahiyes together with their farm- and arable lands. Each village had to pay certain taxes. The tax revenues obtained from timars and ulupejyans, as well as those levied from eagle and falcon owners are summed up. The author of the defter speaks of pastures and wakufs.

Next we see the description of Laskavi nahiye of Tortumi Liva. A fairly large village of Lower Lazkavi of 104 households was the first and the Upper Lazkavi of 79 residents was the last in the Tortumi Liva. Their population seems patchy enough with the lands owned mostly by the minor nobility.

The village of Akiki of Ahcherek nahiye (93 households) was close to the farmland of Kani. The population of a large village of Karsinha (407 residents) was ethnically diverse.

The Khakho (Khakhuli) nahiye also belonged to the Tortumi Liva. There were 303 households in the village of Khakho. It had 15 mills and the residents had to pay 450 akçes in taxes. Also, in the Khakho nahiye there was the village of Avidbeg of 601 households.

The village of Oshki of 232 households and 16 mills stood out in the Khakho nahiye. The land owners had to pay the relevant taxes and behre.

The village of Vanki of 170 households subordinated to the Khakho nahiye was close to a farmland. Above we gave concise description of the Tortumi Liva defter, an extremely significant source in terms of the social and economic history of the region.

The fourth defter of an extremely important historical value is “The Large Defter of Batumi”, which is regarded the best historical source not only for Batumi but for Atina, Lazistan and the neighboring regions, as well. The document preserved in the Tapu and Cadastro archive in Ankara (Code: 122, size: 14X41cm) [TvK ttd -122] was drawn up in the first quarter of XVIII c. Written in the sophisticated Siyakat handwriting, the source dated with 24 September 1704 is truly faultless.

There were 70, apparently quite wealthy villages in the Atina nahiye mentioned as chiptas. The defter also speaks of the territories subordinated to Guria.

A certain number of villages and taxes are listed on the first pages of the defter. The lands were transferred by way of bashtines, which is characteristic to the Ajara province solely. There were 71 households in the village of Hudnis and 111 residents in the village of Ghara of the Atina nahiye. The defter also mentions the village of Sameba (Trinity).

Arkhoa or Lazi was a district in the Batumi Liva. There was also a nahiye of the same name. There lived 104 households in it. The defter sets out the number of households and taxes imposed on the villages subordinated to Gonio. The villages of Hemshire nahiye leased out mills for which they had to pay 30 akçes in taxes.

The fifth is icmal defter, which contains description of Ispir (Sper). Its original written in the sophisticated Siyakat handwriting is preserved in the Tapu and Cadastro archive in Ankara (Code: 322, size: 15X42cm, pp.43) [TvK ttd -322]. It bears no date but there is an inscription saying “26 rebi-ul-evvel 1107 (5.11.1696)”. The defter lists approx. 280 timars, a few ziamets, hasses, mustahfases and ciftliks.

The sixth is the concise defter of Pasini Liva, which lists merely 7 ziamets, 79 timars and a number of chiptas. The source is preserved in the Archive of the Council of Ministers in Istanbul (Code: 984, size: 10X42cm, pp.19) [BOA ttd -984]. Written in the sophisticated Siyakat handwriting, it bears the tugra of Sultan Murad III, which makes it possible to determine the approximate date of the defter: the late XVI c.

The source clarifies a number of issues relevant to the feudal rule of the Ottoman Empire. It lists the lands (chiftliks), the name of villages and the annual income of the residents of each fortress, such as that of Beit-al-Mali, Mali Galif, Mali Mefkud, Yava etc. 5000 akçes in all. The annual income of the Derunet and Micinkert fortresses makes up 5000 akçes as does that of dye-houses. The revenue gained from the wax candles and bozakhane made up 1000 akçes, while that from the lynx skin amounted to 500 akçes.

The seventh is a concise defter of the Upper and Lower Ajara, which is of great value where the history of Ajara in XVI c. is concerned (code: 197, size: 15x40cm, pp.18). The source is filed with the Tapu and Cadastro archive in Ankara [TvK ttd -197]. The manuscript preserved in the archive in Istanbul was published by Profs. Mirian Makharadze and Zaza Shashikadze [Shashikadze-Makharadze (2011)]. Although concise, the defter contains extremely important information. There were 59 villages in Upper Ajara, many of them

depopulated. As to the Lower Ajara, there were 35 villages there. The village of Skhaltta was owned by Mustafa Beg, the mirliva (a high-ranking military), while a landlord by Abraham, the priest. The defter lists the types and amounts of the Ottoman taxes and liabilities, as well as vineyards and orchards. Mustafa Beg, the mirliva of the Upper Ajara owned a part of the vineyard. We see a list of the depopulated villages of the Upper Ajara.

The compiler mentions the village of Dandalo of the Lower Ajara, namely an orchard and a vineyard owned by Suleyman Beg and Behlul Beg, who according to the Shariah Hujet had to pay 50 akçes per year.

The final is the concise defter of compiled by the mustahfases of the Akhaltsikhe Liva. It should be said that it is going to be the first defter of the kind to be published. The source preserved in the Tapu and Cadastro archive in Ankara (code: 340, size: 14x40cm) contains reliable information about the Ottoman rule in the region [TvK ttd -340]. On the title page of the defter, there is the list of mustahfases and azabans of the fortresses in the Childir Liva. The compiler mentions the dizdar, ketkhuda, azabta agha of the fortress in the Akhaltsikhe Liva, as well as the number of azabtas. The fortresses of Altun Kala, Ude, Zere, Atskuri, Akshehir, Khertvisi, Jedidi, as well as the Galiadi fortress together with their dizdars, ketkhudas are also mentioned.

Also the defter speaks about the camaat (assembly) of mustahfases of the Akhaltsikhe fortress and the timar of Ibrahim, the dizdar of the fortress. The compiler lists the taxes imposed on the villages of the Liva, such as Sadelı and Haki. He also mentions the timar of Serboluk, the Upper and Lower Piral and Muhadli. Several mustahfases, who owned timars (lands granted by the Sultan) were deployed in a certain fortress.

On a few pages of the defter we see inscriptions made at various times, e.g. the late XIX c. or the ones dating back to XVII c. The earliest inscription, which should have been made in the final quarter of XVI c. may be regarded the date of the source: 1594. The inscription says: "Saleh arrived at the court of the high-ranking cleric of the Akhaltsikhe sancak (the village of Guni Hizir located on the Georgian border; the Muslims comprised the dominant religious group); In order to be granted the timar, mustahfasa of the Akhaltsikhe fortress and soldiers of Azaban were registered in icmal defter as the payers of 223900 akçes. 14 of them were registered. Meanwhile, the defter was compiled. The document was drawn at the end of Cemazi-ul-Akhir of the year 103".

Above, there is a sketchy description of the eight Ottoman defters.

Referens

- Jikia. S. (1941-58), The Great Defter of Gurcistan Vilayet, The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof. Sergo Jikia. Book I, 1947; Book II, 1941; book III, 1958. (in Georgian)
- Shengelia. N. (2016), The 1574 Great Defter of Gurcistan Vilayet, The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Nodar Shengelia . (in Georgian).
- Shengelia. N. (2013), The Extended (Mufasal) and Concise (Icmal) Ottoman Defterson Tao-Klarjeti (16th-18th cc.), The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Nodar Shengelia . (in Georgian).
- Shengelia. N. (2012), Ottomans Firmans and Berats for the History of South-Western Georgia (16th-18th cc.), The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Nodar Shengelia . (in Georgian).
- Shengelia. N. (2020), Extensive Descriptions of Artanuji and Batumi Livas, The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Nodar Shengelia . (in Georgian).
- Abuladze. Ts-Svanidze. M. (1975), Short (Ijmal) Defters of Childir Vilaiet, The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Tsisana Abuladze and Prof. Mikheil Svanidze . (in Georgian).
- Anchabadze. G-Shengelia. N. (2012), The Ottomans Documentary Sources on the Abkhazia and Black Sea Eastern Lit-ToraL (16th-18th cc.), The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Giorgi Ancabadze and Prof. Nodar Shengelia . (in Georgian).
- Shashikadze.Z (2017), The Artanuj in the Ottoman Empire (XVI-XVII cc), (in Georgian).
- Shashikadze Z.-Makharadze.M (2011), Great and Short Defters of Adjara Liva, The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Zaza Shashikadze and Prof. Mirian Makharadze. (in Georgian).
- Makharadze.M-Shengelia.N. (2008), Short (Ijmal) Defters of Childir Vilayet, The Georgian translation of the text in the Ottoman Turkish with an introduction, notes and facsimiles was prepared for publication by Prof Mirian Makharadze and Prof. Nodar Shengelia. (in Georgian).
- Makharadze (2019), Great Defters of Artanuji, Tortums and Batumi Livas, The Orient and the Caucasus. (in Georgian).
- Tapu ve Kadastro, Tapu Tahrir Defteri (TvK ttd) -71

- TvK ttd -292
- TvK ttd -159
- TvK ttd -122
- TvK ttd -322
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri (BOA ttd) -984
- TvK ttd -197
- TvK ttd -340

თარგმანები
ÇEVİRİ
TRANSLATIONS

სამეცნიერო თარგმანი
Akademik Çeviri
Academic Translation

Lia ÇLAİDZE

KÖROĞLU DESTANININ GÜRCÜ VARYANTI

GİRİŞ

Türk halklarının çok renkli ve zengin destan mirası, uzun zamandır hem yerli hem yabancı araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Helenistik, Hint, İran ve Orta Çağ Avrupa destan eserlerinden farklı olarak Türk dillerinde yaratılmış eserlerinin eski çağlardan beri yazıya geçmemesi ve edebi olarak - yeterince- incelenmemiş olması, halk sanatçıların repertuarında çok sayıda varyant halinde yaşaması, bu ilgiyi daha güçlendirmektedir.

Türk halklarının, yüzyıllar boyunca benzer sosyo-ekonomik koşullarda yaşaması, birbirleriyle yakın ilişkilerde bulunması, etnogenezlerine de birçok ortak bileşenin katılması, benzer hikâye ve motifleri olan destanların ve aynı kahraman adıyla destanların oluşturulmasını sağlamıştır. Bu tür ortak destanlar arasında en ünlü olanlardan biri de Köroğlu destanıdır. Türk sözlü geleneğine ait bu eser sınırları aşmış komşu halklara aktarılmış ve onun destansı hikâyesi, uluslararası alanda yaygınlaşmıştır.

Köroğlu destanının anavatanı Azerbaycan'dır. Orada 16 ve 17. yüzyıllarda yaşanan yoğun sosyal ve siyasi durum, bu destanın yaratılmasını sağlamıştır. Destan, Azerbaycan'dan Transkafkasya'ya ve Orta Asya halklarına geçmiş; 17. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar, destanın on iki kadar ulusal varyantı oluşturulmuştur. Bu varyantlar şunlardır: Azerice, Ermenice, Kürtçe, Gürcüce, Türkçe, Türkmençe, Özbekçe, Arapça, Tacikçe, Kazakça, Tobol-Tatarca ve Karakalpakçadır. Sıralanan varyantlar ikiye ayrılmıştır. Biri doğrudan Azerice'den gelen Transkafkasya ve Türkçe varyantlarıdır, diğeri ise kaynağı Türkmençe olan Küçük Asya varyantlarıdır (5, 45).

Ulusal varyantların ana hikâyesinde, türkülerin çokluğu ve kahramanların varlığı ortak unsur olup varyantlarda zamanla birbirinden farklılaşan özellikler, her halkın dışarıdan aldığı hikâyeyi kendi destan geleneğinin izleri üzerinde yeniden işlediğine işaret etmektedir. Hülasa yarı tarihsel bir Azerbaycan efsanesinden bir Özbek kahramanlık masalına kadar Köroğlu destanının gelişiminde bir adım ileri olan tek bir varyant zinciri ortaya çıkmıştır.

Azeri varyantının her başlığı, kahramanın hayatından herhangi bir olayı içerir ve destanın diğer başlıklarıyla zayıf bir şekilde bağlantılıdır. Azeri varyantı, Türkçe destanların geleneksel biçimine göre yaratılmıştır. – Metinlerde şiirler, türküler, kahramanların şiirsel doğaçlamaları yer almaktadır- Halk ozanları, metnin düzyazı kısımlarını ezber olarak şiirsel kısımlarını ise saz eşliğinde söylerler. Azeri varyantını ilk kaydeden A. Chodzko'ya göre, Doğu'da “Şehnamehanlar” ile “Kuran'hanlar”a benzetilerek “Köroğluhanlar” olarak adlandırılan Köroğlu destanlarını bilen özel âşıklar vardı (10, VII).

Azeri varyantı, sözde “eşkiya hikâyeleri” serisinden bir eserdir; varyanttaki hikâyede “Soylu Eşkiya” isimli kahramanı, adaletsizliğe ve şiddete karşı savaşıır. Bu varyanta göre, kahramanın babası, Han'ın atçılıkta usta olan seyisi, Han için at sürüsünden, ırmak ve göllerin dibinde yaşayan aygırlardan olan tayları seçer. Fakat Han, seçilen çirkin ve sevimsiz tayları beğenmez ve onun emriyle seyisini kör ederler, ardından onu seçtiği taya bindirirler ve diğer tay ile beraber evine gönderirler. Seyisin 15 yaşındaki oğlu Ruşen'e bu olaydan sonra Köroğlu adı verilir. Köroğlu ve babası, tayları büyütür, taylardan biri olan Kırat, kahramanın kader arkadaşı ve sırdaşı olur. Kırat'a binen Köroğlu, babasının kör gözlerinin intikamını almak için yola çıkar. Zamanla kendisi gibi kanun kaçakları yanında toplanmaya başlar, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan veya Küçük Asya topraklarının birçok yerinde halk geleneğine göre lokalize edilen Çamlıbel'e yerleşir. Ordusuyla beraber sultanlarla, hanlarla, paşalarla ve şahlarla savaşıır; mazlumlara ve fakirlere yardım eder. Tüm varyantlara göre, Köroğlu'nun eşleri arasında Türk Sultanı'nın kızı Nigâr Hanım, ilk sırada yer alır ve en yakın silah arkadaşları da Ayvaz, Demircioğlu ve İsa Bala'dır. Destan geleneğine göre, kahramanın evladı yoktur. Ancak bazı söylentilere göre, Derbentli Paşa'nın kızıdan bir oğlu olur. Oğul, babasını görmeden büyür ve tanışmalarının ardından baba-oğul arasında kılıç kavgasının popüler destansı sahnesi yaşanır.

Azeri varyantı, halk kahramanının idealleştirilmesinin başlangıcı olup hâlâ “yarı tarihsel efsane” çerçevesinin dışına çıkmazken, diğer ulusal varyantlar daha çok destansı motiflerle bezenmiştir.

Birinci grubun varyantları arasında Gürcü varyantı, özellikle Azerice varyanta yakınlığıyla bilinir (bakınız: 11).

Ermeni varyantı daha benzersizdir. Tamamen şiirseldir ve türkü gibi söylenir. Ermeni varyantındaki türküler ikiye ayrılır: biri doğrudan Azerice'den

çevrilmiş, diğeri ise Ermeni âşıklar tarafından yeniden işlenip düzenlenmiştir ve Ermeni âşıklara ait yaratıcılığın oldukça ileri gittiği görülmektedir (40, 32).

Türk varyantı, A. Chodzko tarafından Güney Azerbaycan'da yazıya geçirilen Azeri varyantına yakındır (15, 1-26; 109).

Köroğlu destanının ikinci grup varyantları, Türkmen varyantı etrafında birleşmektedir. Türkmence, Azeri ve Türkmen halklarının etnik ve dilsel yakınlığının bir sonucu olan Azeri varyantıyla doğrudan bağlantılıdır. Üstelik, Köroğlu destanının Türkmen ve Azeri halkları tarafından yaratılan ortak bir ürün olduğuna inanılır (9, 42). Türkmen varyantının bölümleri (Türkmence “шаха”) oldukça kapsamlı hikâyelerdir ve burada, Azeri varyantındaki “Soylu Eşkîya”, soylu bir aileden gelir ve kabilesinin lideri olur. Türkmen varyantında aynı zamanda kahramanın ölü bir annenin rahminden doğması ve adının “Гур оглы” (Mezaroğlu) olarak anılması ile ilgili bir efsane bulunmaktadır.

Özbek halk edebiyatında, Gurogli'nin çocukları ve torunlarının hikâyeleriyle tamamlanan “Gurogli” varyantı, aynı isim etrafında kapsamlı destanların oluşturulmasını sağlamıştır. Özbek destanının kahramanı, soylulardan gelen, ütöpk ülke Çenlibel'in hükümdarı Beg, fantastik macerasıyla halk savaşlarının lideridir (6, 225-265).

Köroğlu destanı Tacik folkloruna komşu halklardan girmiş ve onun organik bir parçası haline gelmiştir (4, 253-259).

Buhârâ Araplarının Köroğlu destanını Özbek folklorundan almış olduklarına inanılır. Bunlardan Arap varyantı, ilk kez akademisyen G. Tsereteli tarafından yazıya geçirilmiştir (23, 253-259). Özbek varyantı da Kazakça kökenlidir. Bu destan, Kazak halk ozanlarının repertuarında geniş bir yer tutar. Ünlü halk ozanı Cambul'un “Kurugılı Sultan” türküsünü bir ay boyunca söylediği bilinmektedir. Sadece Cambul'un varyantının yalnızca 1750 mısrası yazılabilmektedir (9, 235). Köroğlu destanının bir parçası da (üç hikâyeyi içeren) Tobol-Tatarlarınca kaydedilmiştir (14, 258). Bu destanın Karakalpak folkloruna Türkmenceden geçtiği kabul edilmektedir (19, 25-31). Köroğlu destanının ulusal varyantlarının çoğu birkaç kez yayınlanmış ve çok az incelenmiştir. Ancak aynı şey Gürcü varyantı için söylenemez. Gürcü varyantının tek yayını, Akademisyen Niko Mari tarafından 1911'de yayımlanan “Koroğlis Ekiya”¹ eseridir (12, 55-70).

¹ Aynı metin, içinde yer alan Türkçe türküler hariç, İ. GİĞİNEİŞVİLİ, V. TOPURİA, İ. KAVTARADZE, Gürcü Diyalektolojisi kitabında yeniden basılmıştır, Tiflis, 1961, sayfa 383-388.

Profesörler M. Çikovani ve S. Serebriyakov, 1965 yılında Bakü’de düzenlenen sempozyumda sundukları “Gürcü Folklorunda Köroğlu ve Âşık Garib Efsanesi” adlı makale ile Köroğlu destanının Gürcü varyantını incelemeye çalışmıştır (25, 240). Ancak, şüphesiz ki, oturum sunumu, Gürcü varyantının bütün boyutlarını ve destanla ilgili diğer konuları kapsamaması imkânsız olduğu bilinmelidir.

Azeri bilim adamı, F. Fahradoğlu’nun doktora tezi – “Köroğlu Destanının Transkafkasya Varyantı”, Gürcü varyantının tam ve eksiksiz araştırılmasını hedeflemektedir. Adı geçen çalışmanın ayrıntılı analizini burada yapmanın imkânı yoktur, sadece tezin “Gürcüler arasında Köroğlu destanı” başlıklı V. bölümünde yer alan bazı tartışmalı görüşler üzerinde durulmuştur (22, 56-74). Yazara göre, bu bölümde Gürcistan’ın farklı yerlerinde derlenen “Azerbaycan, Abhaz ve Acar dillerinde” destan örnekleri ele alınmaktadır. “Acar dili” üzerinde hiç durmazsak, bu çalışma Gürcistan’da Azerice ve Abhazca dillerinde yazılan varyantların Gürcü varyantıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu veya bu varyantların neden Gürcülere ait olduğunu bize açıklayamamaktadır.

Gürcistan topraklarında yaşayan Azerilerin komşusu olan bazı Gürcüler; Köroğlu türküleri dahil, Azeri dilinde yaratılan folklor örneklerini iyi bilmektedir ancak bu türkülerin Azeri varyantının parçalarından başka bir şey olmadığını da belirtmek gerekir. Yazar tarafından belirtilen Gürcüce transkripsiyonla kaydedilen Köroğlu türküleri için de aynı şey geçerlidir; buna Sayat Nova’nın “Azeri Şiirleri Defteri”nde yer alan on dört Köroğlu türküsü de eklenebilir. Bu defter de Sayat Nova’nın oğlu, İvane Seydov tarafından Gürcüce transkripsiyonla düzenlenmiştir (1, 61); ancak Gürcüce transkripsiyon, kaydın Gürcülere ait olduğunu göstermek için yeterli değildir (halbuki F. Fahradoğlu, Gürcülere ait olduğunu söylemektedir).

Bilindiği üzere, Gürcü olmayanlar da Azeri şiir örneklerini yazarken sıklıkla Gürcü alfabesini kullanmıştır; çünkü Arap alfabesi Türkçe metinleri yazıya geçirmekte ciddi zorluklar yaşatmıştır. (Büyük Azeri şairlerden Vidadi ile Vagif’in şiirleri bile Gürcü transkripsiyonla yazılmıştır) (3, 130, 140).

Eğer, “Azeri dilinde derlenen materyal”, Gürcistan’da yaşayan Azerilerin yazdığı örnekler anlamına gelecekse, Köroğlu destanının ulusal varyantlarının kabul edilen sınıflandırma yöntemine göre, bunların Gürcü varyantının değil, Azeri varyantının parçaları olduğu unutulmamalıdır. (Akademisyen G. Tsereteli tarafından derlenen Özbekistan’daki Araplar arasında yaşayan varyantı, hiç kimse Özbek varyantı olarak saymamıştır). Dolayısıyla Fahra-

dov'un elinde Gürcü varyantını inceleyebilmek için N. Mari'nin yayını ve "Kafkasya" gazetesinde yayınlanan, aralarında "Kere-oglu (efsane)" makalesinin de bulunduğu beş kadar kayıt vardır (7). Adı geçen makale, içeriği itibariyle eserin Gürcü varyantı olduğuna dair hiçbir delili bulunmayan A. Chodzko'nun yayınladığı metne oldukça yakındır (10).

Yazar, "Abhaz" ve "Acar" dillerinde derlenen örnekleri "5. başlıkta iki ayrı bölüm altında" incelemektedir (22, 63). Çalışmada, 1936 yılında Sokhumi yakınlarında kaydedilen birkaç Laz varyantı Abhazca yazılmış olarak yer almaktadır (88, 63-64). Aksi beklenmesine rağmen; Abhaz sözlü dili, Köroğlu destanını zaten tanımamaktadır¹. "Acar dilinde" kaydedilen materyal ise, kısa bir süre sonra Akhaltsikhe halkı arasında yayılan örneklerle dahil olup (22, 63) Âşık Koşaev'in repertuarında yer alan "Acar-Akhaltsikhe varyantını" oluşturmaktadır. Ancak, bu varyantların hangi temele dayanılarak birleştirildiği, Koşaev'in varyantının hangi dilde (Gürcüce mi yoksa Ermenice mi) yazıldığı da belli değildir.

Abhazca ve Acarca materyallerin incelenmesi sonucunda yazar, Köroğlu'nun kahramanlık hikayesinin Batı Gürcistan'da çok popüler olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak yazar şunu belirtir: "они также составляли один из любимейших и популярных репертуаров местных сказителей и ашуггов, которые воспевали их как на родном, так и на грузинском языках..."² (22, 63) ve hemen aynı yerde devam eder: „В диссертации рассматриваются и другие эпические сказания о Керогли, известные среди аджарцев, а также близким к ним народностям"³ (22, 66).

Burada Acar dilinde derlenen örnekler, Özbekçe ile karşılaştırılmaktadır, halbuki Türkçe varyantından tek bir söz bile edilmemektedir. Acar, İmerkhev ve Laz varyantlarının daha çok Türkçe varyantına yakın olması beklenmelidir. F. Fahrado, Türkçe varyantından hiç bahsetmeyip Niko Mari'nin "Köroğlu Ekiya"sında yer alan türkülerini bile Azerice olarak açıklamaktadır (22, 59).

"Gürcistan'ın Batı bölgelerine" Acara ve Abhazya dışında başka bölgelerin de girdiğini ve bu bölgelerde Köroğlu'nun adını bile duymadıklarını

¹ Abhaz halk bilimci Ş. SALAKHAİA, tarafımıza bilgi iletti.

² Türkçesi: "Hem ana dillerinde hem de Gürcüce seslendiren yerel hikâyecilerin ve âşıkların en sevilen ve popüler repertuarlarından biri olmuştur..."

³ Türkçesi: "Tez ayrıca Acarlar arasında bilinen Köroğlu ve onlara yakın halklarla ilgili diğer destansı hikayeleri de incelemektedir."

iddia etmek dahi gereksizdir. Ayrıca “Acar dili” ve “Acar halkı” diye bir şey yoktur. Yazarın bahsettiği, Köroğlu türkülerini “kendi ana dillerinde ve Gürcüce” seslendiren Batı Gürcistan âşıklarına gelince de Batı Gürcistan’ın ne yerli ne de yabancı âşıkları tanımadığını söylemek gerekir. Acara bölge-
sindeki âşıklar dahi, Güney Gürcistan’ın Müslüman olan eyaletlerinden gelmişlerdir¹.

Yukarıda tarafımızdan verilen örneklerin, F. Fahrado’v’un çalışmasında Köroğlu destanının Gürcü varyantının ne aşamada araştırıldığını göstermek için yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

Türkmen bilim adamı, B. A. Kariev’in “Türkçe Konuşan Halklar Arasında Köroğlu Hakkında Destansı Hikayeler” başlıklı monografisi, sadece Türk varyantını değil, bugüne kadar derlenen tüm varyantları ele almaktadır. B. A. Kariev’in çalışması akademisyen V. M. Zhirmunsky tarafından kapsamlı bir şekilde eleştirilmiştir (6, 108), tarafımızdan da yukarıdaki monografinin yararlı yönleri ile eksiklikleri kısaca açıklanmıştır (26, 339), buna göre burada çalışmanın analizi tekrarlamamış sadece Gürcü varyantının şematik bir şekilde sunulduğuna dikkat çekilmiştir. Bu durum, Gürcü varyantının tamamen incelenmemiş olmasından ve yazarın yalnızca N. Mari’nin ve G. Şaişmelaşvili’nin yayınlarını ele almasından kaynaklanmaktadır.

B. A. Kariev, çalışmasında Gürcü varyantının araştırılmasının tamamlanmadığını, hatta başlamadığını belirtip şunu söylemektedir: “Грузинская версия Кер-оглы далеко не собрана и не изучена. Поэтому ее дальнейшее исследование является одной из очередных задач советских фольклористов”² (9, 61).

Bu makale, mümkün olduğunca Köroğlu destanının Gürcü varyantının incelenmesi konusundaki boşluğu doldurmayı, bu destanın Gürcü söz dilindeki yerini bulmayı ve Gürcü varyantının ortak Doğu geleneğine ne kadar katkıda bulunduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Akademisyen V. M. Zhirmunsky, Köroğlu destanının incelenmesinde, ulusal varyant metinlerinin yeniden oluşturulması ve varyantların ciddi bir şekilde birbirinden ayrılması gerektiğini belirtir. Onun beyanlarını (6, 108) ve

¹ “Acaralı insanlar ozan olamazdı. Âşıkların çoğu Şavşat’tan gelenlerdi” – Bu bilgi bize, 1964 yılında, Gurta köyünde Acaralı bir tulum sanatçısı, 80 yaşında Selim Geladze vermiştir.

² Türkçesi: “Ker-ogly’nin Gürcüce varyantının derlenmesi ve incelenmesi tamamlanmamıştır. Bu nedenle, bunun daha detaylı araştırılması, Sovyet folklor uzmanlarının acil görevlerinden biridir”.

eldeki mevcut kayıtları dikkate alarak Gürcü varyantının metni tarafımızca oluşturulmaya çalışılmıştır ancak daha sonra yapılacak araştırmalarla bu metne dahi yeni bölümlerin eklenebileceği göz önünde tutulmalıdır.

Köroğlu destanına ait parçalar, XVIII. yüzyılın başlarında yazıya geçirilmiştir. Bunlar, Ermeni tüccar Elias Musheghiani'nin 1721 tarihinde defterine Ermenice transkripsiyonla kaydettiği 13 Azeri türküsüdür. Burada destan kahramanının kimliğine ilişkin bilgiler de verilmektedir (40, 28); Sonraki kayıt, şair Andelip Karacadağlı tarafından derlenen “Azeri Şiir Defteri”ne yazılan Köroğlu türküleridir (28, 4).

1823 yılında Sayat Nova'nın oğlu, İvane Seydov, babasının Azeri şiirler defterini derlemiş ve Köroğlu türkülerini de kaydetmiştir (30, 23).

19. yüzyılın başlarından itibaren, halk edebiyatına ve halk söz varlığına olan ilgi Kafkasya'da da artmış, Köroğlu'nun ismi ve onunla ilgili destanın bazı bölümleri de Rus basınının sayfalarında kendine yer bulmaya başlamıştır. 1840 yılında, Polonyalı yazar İ. Şopen, Güney Azerbaycan'da Ermeni bir tercümanın yardımıyla Petersburg'da Köroğlu destanının Rusça çevirisini yayınlamıştır (27). İ. Şopen'in yayını, Azeri varyantının romantik renklerle aktarılmış bir derlemesidir. Tahmin edilebileceği üzere, destanın girişi - Azerbaycan dağlarının muhteşem manzaraları ve sonu Köroğlu'nun âşık olduğu Gürcü bir kadının ölümü ve Köroğlu'nun intikamı - İ. Şopen tarafından uydurulmuştur.

Adı geçen İ. Şopen'in yayınladığı bu sözde “Byronize efsane”, bir halk destanının yayımı olarak sayılamaz ama destanın içeriğini ve kahramanının adını geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırması açısından büyük önem taşımaktadır.

Köroğlu destanının bir folklor anlatısı olarak ortaya çıkışı aynı yıllara aittir. Rus konsolosu, A. Chodzko, Güney Azerbaycan'da destanın 13 bölümünü (meclisi) yazmıştır. Bu kaydın aslı Fransa Milli Kütüphanesinde, bir nüshası ise İstanbul Türkoloji Enstitüsünde bulunmaktadır (29, 13).

A. Chodzko'nun kaydının İngilizce tercümesi 1942 yılında, Londra'da yayınlanmıştır (35). Bu kitap, Avrupalı okuyuculara Doğu'nun kahramanının romantik maceralarını tanıtmıştır. Kısa bir süre sonra, bu kitaptan fragmanlar Almancaya çevrilip Jena'da (1843 y.) yayınlanmıştır, daha sonra ise Fransızca çevirisi yapılmıştır (1855y.) (bakınız: 29, 13).

A. Chodzko'nun kitabının Rusça çevirisinin 1856 yılında Tiflis'te yayınlanması, destanın incelenmesinde ve popülerleştirilmesinde önemli bir olay olarak değerlendirilmektedir (10). Kitabın giriş kısmı, kahramanın kimliği ve onun popülerliğiyle ilgili bilgi vermektedir. Kahraman bir halk ozanı olarak kabul edilir, destan ise onun şiirsel doğaçlamasıdır.

Köroğlu Destanı'nın Tiflis baskısı, sadece geniş bir okur kitlesine tanıtılmasını değil aynı zamanda da edebiyat çevrelerinin dikkatlerini de üstüne çekerek destan üzerine bilimsel çalışmalarının başlatılmasını sağlamıştır. Tiflis baskısının o dönemin Rus basınında getirdiği ses, iddialarımızın bir kanıtı olarak gösterilebilir. Eleştiri yazıları bazen tek taraflı ve önyargılı olsa da yayımlanmış olması tüm eleştirmenler tarafından önemli bir olay olarak değerlendirilmiştir (20,972). Aynı yıl "Sovremenik" dergisinin başyazısında Köroğlu Destanı, devrimci-demokratik açıdan değerlendirilmiş olup destan ve kahramanları halkın ideallerini taşıyan millî hadise olarak kabul edilmiştir (24).

Gürcistan SSCB Bilim Akademisi K. Kekelidze El Yazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilen Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan varyantının kapsamlı ve pek ilgi çekici el yazması 19. yüzyılında icra edilmiş olmalıdır (2). El yazması; Köroğlu Destanı'nın ortaya çıkışı, tarihi, kahramanlarının proto-tipleri veya diğer konuları incelemek için büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda sayılan Köroğlu Destanı'nın ulusal varyantları, Şopen ile Chodzko'nun adı geçen yayınlarından sonraki dönemde ortaya çıktığı, onların çalışmaları sonucunda destanın ortaya çıkışı ve kahramanlarının kimliklerini inceleme çabası ön plana çıkmış ve eserle ilgili geniş bir literatür birikmiştir.

Önce Şopen, "Tatarlar"da yayılmış ve Köroğlu adını alan Aşot Bagratuni'nin savaşlarını anlatan efsanelerin Köroğlu Destanı'nın oluşmasının asıl kaynağı olduğu görüşünü ileri sürmüştür (27,22). Türk edebiyatçılarından Ziya Gökalp ile Zeki Velidi Togan, destanın ortaya çıkışını erken orta çağa kadar götürürler. Ziya Gökalp, destanın 19. yüzyılda yazıldığını ve kahramanlarının kaynağının da Gazneli Mahmut olduğu ileri sürer (38, 177). Zeki Velidi ise Türk ve İran kavimleri arasındaki ilk savaşları konu aldığını ve destanın Sasaniler döneminde icra edildiğini düşünmektedir (38, 177).

Ünlü Türk edebiyatçı M. F. Köprülü destanın köklerini, İslamiyet öncesi döneme kadar götürmektedir: *Destan, Horasan ile Orta Asya topraklarında göçebe olarak yaşayan Türkler arasında İslamiyet öncesi dönemde icra edilmiş olup İranlılar ile Oğuzlar arasındaki savaşları anlatır. Oğuzlar Horasan'dan ayrılıp İran ve Azerbaycan üzerinden geçerek Anadolu'ya*

vardıklarında yanlarına getirdikleri bu destanda, yüzyıllar boyunca pek çok değişiklikler kaydedilmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra bu konuda çok sayıda anlatı ortaya çıkmıştır (36, 155). Türk ozan Köroğlu'na ait şiirleri ihtiva eden 16. yüzyıla ait el yazması ele geçtiğinde bile (30, 110) M. F. Köprülü destan ile söz konusu şiirin kahramanlarını bağdaştırmaya çalışmış ve destanın İslamiyet'ten önceki döneme ait olduğu görüşünden vazgeçmiştir: -*Hikaye eski olmasına rağmen bugün destanı süsleyen şiirsel bölümleri 16. yüzyılın halk ozanı Köroğlu tarafından icra edilmiş olabilir* (III, 15-25).

G. Dumezil, Köroğlu Destanını, Kafkas halk edebiyatında ve dünya literatüründe bilinen "Kör Oğlu Efsaneleri"ni dikkate alarak ele alır; Ona göre İran kralı Şapur tarafından kör edilen Ermenistan Kralı 2. Tigran'ın efsanesiyle paralellik arz eder, "*Köroğlu Destanı'nın olgusu "Kör Oğlu" hakkındaki Kafkas efsanelerine borçlu olmalıdır*" der. (33, 50-74).

Köroğlu Destanını monografik olarak ilk inceleyen Türk halkbilimci F. N. Boratav kitabında "Köroğlu Destanı"nın Özbek ve Ermeni varyantları da dahil olmak üzere çok sayıda varyantlarını sunmuştur (32). Çalışmasında destanın mizacı, kahramanın kimliği gibi konular öne çıkarılmış, destanın 16. yüzyılda icra edildiği düşüncesi ileri sürülmüştür ve kahramanın bilinen "Celalî İsyanı" ile bağlantılı olduğunu varsaymaktadır (32,96). F. N. Boratav, ozan Köroğlu ile destanın kahramanının özdeşleşmesini imkânsız sayar. Kahramanın proto-tipini Türkmen kavimlerin Avşar önderi Sultan Köroğlu'nda görmektedir.

Boratav'ın daha sonraki çalışmalarında destanın tarihselliği zaten şüphe götürmez, Celalî İsyanı'yla bağlantılıdır. Baş kahraman isyanın önderlerinden biri olarak kabul edilir (31, 60-63).

Köroğlu Destanı üzerinde çalışmalarını sürdüren daha sonraki dönemlerin araştırmacıları, Ermeni tarihçi Arakel Tebrizli'nin (17. Yüzyıl) Celali İsyanı'nı anlatan ve isyanın önderliğini yapanlardan biri olarak Köroğlu ismini veren eserine dayanarak Köroğlu Destanı'nı isyanla çağdaşlaştırmaktadırlar: "*Bu, günümüzde âşıkların söyledikleri çok sayıda türkünün ozanı olan Köroğlu'dur*" diye yazar Tebrizli. Hemen yanında da destanın kahramanlarından Mustafa Beg Kizir Oğlu'nun ismi geçmektedir: O, Köroğlu'nun kendi türkülerinde sıkça söz ettiği Köroğlu'dur. (39, 87), Özetle, Arakel Tebrizli'nin Köroğlu, Celali İsyanı'nı başlatan ve ünlü türkülerini icra eden kişidir.

Büyük Türk gezgini Evliya Çelebi (1611-1981) Seyahatnamesi'nin ilk kitabında Sazender ile bağlamacıları bahsederken en ünlüleri olarak

Köroğlu ismini vermektedir. (34, 155). Aynı eserin 5. cildinde Evliya Çelebi Celaliler'in idam hikayesini anlatırken aralarında birinin güzel saz çaldığı ve güzel türkü söylediği için affedildiğini (infaz edilmediği) söyler: *"Ne Köroğlu ne Guroğlu ne de Kayıkçı Mustafa onun kadar yakıcı türkü söyleyemezdi"* (34, 255).

Dağıstan'dan gelen Evliya Çelebi'nin yolunu kesen eşkıyalar onu soy-maya başladıklarında Çelebi: *"Ey Gaziler"* der ve devam eder: *"Sizin bu yaptığınızı bu dağlarda Köroğlu bile yapmamıştı"*, der (34, 55).

Sunulan bütün bu örneklerle dayanarak Evliya Çelebi'nin Anadolu'da o dönemin efsanesine dönüşen ünlü ozanı Köroğlu'nu iyi tanıdığını anlamak mümkündür. F. N. Boratav'ın ozan Köroğlu'nun Evliya Çelebi'den daha önce yaşadığı iddiasını dikkate alırsak Paris el yazması şiirlerin söyleyicisi ile destanın kahramanının proto-tipine dönüşen eşkıyanın aynı kişi olduğunu düşünebiliriz (32, 94). Ayrıca destanın kahramanının ozan olduğu görüşünü tüm milli varyantlarıyla sözlü gelenekler desteklemektedir (10, 3).

Elias Mushegian rivayetlere dayanarak şunları aktarmaktadır: *"Köroğlu Osmanlı / Türk'tü, söylentilere göre Bayazıt'tan gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin dağlarında, ormanlarında yaşamış, büyük ordusuyla kervan yollarını yönetmiştir. Fars'ın Abbas Şah'ın ve Sultan Murat döneminde yaşamıştır"* (40, 28).

Elias'ın bahsettiği Şah Abbas I. Abbas olmalıdır. Osmanlı'da III. Murat (1574-1595) ve IV. Murat (1623-1640) 1. Abbas'ın saltanatı dönemine (1587-1629) denk gelmektedirler. Yaşadıkları çağ 16. yüzyıldan beri Osmanlı devletinin "alevler" içinde bulunduğu büyük ve küçük isyanların devam ettiği dönemdir.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda gücünün zirvesine ulaşmıştır ancak aynı yüzyılda ülkeyi yıkıma iten çelişkiler de doğmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı askeri-feodal devletin gücünün temeli olan asker krizi başlar, ülke ekonomik olarak geriler. Bu durumdan kurtulmak için Padişahlık yönetimi, vergileri keskin bir şekilde artırır. Bu durum özellikle köylüler için ağır olmuş zayıf feodal beylerin yıkılmasına sebep olmuştur (16, 326).

Sultan ve memurlarına karşı duyulan memnuniyetsizlik; Şii hareketinin güç kazanması, vergi ödemeyi reddetme ve silahlı isyan gibi farklı yollarla gösterilmiştir.

Köroğlu Destanıyla bağdaştırılan ve "Celali İsyanı" adıyla bilinen köylülerin güçlü hareketi 1595-1596 yıllarında başlamıştır.

İsyancıların ana kitlesini, feodal sömürüye karşı mücadele eden köylüler oluşturmaktadır. İsyancılar arasında küçük feodal beylerin yanı sıra birer-ikişer büyük feodal beyleri de yer alır, önderliği ise ‘Sivas sancaklarından birinin kaymakamı olan “Kara Yazıcı” takma adı ile bilinen Abdal Halimi üstlenmiştir. Sonradan Kara Yazıcı’ya kardeşi Deli Hasan da katılmıştır (21, 69). Kara Yazıcı-Deli Hasan isyanı Anadolu, Kürdistan, Ermenistan ve Azerbaycan topraklarına yayılmıştır (16, 326). İsyancılar art arda Sultan’ın ordusunu yenmiş ve yönetimini tehlikeye düşürmüşlerdir. Ancak Sultan, isyanın başındaki küçük feodal beylere rüşvet vererek onları isyan hareketinden ayırtmış, bununla isyancıların güçlerini zayıflatmayı kısmen başarmışsa da isyanın ateşini durduramamıştır. İsyancılar, küçük gruplar halinde tüm Osmanlı İmparatorluğuna saldırmıştır. İsyan önderliği yapan kardeşlerin (Kara Yazıcı 1601 yılında vefat etti, Deli Hasan 1605 yılında idam edildi) ölümünden sonra isyancıların bir kısmı Kalenderoğlu’nun büyük isyanına katılmışlardır (1592’da başlamıştı); ancak bu isyan da bastırılmıştır (1607). Kalenderoğlu ise iki bin kişiyle beraber İran’a kaçmayı başarmıştır. Şah I. Abbas isyanın liderlerini hizmetine almış, onlara mülk vermiş ve onları Osmanlılara karşı mücadelede kullanmayı düşünmüştür. Bu durum isyancılar arasında anlaşmazlığa neden olmuştur; mülk alan feodaller, Şah’ın hizmetinde kalmayı tercih ederken ümitleri suya düşmüş alt tabaka ise 1609/10 yıllarında yeniden isyan etmiştir. İsyan, küçük feodal beylerden kurtulduğu için tamamen köylü bir karaktere bürünmüştür (16, 327). Yerel köylülerin katıldığı ve küçük gruplara ayrılmış bu isyancılar, Ermenistan, Güney ve Kuzey Azerbaycan topraklarında Şah’ın yetkililerine karşı savaşmıştır (16, 387). Mücadele 17. yüzyılın 30’larına kadar hızını kesmemiştir (16, 328).

Arakel Tebrizli, Köroğlu ismini bu mücadelelerle bağdaştırmaktadır. Bu nedenle bilim adamlarının çoğunluğu destanın bu güçlü toplumsal hareketlerin bir yankısı olduğuna inanır (16, 327). Ancak İ. Petruşevski “*трудно сказать, однако, в каком отношении этот исторический кер-оглу стоит к герою народных сказаний*”¹ (77, 128) diyerek şüphe uyandırmaya izin vermektedir.

Yukarıda adı geçen el yazmasının 19. ve 20. bölümlerinde 16. ve 17. yüzyıllardaki İran’ın sosyal yaşantısını neredeyse tarihî bir kronik doğruluğuyla vermesi, bize destanın doğuşu ile ilgili ilginç bilgiler sunmaya

¹ Türkçesi: “Ancak bu tarihî ker-oglundun halk masallarının kahramanıyla ne gibi ilişkisi olduğunu söylemek zordur”.

yardımcı olmaktadır. El yazmasına göre Köroğlu'nun protesto nedeni, babasının kör edilmesi olsa da isyanın gerçek nedeninin Şah Abbas'ın Türkmen boylarının ayrıcalıklarını kısıtlaması olduğu anlaşılmaktadır (26, 55).

El yazmasına göre kadim ve güçlü Türkmen boyları olan Teke, Ümit ve Celal'e Şah'ın memurları vergi yükü yüklemiştir. Vergiden muaf olan Türkmenler ise yeni emre karşı çıkarak isyan etmiş ve Şah Abbas'a şikâyetle bulunmuşlardır. Devletin göçebe ve yarı göçebe Kızılbaş aşiretlerinden oluşan askeri aristokrasiye dayandığı ve Şah'ın ordusunun büyük kısmının Kızılbaş aşiretlerinden oluştuğu 16. yüzyılın İran'ında, bu aşiretler belirli bir avantaja sahipti; (Şaha karşı güvenilir olmaları için) neredeyse vergiden muaflardı, fakat Şah I. Abbas merkezi bir devletin menfaatleri doğrultusunda Kızılbaş halkının haklarını kısıtlamıştır. Artık güvenmediği Kızılbaş aşiretlerinin aristokrasisi yerine İran unsurlarını terfi ettirmiştir. Şah'ın askeri reformları aynı zamanda göçebe kabilelerin askeri aristokrasisinin gücünü de sarsmıştır (16, 69-70). *“Kızılbaş aşiretleri Şah'ın reformlarına şiddetle direnir. Bunu Şah'ın şiddetli baskıları izler ve bazı Kızılbaş aşiretleri tamamen yok edilirler (16, 108).*

Adı geçen el yazmalarında Türkmen boylarının Şah'a karşı mücadelelerinin bir benzeri, Köroğlu destanının doğuşu, ana arenası Azerbaycan ve Ermenistan toprakları olan Şah I. Abbas döneminde göçebe ve yarı göçebe Türkçe konuşan kabilelerin sosyal ve politik hareketleriyle bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak Celalîlerin isyanı gibi büyük bir olaya, gelişimi ve nihai oluşumu sürecinde yankıları destanda da ortaya çıkacak olan bu hadiseye halkın yaratıcılığı kayıtsız kalamamıştır.

Kahramanın Celali isyanıyla bağlantısına gelince, Şah'ın reformları nedeniyle baskı altında kalan Türkmen aşiretlerinin liderinin (adı geçen el yazmasında bu şekilde görünmektedir), bu isyanın Azerbaycan topraklarına taşınmasından sonra isyana katıldığını düşündürmektedir. Görüşümüzü, isyan döneminde Köroğlu ile Kiziroğlu'nun da şöhet kazanmış oldukları iddiasını güçlendirmektedir. Öyle olmasaydı Arakel Tebrizli *“Köroğlu'nun kendi şiirlerinde söz ettiği Kiziroğludur o”* veya *“Bu kadar çok türküyü icra eden Köroğlu'dur”* demezdi.

Ancak Köroğlu Destanı ne bir tarihi kahramanın biyografisi ne de bir olayın somut bir tasviridir. Bilindiği üzere insan, bir eserin yaratım sürecindeyken eserin asıl zeminini kaybeder, “farklı karakterlerin ve farklı olayların işaretleri bir kahramanın, bir hikâyenin etrafında toplanır ve “belli bir

olgu veya olaya ilişkin belirli bir hikâyeyi kolektif bir halde ele alır” (23,81). Şah ile Türkmenler arasındaki çatışmayı destanın temel hikayesi olarak düşünersek, destanda Sultan'a karşı mücadeleyi içeren hikayelerin, 16.-17. yüzyıllarda Şah ile Sultan'ın da eşit seviyede Azerbaycan için düşman oldukları gerçek hikâyeden esinlenerek ortaya çıktığını görmüş oluruz. Osmanlılara karşı mücadelenin çoğu zaman Şiilik kisvesi altında yürütüldüğü gerçeğini dikkate alırsak, destanın önceden belirlenmiş varyantlarının bugünkü varyantlarına yabancı olan Sünni karşıtlığı da netleşecektir.

Günümüzde Köroğlu Destanı'nın ilk grubuna ait varyantları, baş kahramanı sosyal ve ulusal baskıya karşı mücadele eden “soylu eşkıya” olan “Eşkıya hikayeleri” serisine ait bir eserdir. Bu eserler tüm halk edebiyatında yeri olan bir edebiyat türüdür. Bu tarz hikayeler ise P. G. Bogatirevi'nin söylediği gibi köylülerin isyanının yenilgisinden sonra bireylerin veya küçük grupların sergiledikleri protesto eyleminin uzun süre devam etmesiyle halk edebiyatında doğmaya başlar. Hükümetin uyguladığı baskılar eşkıya hareketlerinin güçlendirilmesini sağlamaktadır (8,3), böylece halkın yaratıcı hayal gücünü daha çok besleyecek ve soylu eşkıyanın kolektif yüzünde halkın ideali ortaya çıkacak, bu isim hayatın değişimlerine karşı mücadelenin şiirsel bir sembolü haline gelecektir.

“Başarısız olursak, farklı dillerde işlerimizi anlatan destanların yazılması yeterli olur” demişti Kalenderoğlu (13,133). M. F. Köprülü, B. A. Kariev ile diğerleri Köroğlu destanının İslamiyet öncesine ait temellerini araştırmaya yönelttikleri eserde bulunan eski mitolojik olaylara gelince (9, 108), biz bunu destanın temel zemini olarak değil, daha sonra eklenen bir bölüm olduğunu ve halkın eski mitolojik-folklorik geleneklerinden ibaret olduğu görüşünü ileri sürmekteyiz. Bu olay halkbilimde bilinen bir olaydır. Bu nedenle sözü fazla uzatmadan Köroğlu destanının tüm diğer varyantların kaynağı olan varyantlarının fantastik peri masalı veya mitolojik gerçekliklerle daha az karakterize edildiğini, halen yarı-tarihsel bir efsanenin işaretlerini koruduğunu belirtmek durumundayız.

ქართულიდან თახტინა ქეთევან გოჩგაძემ & გუჩა ქუთათელაძემ

ივ. ჭავჭავაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
თუქოლოგიის სადოქტორო პროგრამის სტუდენტები

KAYNAKÇA

- შაყულაშვილი გ., საიათნოვას აზერბაიჯანული ლექსები თეიმურაზისეული დავთრის მიხედვით, თბ. 1970
- Kör Oğlu - ხელნაწ. ინსტ. ფონდ. Т – 140
- Алиева Д., Из истории азербайджано-грузинских литературных связей, Баку, 1958.
- Брагинский И. С., Об эросе “Гуругли” и фольклоре: “Из Истории таджикской народной поэзии”, М. 1956.
- Жирмунский В. М., Некоторые итоги изучения героического эпоса народов Средней Азии: Вопросы изучения эпоса народов СССР, М. 1958.
- Жирмунский В. М., Зарифов Х. Т. Узбекский народный героический эпос, М. 1941.
- Газ. “Кавказ”, 1847, N22.
- Газ. “Кавказ”, 1850, N65.
- Каррыев Б. А., Эпические сказания о Кер-оглу у тюркоязычных народов, М. 1968.
- Кер-оглы – Восточный поэт-наездник (полное собрание его импровизации с присовокуплением его биографии). Перевел с английского С.С. Пенн., Тифлис, 1853.
- Курдские сказы эпоса “Кер-оглы”, Ереван, 1953.
- Марр Н. Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: “Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии”, Вып. I, Баку, 1949.
- Новичев А. Д., История Турции. Л. 1961.
- Образцы народной литературы тюркских племен т., IV, СПб, 1872.
- Образцы народной литературы тюркских племен т., VIII, СПб, 1899.
- Петрушевский И. П., Азербайджан в XVI-XVII веках: “Сборник статей по истории Азербайджана”, вип. I, Баку, 1949.
- Петрушевский И. П., Очерки феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX вв., Ленинград, 1949.
- Раушан – узбекская эпическая поэма, М., 1959.
- Сагитов И. Т., Каракалпакский героический эпос. Автореферат докторской диссертации, Ташкент, 1962.
- Садилов М.З., “Кер-оглу” в русской прессе 1856 года: “Доклады АН Азербайджанской ССР”, т. XV, N10, 1959.
- Тверитинова А. С. Восстание Кара-яызджи – Дели Хасана в Турции, М., Л., 1946.
- Фахрадов Ф. К., Закавказская версия эпоса Кер-оглы, Автореферат докторской диссертации, Баку, 1968.
- Церетели Г. В. Арабские диалекты Средней Азии, т. I, Тбилиси, 1956.
- Чернишевский Н. Г., Полное собрание соч. Т. XVI М., 1953

- Чиковани М. Я. Серебряков С.С. сказание о Кер-оглы но Ашуг Гарибе в грузинском фольклоре: “Материалы сессии, посвященной итогам археологических исследований 1964 г”. В СССР. Баку, 1965.
- Члаидзе Л. Г. Рецензия на кн. “Б. А. Карриев, Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов”. М., 1968. Восточная Филология. Т. I I, Тб., 1973.
- Шопен И., Кер-оглы. Татарская легенда: “Маяк современного просвещения и образования, Труды ученых и литераторов русских и иностранных”, СПб, 1840.
- Эфендиев П. Ш., Кер-оглу, героический эпос азербайджанского народа, (Автореферат кандидатской диссертации), Баку, 1954.
- Abdülkadir İnan. Köroğlu’na ait Kitabiyat , Halk Bilgisi Haberleri, 1929
- Ahmet Kuddusi, Köroğluna Dair, Halk Bilgisi Mecmuası, Ankara 1928
- Boratav P. N. 100 soruda Türk Halk Edebiyatı İst.. 1969.
- Boratav P. N. Halil Vedat Furatlı, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Ankara, 1943.
- Dumezil. G. Les legendes des “Fils d’aveugle” au Caucase et autour du Caucase. Revue de l’Gistorire des Religion. V. VII, 1938.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, “Birinci C. Beşinci C. Dersaadet.
- Chodzko, A. Popular Poetry of Persian: Adventires and İmprovization of Kurroğlu, the Bandit Minstrel of Northern Persia. London, 1842
- Köprülüzade Mehmet Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1922.
- Köroğlu Hikayesi, İstanbul, 1341 (H).
- Mollov R. Contribution al’etude du fond socio-historique, du destan “Koroglu”. “Etudes Balkaniques”, 7, Sofiya, 1968.
- ღაბოსიძის სიგელი წარუძღვნილ, წარუარჯიანად, 1896.
- ღიორ-ოღლი, ძირითადი წიგნის, ბრძანად, 1941.

İrine Gotsiridze

MEHMET EMİN'DE YARATICILIĞIN ANA MOTİFLERİ

Ünlü Türk yazarı Mehmet Emin (1869-1944) 19. yüzyılın 90'lı yıllarında edebiyat sahnesine çıkar. Bu yıllar, “Servet-i Fünûn” (Fenlerin Serveti) yazar grubunun çalışmalarını aktif yürüttüğü bir dönemdir. Türk edebiyatı araştırmacısı L.O. Alkaeva, “Servet-i Fünûn” grubunun sağlam bir edebiyat okulunu temsil etmediğini belirtir. Ona göre, bu grubun yazarlarının ortak bir programı ve belli bir platformu yoktur. Bu eleştiri onların farklı konularındaki sanat yöntemlerine ve özellikle edebî dil ve üsluplarına yöneliktir. Ancak buna rağmen “Servet-i Fünûncular” hem birlikte hem ayrı ayrı kendi dönemlerinin özelliklerini, Türk burjuva sınıfının ideolojisini ve dünya görüşünü ifade etmeyi başarmışlardır. Servet-i Fünûncular, Türk edebiyat tarihine halktan uzak, karamsar yazar grubu olarak girer¹.

Mehmet Emin, “Servet-i Fünûn'un” yazarlarından daha farklı bir yaratıcılık tarzı seçer. Yazı sahasına girmeden önce, aklındaki iki düşünce birbiriyile mücadele halindedir: Nasıl yazmalıyım? Akışı mı takip etmeliyim, yoksa yeni bir yol mu belirlemeliyim? Türk okuyucusu yeni bir şeyler istemektedir. Artık eski Türk edebiyatını anlayamaz ve yeni Türk edebiyatı da hiçbir şey vermeyecek durumdadır. İbrahim Şinasi (1827-1871) ile Namık Kemal (1840-1888) tarafından temeli atılan “Yeni Türk Edebiyatı'nın” yeni ve milli bir düzlemde güçlendirilmesi gerekmektedir. “Servet-i Fünûn'un” tanınan şairleri Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1913) ve Abdülhak Hamid (1852-1937) esas olarak doğanın tanımlanmasını, insan sevgisini ve iç duyguların aktarılmasına odaklanmıştır². Şairler güzel şiirler yazmak için birbirleriyle yarışmış, ancak insanların hayatları edebiyatsız geçmiştir. Bu sanatçılar “sanat, yalnız sanat için” vardır, düşüncesine sahiptirler. “Servet-i Fünûn” edebiyatında kişisel duygular, toplumsal konulardan daha çok yer almıştır. Sadece Tefvik Fikret, insanların çektiği acıları hatırlar³ ve haksızlıklara karşı sesini yükseltir (O da Servet-i Fünûn topluluğu dağıldıktan sonra bu temaları yazar). Bu dönemde haklarından mahrum bırakılan Türk

¹ Л. О. Алькаева, Творчество Халида Зии Ушаклы-гиля, М., 1956, sayfa 24.

² Л. О. Алькаева, Очерки по истории турецкой литературы (1908-1918 гг.) М., 1959, sayfa 10.

³ Kenan Akyüz, Mehmet Emin Yurdakul, nb. 808. “Zafer”, Anlara, 1956.

halkının haklarını savunan pek kimse yoktur. Bu nedenle her zamankinden daha fazla anlayışa ve desteğe ihtiyacı vardır. Tarihte “Kızıl Sultan” olarak anılan II. Abdülhamid, saltanat tahtındadır. Onun dönemi, Türkiye’de eşi benzeri görülmemiş adaletsizlik, huzursuzluk ve devlet görevlilerinin görevini kötüye kullanmakla karakterize edilir. Sultan’ın kendisi de tipik bir doğulu despottur... “Önce düşmanıya tatlı konuşur, sonra uygun bir fırsat ele geçirip ona bir yırtıcı gibi saldırır.” “Kızıl Sultan” için bir kişinin veya bin kişinin hayatı önemli değildir...”¹

Abdülhamid ve tahtının zulmü Osmanlıyı mezbahaya çevirmiştir. Ülkenin her tarafı acılar içinde kalmış ve ülkeyi inleyen büyük bir bedene benzetmiştir:

“Her yerde demir tırnaklı despotizm kasıp kavurur, her yerde cehalet ve ölümcül yoksulluk hüküm sürmekte...”²

İşte bu dönemde masalların tatlı dilini ve Türk toprağının kokusunu yanında getiren Mehmet Emin adıyla bir genç Türk edebiyatına adım atar. Okuyucu, genç şairi ilk kez Selanik’te çıkan “Asır” gazetesinde yayımlanan bir şiir aracılığıyla tanır. Yıl 1897’dir ve Osmanlı Yunanistan’a karşı kazandığı zaferi kutlamaktadır. Zafer havası milli sevince neden olmuştur. O günlerde pek çok şiir yazılmıştır ancak en büyük ilgiyi bilinmeyen bir şairin şiiri görmüştür: Mehmet Emin’in “Cenge Giderken veya Anadolu’dan Bir Ses” eseri bu dönemin en dikkat çekenidir. Şiirde Türk askerinin vatansever çığlığı gururla duyulur:

Ben bir Türk’üm dinim, cinsim uludur
Sinem, özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evlâdı evde durmaz, giderim.
Muhammed’in kitabını kaldırtmam
Osmancığın bayrağını aldırtmam
Düşmanımı vatanıma saldırtmam
Tanrı evi viran olmaz giderim.³

¹ Вл. Гордлевский, Султан Абдул Хамид II - тиран и узник, Избранные произведения т. III, М., 1962, sayfa 65-66.

² Mehmed Emin, Vatan Tehlikede, “Türk Sazı”, İstanbul, sayfa 97.

³ Mehmed Emin, Cenge Giderken, “Türk Sazı”, sayfa 370.

Türk savaşçısı, atalarının yattığı toprakları, vatani kimsenin ayaklar altına almayacağına Allah'ın ve milletin huzurunda yemin eder. Vatanından başka aşkı yoktur: *"Gözyaşlarımı beyaz gömlekle kurulayacağım, bıçağımı siyah taşla parlatacağım. Düşmanın önünde ülkem için öleceğim."* Savaşçı, savaşa gitmeden önce kesin bir dille bu düşünceleri ifade eder.

Okuyucu, şiiri şairin bile tahmin edemediği bir coşkuyla karşılamıştır. Bu ilk başarının verdiği cesaretle Mehmet Emin, peş peşe yeni yurtsever şiirler yayımlar. Şair, aslında Servet-i Fünûn'un ünlü şairlerinin gücünden korkmaktadır. Onlarla rekabet etmekten çekinir. Bu yüzden korkuyla karışık: *"Doğru yolda mıyım, yoksa uçuruma doğru mu gidiyorum?"* sorularını kendi sorar.

Bu şiirler, Türk edebiyatında yeni bir başlangıcın ilk örnekleridir. Türkler, daha önce hiç böyle bir ses duymamıştır. Bu ses, *"piyano sesine alışmış kulağa cennet gibi bir kaval sesidir."*² Mehmet Emin, Türk edebiyatı tarihinde Yunus Emre'den sonra neredeyse unutulmaya yüz tutmuş olan hece şiirini okuyucuya yeniden sunan ve milli şiiri tekrar canlandıran kişi olarak dikkat çeker. 13. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatına ayak basan Farsça şiir anlayışı, genel oladak Osmanlı şiirinde hakim anlayış olmuştur. "Servet-i Fünûn" şairleri sadece aruzla yazmışlardır. Böyle büyük bir geleneğin çerçevesini kırmak zordur, bu yüzden Mehmet Emin'in şiiri "Servet-i Fünûn" dergisinin sayfalarında yer aldığı *"derginin bir köşesine, utangaç bir şekilde sıkıştırılmış, zengin bir şekilde dekore edilmiş salona giren bir köylü gibiydi"*³. Bu şiirlere derginin ilk sayfalarında aruzla yazan usta şairler Cenap Şahabettin (1870-1934), Abdülhak Hamid ve Recaizade Mahmud Ekrem'in şiirleri gururla bakmaktadır.

Mehmet Emin'in ilk şiirleri "Servet-i Fünûncular" tarafından sükutla karşılanır. Buna ancak şair Rıza Tevfik (1869-1949) belirgin bir cevap vermiştir. "Senden önce Osmanlı şiiri yalnızca Köroğlu şiirlerinden ve masallardan ibarettir. Sen bize bu şiirlerin hakikatini anlatabildin ve sesini dinletme zorunda bıraktın bizi"⁴ diye yazmıştır Rıza Tevfik Mehmet Emin'e bir mektubunda. Ancak şair 1899'da "Türkçe Şiirler" adıyla oluşturduğu bir derleme yayınladığında sessizlik artık imkânsız hale gelmiştir. Derlemenin

¹ Kenan Akyüz, Mehmet Emin Yurdakul, Zafer", sayfa 5

² İsmail Habip, Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1922, sayfa 569.

³ İsmail Habip, Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi, sayfa 570.

⁴ Вл. Гордлевский, Очерки по новой османской литературе М., 1912, sayfa 108.

giriş yazısı, Recaizade M. Ekrem ve Abdülhak Hamid tarafından yazıldı. İki büyük şairin bu imzaları, edebiyat dünyasına adım atma vizesidir ve gerçekten de "Türkçe Şiirler"i sadece Osmanlı'da değil diğer ülkelerde de büyük tartışma konusu olur. Şiirler kısa sürede Almanca, İngilizce ve Rusçaya çevrilir. Şiirlerin söyleyicisini "milli şair" diyen ünlü oryantalistler Gibb, Vamber, Horn ve V. Minorsky, bu yeni şiirleri memnuniyetle karşıladılar. İngiliz araştırmacı E. Gibb şunları yazar: "Bu yılın başında (1899) Emin Bey'in kaleminden 'Türkçe Şiirler' başlıklı küçük bir şiir kitabı çıktı. Bu kitap, Türk halkının tamamının gerçek konuşmasını ve duygularını edebi bir biçimde sunmaya yönelik ilk girişimdir. Bu küçük şiirlerde Türk halkının gerçek sesi ilk kez sıradan askerlerin ve Anadolu köylülerinin dudaklarından çıktı, Türk askerinin yiğit çığı, dul Ahmed'in ve dul Zeynep'in çığı duyuldu.¹ Mehmed Emin'in halkına, vatanına olan büyük sevgisi burada ortaya çıktı. Emin'in soyadı olarak Yurdakul'u seçmesi manidardır. Emin'in bu aşkı sovenizmden uzak, en geniş anlamıyla insanlık aşkıdır, vatanseverliktir." "Türkçe Şiirler" kitabına hayran olan İsmail Gaspıralı Bey de Mehmed Emin'e yazdığı tebrik mektubunda şunları yazmıştır: "Şiirlerinizin dili bir yana, anlamları bile İstanbul'un ay ışığı; kara saç, mavi göz için yazan şairlerin şiirlerinden daha çok parlamaktadır. Bu seçkinler ve efendiler çağında sade Türkçe yazmanız çok cesurca. Modern edebiyatta bu tür şiirlerin yayınlanması şüphesiz tüm Türk dünyasına büyük bir hizmettir. Türk alemi derken sizi gönülden kutlarım, abarttığımı sanmayın... Doğrusu budur; çünkü şiirlerinizi Edirne, Bursa, Ankara, Konya, Erzurum Türkleri de okur, Tiflis, Tebriz, Şirvan, Horasan, Sibirya, Kazan ve Kırım Türkleri de..."².

Servet-i Fünûn yazarları, Mehmed Emin'in kısa bir süre sonra bu yeni yoldan vazgeçeceğini ve eskiden denenmiş yöntemleri deneyeceğini umarak onu bir süre daha cesaretlendirmeye çalışırlar. Oysa bu, sadece şiirsel bir inat değil, aksine kararlı bir üslup ve şiirsel bir deha olayıdır. Onu alaya alanlar olur: "Onunla dalga geçtiler, önemsemedi, kızdırdılar ve kale almadı. İtmek isterler, kendi yoluna devam etti. Nihayet o kazandı. O, Türklerin milli şairi olarak anıldı."³

¹ Вл. Минорский, Национальные стихотворения Эмин Бея в связи с новым направлением османской поэзии. Древности Восточные, № II, 533. III, М., 1903, sayfa 24.

² Kenan Akyüz, Mehmet Emin Yurdakul, sayfa 5

³ İsmail Habip, Türk Teceddüt... sayfa 569.

Mehmed Emin, Servet-i Fünûn yazarları grubuna tek başına meydan okur ve onların Arap-Fars nazmıyla -aruzla- yazdıkları konularda, heceli halk nazmıyla muhteşem şiirler yazmanın mümkün olduğunu inatla göstermeye çalışır. Aruz şairlerinin Arapça kelime ve Farsça deyimlerle dolu dilinin halk tarafından anlaşılmaz olması nedeniyle, onun seçtiği sade Türkçe, halkın kalbine daha yakındır. Çağının en büyük yaratıcısı sayılan Tevfik Fikret bile insanlar için ulaşılmazdı. Mehmet Emin, Tevfik Fikret'in diline karşı çıkar. Fikret'in "Ramazan Sadakası" ("Ramazan'ın Rahmeti") varsa Onun da "On para ver" şiiri vardır. Fikret'in "Balıkçılar"ına karşılık olarak O da "Kayıkçı"yı yazar ve benimsenir. Şiirleri, Fikret'in şiirlerinden daha çok anlaşılmıştır; ancak şiir olarak Fikret'inkiler daha güzel ve daha estetikdir.

Mehmet Emin, emekçi halkın umutsuz, sefil hayatını derinden hisseder, yoksulların kalp atışlarını dinler ve iyiliğini kimsenin görmediği bu güzel insanların acılarını dindirmeyi hayal eder. Şair, 1899 yılında V. Minorsky'ye şunları yazar: "Benim dileğim, bedenleri benimle aynı kandan olan, benimle aynı dili konuşan tüm yurttaşlarım için şiir yazmaktı; yüzyıllardır kimsenin düşünmediği bu insanları düşünmek, bugüne kadar kimsenin acımadıklarına acımaktı; şu ana kadar hiçbir şey alamayanlara bir şeyler vermektir amacım..."¹ Nitekim Mehmed Emin'in şiirlerinde ilk kez halk kitlelerinin yüreği duyulmuştur. İlk kez köyün ve şehrin yoksullarının sesi olur . Onun hakkında M. Köprülü şunları yazar: "Zavallı Türk halkının hayatını düşünen ve yaralarını sarmaya çalışan tek kişi oydu."²

Mehmed Emin, Türk halkının hayatını ve mücadelesini çok iyi tanır. Çocukluğunda işçilerin zor koşullarıyla tanışmış, daha sonra sık sık Anadolu'nun uzak köylerine giderek köylülerle çok yakınlaşmış, onların acılarını daha derinden gözlemlemiş, onlara zulüm eden insanlara karşı sesini yükseltmiştir. Hatta ilk şiirlerinde, düşmana karşı vatanseverlik coşkusuyla savaşan Türk askerlerini anlatan Emin, Türk köylüsünü ilk kez edebiyatla tanıştırmaya da Osmanlı'nın yoksul köylülüğünün tipik yüzlerini de resmetmeyi ihmal etmez. 1890 yılında onun çağdaşı halk ozanı, şair Nabizade Nazım, Türk köylüsünün hayatını anlatan "Karabibik" romanını yayımlar. Bu köylülerle ilgili ilk roman çalışmasıdır. Karabibik, şu sorudan rahatsız olan cahil bir köylüdür: "Köpek gibi yaşamının sorumlusu kimdir?", sesini yükseltmeye cesaret edemeyen... Nabizade Nazım da Sultan Abdü-

¹ Вл. Гордлевский, Очерки по новой османской литературе М., 1962, sayfa.104

² Köprülüzade Mehmet Fuad, Nevsâl-i Millî, İstanbul, 1320, sayfa 159

İhamid'in zulmüne karşı yürümez ve sadece milletin haklarına odaklanır. "Köylüye eğitim hakkı verilmeliyiz, köylü okuma-yazmayı, hesap yapmayı öğreysin, cehaleti ortadan kaldıralım ve bu şekilde köylünün yaşam koşullarını iyileştirelim" der.

Emin, zihnen Türk milletinden oldukça ileridedir. Sultan'ın istibdat yönetime karşı cesurca yürür ve savaşçı Türk gençliğinin saflarına katılır. Emekçilere daha iyi bir gelecek sağlamak için demokrat Tevfik Fikret'le birlikte mücadele eder ve 1906'da Tevfik Fikret'in padişaha yapılan saldırısının başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle duyduğu üzüntüyü "Bir Anlık Teahhür" şiirinde dile getirmesi üzerine, Mehmed Emin de saflarına katılır. Bu dönemdeki şiirlerinde Tevfik Fikret'in ve 1905 Rus Devrimi'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. "Padişah ve Paşalar" tarafından sömürülen Anadolu köylüsünün kaderinden acı bir şekilde yakınır, halkının trajik kaderini gösterir, düşmanlarını kazığa oturtur; geleceğin toplumuna özgürlük, demokrasi ve hümanizmin saltanatını överek yüceltir.¹

Abdülhamid'in despotluğu döneminde bu tür şiirleri yayınlamak cesaret işidir. Zira bu dönemde sansür dikkatli bir şekilde çalışmaktadır. Mehmed Emin yine de Padişah'ı arayanların kafasını karıştırmak için "Çocuk Bahçesi" dergisinde bazı şiirler yazardı. Sansür idaresi, burada da siyasi açıdan güvenilir yazılar buldu ve dergi sahibini tutuklar.²

Mehmed Emin, bu şiirleri hakkında Minorsky'e şunu yazdı:

"Türkçe Şiirler"ın yanı sıra başka şiirlerim de var ama şimdilik sessizliği tercih ederim... ve çocuklar için şiirler yazarım."³

Şair, devrimci şiirlerini Abdülhamid'in tahtı yıkıldıktan sonra kitap olarak yayımlar; 1914 yılında İstanbul'da "Türk Sazı" adıyla yeni bir derleme yayımlanır. Mehmed Emin "Türk Sazı"nın yayımlanmasından önceki şairlerin amacı ve şiiri hakkında şöyle yazar: "Tarlaya çalışmaya giden babalarımızın, tarla'ya giden kızlarımızın ve oduncu annelerin gözyaşlarını kurutacak şiirler isteriz."⁴ Şair, Türk Sazı'nın ilk sayfasında bize şu şiirleri yazacağını vaat eder:

¹ Л. О. Алькаева, Очерки по истории турецкой литературы, sayfa 53

² Вл. Гордлевский, Очерки по новой османской литературе, sayfa 108.

³ Вл. Минорский, Национальные стихотворения Эмин Бея в связи с новым направлением османской поэзии. Древности Восточные, т. 3, М., 1907, sayfa 4.

⁴ Mehmed Emin, Biz Nasıl Şiir İsteriz, 388. "Zafer", Ankara, 1956, sayfa 5.

“Zavallı ben, elimdeki şu üç telli saz ile
Milletimin felaketli hayatını söyleyim;
Dertlilerin gözyaşını çevrem ile sileyim!...”¹

Bu, onun yazma/yaratma amacıdır. Eserlerinin kahramanları Anadolu işçileridir; şiirlerinde ve hikâyelerinde rastlayacağınız kişiler: deniz kıyısında yaşayan işçiler, madenciler, balıkçılar, dullar, zavallı kadınlar ve çocuklar, savaş malulleri, tamirciler ve kibrit satan insanları, dilenciler ve serseriler, demirciler ve değirmencilerdir gibi insanlardır.

Her iki cinsiyetten ve her yaştan hem sosyal adaletsizliğin kurbanı hem de kan davasında suçlu olan insanlar, hümanist ve demokratik yazar onların kaderi konusunda endişelidir. Savaşlarda sakat kalan erkeklerin ve çalışan kadının durumunu, yetim çocukların mutsuz yaşamını ve kötü yola sapan kız çocuklarının hayatını aynı derecede hisseder.

Mehmed Emin'in destanlarında bir seyyahın izlenimi aktarılır. İnsanın kendi gözüyle gördüğü, kendi kulağıyla duyduğu gerçekler anlatılır. Sosyal tema üzerine yazılan eserler arasında şair çalışan Türk kadının yüzünü resmettiği "Anadolu" şiiri özel ilgiyi hak ediyor; Bu destanın girişi şöyledir:

“Yürüyordum: Ağlıyordu ırmaklar;
Yürüyordum: Düşüyordu yapraklar;
Yürüyordum: Sararmıştı yaylalar;
Yürüyordum: Ekilmişti tarlalar;
Bir ses duydum, dönüp baktım, bir kadın:
Gözler dönük, kaşlar çatık, yüz azgın;
Derileri çatlak, bağı kapkara;
Sağ elinin nasırında bir yara;
Başında bir eski püskü peştemal;
Koltuğunda bir yamalı boş çuval!...”²

Savaşta ölen askerin eşlerinin yetim çocuklarına ve yaşlı annelerine bakan ve Anadolu'da ağır şartlar altında çalışan çok sayıda kadın vardır. Ağır yükü kendi omuzlarında taşıyanlar diye onlara hem toprak hem de hayvan vardır. Gece gündüz çalışırlardı, onları gündelikçi olarak çalıştırırlardı ama

¹ Mehmed Emin, Benim Şiirlerim, “ Türk Sazı”, sayfa 10.

² Mehmed Emin, Anadolu, “ Türk Sazı”, sayfa 28.

yine de açlıktan ölürlər. Sığır(lar) gibi otların üzerinde otlarlardı. Bütün Anadolu, dilenciler ve fakirlerle doluyken, İstanbul taşraya kibirle bakardı. Onlar bu durumu kime şikâyet edebilirler.

Şair kadınla konuşur:

-Ne o bacı?

-Ot yiyoruz, n'olacak!..

-Tarlan yok mu?

-Ne öküz var ne toprak.

Bugüne dek ırgat gibi didindim;

Çifte gittim; ekin biçtim, geçindim.

Bundan sonra...

-Kocan nerede?

- Ben dulum;

Kocam şehit, bir ninem var, bir oğlum.

-Soyun, sopun?

- Onlar dahi hep yoksul!

Ah, efendi, bize karşı İstanbul

Neden böyle bir sert, yalçın taş gibi?

Taşların hayvanlık mı nasibi?"

Şair, kalbi kırık ve utanan kadını teselli ediyor:

"Hayır, hayır, bu nasibi almak için doğmadın.

Onun için doğdun ki sen kadınlığın hakiyle

Ocağının karşısında saadete eresin;

Göğsünü kabarttıran anneliğin aşkıyla

Evladına sütün gibi pak duygular veresin."

Hayatın terslikleri kadını, genç kocasından mahrum etmiş, kadın aşktan ve hayattan zevk alamamıştır. Kalbinde bir umut kıvılcımı vardiysa da, hepsi tutuşmadan önce söner. Çok çalışmak onun belini büker, sulanmamış bir ağaç gibi solar ve içindeki kadınlık ruhu ölür. Bugün bu kadın yalnızca toprak işçisidir. Bakışı yalnızca toprağa yönlendirilir. Ev sahibi için biçen ve ahırı dolduran tırpanı ailesine hiçbir şey katmaz, sadece aç kalmamak için otları ve dikenleri keser. Yaşamın ağır yükü altında dört ayak üstüne çökmüş iskelet haline gelmiş bedeni, hâlâ çıplak ve aç çocuğunu yatırmak zorunda kalır, hâlâ her gece sıcak gözyaşlarıyla ocağı ıslatır. Ondandır kocası, malı,

gençliği, sağlığı ve her şey çalınmıştır. Sadece ondan onurunu alamazlar. Anadolu'da şarkı söyleyenin, çalıp söyleyenin duyulduğu bir aile bulamaz. Şairin şiirinde bütün ülke mezarlıklara benzemektedir:

“Etmek” diye ağladığın sağır bir halk önünde
Sana herkes bir kurt gibi merhametsiz, yüreksiz.
Senin her bir ümidin
Ayrılsız, yoksulluksuz bir dünyaya kalmıştır.
Oraya ki masum çiftler hıçkırıksız yaşarlar;
O melekçe sevgilerle birbirini okşarlar;
Ey, mübarek Anadolu toprağı
Hani senin bahtiyarlık hukukun,
Hür düşüncen, milli duygun, kanunun?
Hani senin yeni ruhlı çocuğun?”

Bu, Türk edebiyatının tamamında benzerine rastlanmayan muhteşem bir şiirdir. Kurtuluşu hiçbir yerden beklemeyen mutsuz Türk halkının diliyle üzüntü veren bir ağıt olması nedeniyle daha fazla ilgiyi hak ediyor. Herkesin kendisi gibi aç karnına yattığını bildiği halde ekmek için kime gidecek; ve bu ölene kadar devam edecektir.

“Anadolu’dan” sonra şair, “Zavallılar” adıyla köy hayatını anlatan bir şiir yazar. Bu şiirin kahramanı yine zulmün ve adaletsizliğin kurbanı bir kadındır. Kaderi bir Anadolu kadınının kaderinden farklı değildir. Belki daha da zordur.

Şiirin içeriği şu şekildedir: Babası, oğlunu askere gitmekten kurtarmak için gelin aramaktadır. Pek çok arayışın ardından fakir bir ailenin tek kızını, zengin bir ailede mutlu bir yaşam umut eden ama aldanan güzeller güzeli bir kız seçer. Sadece bir yıl kocasıyla birlikte kalır. Zengin bir toprak sahibinin oğlu, askerlikten kurtulduğunda fakir eşi istemedi ve kayınpederi oğlunu zengin bir kızla yeniden evlendirir. Zavallı gelin artık kocasının ailesinden değildir; dövülür, işkence görür ve sonunda dışarı atılır.

Kızını kayınpederine teslim eden küskün anne-kadın, kendine lanet eder, kızına evli adını verdiği ve mutsuz oldukları güne lanet etmektedir.

“Ben yoksulum; senin baban köyün zengin muhtarı.
Ben zayıfım; senin kolun benimkimden kuvvetli.
Sen uslusun, akıllısın; ben bir ahmak, bir deli.
Sen her şeysin, ben zavallı, eksik-etik, bir karı”.

Damadından intikam almak için başka bir yol bulamadığını söyler, onu yalnızca şu sözlerle tehdit eder:

"Gün gelecek ve sizden de hesap vermeniz istenecek."

Acılı anne, hastalıktan dolayı zayıflayan, dövülen kızını götürür. Genç kadın, kayınpederinin servetini pişmanlık duymadan burada bırakır: bahçeleri, üzüm bağları, altınları, gümüşleri ve incileri, inekleri, keçileri, atları, tarlaları. Saray gibi görülen dört odalı evi hiç düşünmeden bırakır. Soğuktan ve açlıktan ölümün beklediği yoksul çatının altına adım atmaya hazırdır. Ölüm de gecikmez. Çok gecikmeden gelir ve onu yanına alır.

Bu şiir, Servet-i Fünûn yazarlarının dikkatini çeker. Özellikle Servet-i Fünûn'un şiirinin babası olan Tevfik Fikret, şiiri çok beğenir. 20 Ocak 1903'te Mehmed Emin'e şöyle yazar: "Geçen hafta şiirinizi okurken şunu fark ettim: Dinleyiciler için sesiniz hiçbir şiire yabancı değildi. Küçük Haluk için bile... Anlaşılmaz tek bir dizeye rastlamazdık. Şehirlerde yaşayan komşular köyden gelen acı haberi nasıl dinlerse, biz de şiirinizi nefesimizi tutarak, ilgiyle, dikkatle dinledik ve her şeyi anladık. Bir çocuğun zihnine bile kolayca yer bulabilen şiirlerinize ve size imrenirim."¹

Mehmed Emin'in şairlik özelliği, sesinin hiçbir Türk'e yabancı olmasındır. Onun kaygısı tüm halkın kaygısıdır ve tek kaygısıdır. Aşk, kadın, çiçekler ve lüks hayatı hakkında hiçbir şey yazmaz. Bu konuda şunu yazar:

"Kanadımı açamam bir çiçekli yeşil dala.
Rüya gören bir güle, efsaneli bir kumsala!"
Mest olamaz buseli gecelerle benim nağmem
Rüyaları, aşkları söyleyemez benim dilim."

Sevdiği insanların acılarını izleyen şair "aşk hakkında şarkı söylemeyeceğim" der. Ona göre "şair, altın kadehten şarabı sadece gençlik aşkından kavrulmuş dudaklara değil, aynı zamanda tüm insanlığın acılarıyla kavrulmuş dudaklara da dökmelidir." Şiir doğanın ve yaşamın sesi değil mi? Yıldızların altında sadece bülbüller mi vardır? Fırtınalı günlerde kartallar uçmaz mı? Çiçek açan dalların altında sadece dereler mi var? Uçurumda kükreyen nehirleri görmediniz mi?.. Acının, safranın ve talihsizliğin sesini

¹ Kenan Akyüz, Mehmet Emin Yurdakul, sayfa 5

daha çok hissettim.”¹der. Bu talihsizler yardım ister şairden. Mehmed Emin, Servet-i Fünûn'un karamsar şairleri gibi asla ölüm ve intihar üzerine şiirler yazmaz. Onun en trajik şiirlerinde bile büyük bir yaşam aşkı hissedilir. Yeni Türk edebiyatı tarihinin ünlü araştırmacısı Vasfi Mahir Kocatürk şöyle yazar:

"Bütün yazarlar patolojik karamsarlık içinde boğulurken Mehmed Emin'i bu hastalığa yakalanmamıştır. Elbette ideale olan güçlü inancı sayesinde hayatta kaldı."

Büyük bir iyimserlik, Mehmed Emin'i, acılarla helak edilen, haksızlıkların kurbanı olan ve cehennemin boyunduruğuna bağlanan köylüleri cesaretlendirmek için şunu söylemeye yöneltir:

"Ey, güzel köy! Viran olma, sakın, şu genç yaşında
Dağlarında taze otlar, pembe güller biterken,
Ey, çobanlar, beni anın, coşkun sular başında
Yaprakların arasında yavru bir kuş öterken."

Mehmed Emin, böylesine mutlu bir günün geldiğinden şüphelenmese de bu aziz günün Türk milletine nasıl ulaşması gerektiğine dair bir cevap veremez lakin bazı eserlerinde bu soruya cevap vermeye çalışır. Osmanlı'da yüzyıllardır çok çalışarak kazanan "emek vererek çabalayan yoksul köylüyü baskıcı yumruk ezer." Herkes ve her şey köylülere düşman olmuştur. Padişah, toprak sahibi, tüccar, tefeci ve hatta doğa... Yere ve göğe bakan zavallı köylü, denize umut dolu gözlerle bakar. Ama nasıl toprak ona acımazsa deniz de ona acımaz. Dalgaları bir iki acılı canı yutmaz, bir iki kişinin günahı dibe çökmez...

Mehmed Emin'in eski tanıdığı kayıkçı denizle savaşırken ölür. Şair, aile reisinin denizden dönüşünü aç ve eli boş bekleyen oğluna ve gelinine baş sağlığı diler. Deniz ancak daha sonra zavallı kayıkçının cesedi kıyıya vurduğunda sakinleşir. Bu şiir "Zavallı kayıkçı" Mehmed Emin tarafından Tevfik Fikret'in "Balıkçılar" adlı eserini taklit ederek yazılmıştır.

Bu iki eser, pek çok açıdan ortak gibi görünse de aynı tema üzerine yazılmış iki farklı eserdir: Tevfik Fikret'in yaşlı balıkçısı çocuk çoluğa sahiptir. Mehmed Emin'in kayıkçısı 60 yaşında ve bakması gereken altı insan var. Fikret'in balıkçısı umarsız bir şekilde denizin dalgalarına karşı savaşır ve ölür;

¹ V. M. Kocatürk, Yeni Türk Edebiyatı, İstanbul, 1936, sayfa 24.

Emin'in kayıkçısı da denizle verdiği eşitsiz savaşta başarısız olur. Ancak Fikret'in şiiri Aruz dilinde yazılmış olduğundan okuyucuya daha az ulaşabilmektedir. Emin'in "Kayıkçı"sı halk şiiriyle yazılmıştır ve tüm okuyucular için anlaşılması kolaydır. Tevfik Fikret'in şiirini okurken içimizi bir korku ve umutsuzluk duygusu kaplar. Emin'in şiirini okuduktan sonra biraz umut duyarsınız: Umarım bu denizin son kurbanı olur, umarım oğulları bu kayıkçının kaderine uymazlar..., eseri okursunuz ve deniz her zaman fırtınalı olmaz diye umarsınız.

Mehmed Emin'in "On Para Ver" şiiri, Tevfik Fikret'in "Ramazan Sadakası" şiiriyle tezat oluşturduğu sosyal bir tema üzerine yazılmıştır. Her iki eserde dilenci sadaka için yalvarır. Her iki şiir de güçlü ama burada da Mehmet Emin diliyle kazanır. Tevfik Fikret'in şiiri Türkçe değil Farsçadır. Fars biri bunu Türk okuyucusuna göre daha kolay anlayacaktır. Sadece Türkçe yardımcı fiiller vardır. Bu nedenle dar çevreler tarafından anlaşılabilir.

Tevfik Fikret'in şiirinde soğuktan mavileşen küçük çocuk Ramazan Bayramı'ndan bir önceki gecede sadaka dilenir ama muradı karşılıksız kalır. Yoldan geçen tek bir kuruş bile vermeyen mutlu zenginler bayram sofrasına oturmak için eve koşarak giderler, dilenciye bakmazlar bile. Emin'in dilencisi yaşlı, çoluk çocuklu, herkes tarafından unutulmuş fakir bir adamdır. Her gün yoldan geçenlerden merhamet bekler ve kimse dikkat etmez. Sadece şair onun ailesine acır. Kim bilir kaç gündür babalarının getirdiği kuruşları aç halde bekler. Kör bir dilenci gelip geçen herkese elini uzanıp yalvarır: "Efendim, çocuklarınızın sevgisi için bana bir kuruş verin, ihtiyarın gönlünü sevindirin" ama Osmanlı böyle dilencilerle doludur. Senin verdiği bir kuruş hangisine yardım edecek? Yoldan geçen canı sıkılanlar dilenciye kaba bir şekilde uzaklaştırır. "Sıkıldık bu dilenci grubundan" diye söyleyip yaşlı bir dilenciye alay ederek şöyle umut verir "Allah verecektir."¹

Mehmed Emin dilencilere karşı bu kadar kayıtsız kalmanın sorumlusu olarak tüm toplumu suçlamaktadır:

"İnsan onu iter, kakar, azarlar;
Hiç denmez ki: Bu mahluk da insandır,
Bu kalbi de acı sözler sırlatır;
Bunda dahi her ruh gibi bir ruh var".

¹ Mehmed Emin, On Para Var, " Türk Sazı", sayfa 43.

On para ver, bir düşmüşe el uzat!
Sağlamlara: “yardım” diyor bir sakat;
Zenginlikten hak istiyor yoksulluk,
On para ver, her gün gibi bugün de,
Çörden çöpten bir kulübe önünde
Ah, kim bilir bekliyor kaç çocuk?..”

Böyle dilenci ve serserilerin çokluğu Osmanlı’nın utancı olmuştur. Hiçbir ülkede Abdülhamid devrinin Osmanlısı kadar dilenci olmadığını düşünür. İstanbul sokaklarında yoksul çok sayıda evsiz çocuk vardı. Açlıktan ölüm döşeginde yatan, çocuklara emanet edilen ebeveynler, onları hayatın cehennem döngüsüne erken dahil etmek zorunda kalır. Mehmed Emin bu tür çocukların kaderini özellikle hisseder. Sabahtan akşama kadar sokaklarda kibrit satarak dolaşan yetim bir kız onu gözyaşlarına boğurur. Sadaka için yalvarır; Bir dilenciden daha iyi bir durumda değildir. Bir dilencinin birkaç kuruş kazanması ne kadar zorsa, onun için de birkaç kutu kibrit satmak o kadar zordur. Kız bazen yoldan geçen erkeklerin önüne geçer, bazen de onları arkalarından koşar ve acıklı bir şekilde yalvarır:

“Merhametli Beyefendi! Annem hasta, etmeksiz;
Alın bunu, kuzum, bana on paralık verin siz”.¹

Bütün gün sokağın başından sonuna kadar yürüyüp kim bilir kaç tane şaşı bakışlılara, kaç çirkin insana iltifat etmiştir: Bir kutu kibrit satmak için “yakışıklı efendim” der. Bakmazlardı bile; Sadece Emin dikkat etti, sadece o sorar:

“Kızım, senin baban kimdir? Senin evin nerede?
Bak, kırk para vereceğim, sorduğumu söyle, de.
Baban yok mu? Bilmez misin onu sen?
-Benim babam yoktur, evet, bilmiyorum onu ben!..”

Zavallı kız, herkese yabancı ve evsizdir. Onu tatlılıkla okşayacak, zayıf bedenini koruyacak, kucağına alacak tek bir kişi bile yoktur. Bu saf yaratık ne yanlış yapmış, tek bir kalp onun için atmaz; Mutlu yaşamaya hakkı yok mu?

¹ Mehmed Emin, Kibritçi Kız, “ Türk Sazı”, sayfa 39.

Bütün insanların mutluluk için doğması gerekmez mi?... Çocukluğun tatlı anılarını yaşamaz. Zaman çok çalışarak geçer, o çok çalışmazdı ama toplum orman kanunlarına göre yaşarken ona kim yardım eder... Bu yasalar Mehmed Emin'i derinden üzer. Bu bir varoluş mücadelesidir, kişininalnızca kendi hayatı için verdiği bir mücadeledir. Bu mücadele yolunda herkes ve her şey unutulur. Yuvadın uçar uçmaz her canlı, hayatta kalma mücadelesine başlar. Öldürsün, yesin, zulmetsin, kendi başına yaşasın diye birini arar.

İnsanlar da aynısını yapar. Her şeyi yap ama yaşa! – Bugün bu sloganla yaşarlar. Şair, hayatı uzun süre gözlemledikten sonra gönül yarası ile şunları okur:

“Şu saf, mavi gök altında alem

Böyle kurulmuş;

Her bir vücut başkasının kanı ile yoğrulmuş...”¹

Herkes, ne kadar nazik ve saf görünürse görünsün, başkalarına zulmetmeye çalışır. Bu hayatın kanunudur. İnsanlarda insanlık diye hiçbir şey yoktur;

“Yemek, yenmek!.. İşte budur yaşamının kanunu!

Seni yerler, yemez isen sen onu:

Böyle doğar, böyle ölür mahlukat;

Burada her ses: Bir yaralı iniltidir, bir feryat!..”

Adaletsizliğin tam anlamıyla hâkim olduğu ve zulmün hesabının sorulmadığı böyle bir toplumda Mehmed Emin'in şefkati bile zavallı köylünün yaralarına merhem olur. İlk zamanlarda şair yalnızca bu sempatiyle yetinir. Yurttaşlarını, bir insanın en kutsal görevini yerine getirmeye çağırır: mahkumların çığlıklarını dinlemek, yoksullara yardım etmek, zavallı sakatların yaralarını sarmak, istismara uğrayan kızları kurtarmak... Bu çağırının satırlarını birçok şiirde bulmak mümkündür. Mesela köylü kadına utançla hitap ettiği “Anadolu” şiirini örnek olarak verelim:

“Sen bir aziz yoldaşsın:

Senin sesin hayat için döğüşmeğe koşturur;

Senin sevgin vatan için fedakarlık öğretir;

Senin yüzün insan için bir merhamet duyurur;

¹ Mehmed Emin, Yaşamak Kavgası, “Türk Sazı”, sayfa 115.

Senin ile insan oğlu yeryüzünü şenletir.
Lakin bizler bu hakları unuttuk;
Kadınlığı hayvanlıkla bir tuttuk;
Ninen gibi sana dahi hor baktık;
Seni dahi garip, yoksul bıraktık!..”
„Sen şu güzel vatanında cehennemde gibisin:
Gözyaşıyla ıslattığın kanlı toprak üstünde
Sana her yer bir çöl gibi cıvılsız çiçeksiz.”

Şair, şiirin sonunda şiire ve şairin amacına, ayrıca tüm toplumun amacına ilişkin şu soruyu sorar:

“Yazık, sana ağlamayan şiire:
Yazık, sana titremeyen vicdana;
Yazık, sana uzatmayan ellere:
Yazık, seni kurtarmayan insana!..”

Şair, "Zavallı Kayıkçı"nın son satırlarında bile, halkı mahkûmun çılgınlıklarına yanıt vermemekle suçlar:

“-Ev kardeşler, borç değil mi herkese,
Kulak vermek, yardım etmek şu sese?..”

Mehmet Emin, yoksulluktan kurtulmak için şehre özenen, yolunu kaybetmiş kızlara karşı aynı üzüntüyü dile getirir ve şehrin onların isteklerini yuttuğunu söyler. Onlar her adımda insanların kalpsizliğinin kurbanı olurlar. Şehir, köyden daha acımasız çıkar. Burada her şey para karşılığında satın alınabilecek eşyalardan ibarettir. Şehirde kadınlara da eşya gözüyle bakılmaktadır; köyden gelen saf kadınlar kahvehanelerden kaçamaz ve orada çalışanlar bunu bir sefa fırsatına çevirir. İşte böylece, ebeveynler kendi elleriyle çocuklarını yılan yuvasına atarlar.

“Şair, kahvehanede Bolu vilayetinden İstanbul'a çalışmak için gelen güzel bir kızla karşılaşır. Kızın her halinden, Anadolu'dan geldiği belli olmaktadır; utangaç, titrek bir sesle konuşan kızın gözlerinde de hüznü vardır. Burada çalışmayı düşünmektedir; maaşını biriktirip köydeki babasına gönderecek, babası da o parayla inek alacaktır. 'Görüyorsunuz değil mi, konu nereye geldi, babalar çocuklarını inekle değiştiriyor' diye hayıflanır şair ve bu

kadının da şehrin kirlı oyunlarına düşeceğinden korkar. Ve onu korumak için, şehrin insanlarına yalvararak 'lütfeñ, zavallı kıza işkence etmeyin, ona zarar vermeyin, yoksa ağlar'¹ der kendi kendine.

Mehmed Emin, karla örtülü tarlada, at sırtındaki şairi takip eden köylü çobana da üzülür. Ayakları yalıñdır, neredeyse çıplaktır, soğuktan morarmış ve dişleri takırdamaktadır. Şair yoldan geçen diğerköylüler gibi onunla da konuştu:

"-Oğlum, her bir seferinde sen kaç para alırsın?

-Bir metelik.

-Evin nerede? kimin, kimsen var mıdır?

-Ne evim var, ne kimsem var...

-Gece nerede kalırsın?

-Ahırdaki gübrelikte... sıcak olur, ısıtır"...²

Bu konuşma Mehmet Emin'e, yoksul çocuğun önünde yemin ettiğı andan itibaren huzurunu sonsuza kadar kaybettirir: "Ey kimsesiz çoban, seksen yıl yaşasam da senin yüzünü asla unutmayacağım. Akşamları sıcak soba başında otururken kimbilir kaç kez soğuktan titreyen ve açlıktan bitkin düşen seni hatırlayacağım. Seni hatırlarken içimde soğuk yeller esecek ve ısınmış korlar artık beni ısıtmayacak."³

Yazarın, insan hayatını anlatan diğerkıyayelerinden biri de "İhtiyar Değirmenci" eseridir. Hikâyede köyün yoksul halkın hayatı anlatılmaktadır ve Mehmet Emin, yaşlı değirmenciye oldukça sempatik bir karakter, insan olarak tasvir etmiştir. Bu adam, gençliğini vatan için savaşlarda geçirmiş iyi bir insandır. Ülkesi için pek çok yerde savaşmış, bir o kadar da yara almıştır. Fakat aldığı hiçbir yara onu köy halkının yoksulluğunun yaşattığı acı kadar acıtmamıştır. O, yoksulların destekçisi ve yardımcısıdır. Kendisinde gariban olmasına rağmen her türlü emeği yok sayılan köylülerin işlerini hafifletmek ister, onların refahı için çaba sarf eder: Kendisine gelen dul kadına hiçbir karşılık beklemeden yardımcı olur, buğdayı eli ile üğütür, sırtına alıp evine götürmesine yardım edermiş ki öksüz çocuklarını zamanında beslesin.

¹ Mehmet Emin, Anadolu, "Türk Sazı", sayfa 27.

² Mehmet Emin, Sürücü, "Türk Sazı", sayfa 37.

³ Mehmet Emin, Sürücü, "Türk Sazı", sayfa 27.

Garibanların böyle bir savunucusu, ölümünden sonra bile uzun süre unutulmaz. İşte Mehmed Emin, ölmüş değirmenci hakkında şu sözleri söyler:

“Ancak bugün senin gittiğin, yarın toplumuzun gideceği o yere sen yalnız bir şey götördün: O yoksul kadıncağzın sıcak arpa ekmeğinden duman çıkarken yetim çocuklarıyla sana ettiği duaları! ...¹

Ezilenler elbirliği yapmaz ve birbirlerine yardım etmezlerse bu acılı yaşamdan asla kurtulamayacaklardır. Bundan dolayı Mehmed Emin şöyle der:

“Herkes lazım birbirine,
Kimse yalnız kalmaz”²

Bu tür şiirlerinden dolayı Tevfik Fikret, Mehmed Emin'i şu şekilde taktir eder: “Siz şiirlerinizle köylüleri, toprakta çalışanları aydınlatmak, düşüncelerinizi onlara aktarmak ve duygularınızla onların yaralarını sarmak istiyorsunuz”³

Mehmed Emin, yalnız köylülerin zor yaşamını anlatmakla kalmaz, birçok eserinde şehir işçilerinede değinir. Köylüler, şehri düşman gözünde görür, soğuk ve duygusuz kabul ederler. İnsanların şehirde yalnızca lüks ve zenginlik içinde yaşadığını düşünürler, ancak şehirde de birçok fakir ve serseri vardır.

Köyden şehre gelenlerin bazıları kahvelerde çalışmaya başlar, bazıları sokağa düşer, bazıları ise tarlasında çalışıp omuzlarıyla pulluk çeken köylüden bile daha ağır koşullarda çalışmaya başlar. Köylü en azından açık havada çalışırken, şehirdekiler nemli ve karanlık madenlerde yalın ayak çalışıyor, zayıflamış, yüzünde renk kalmamış ve sırtı kamburlaşmıştır. Bu çalışan insanlar adam olmaktan çıkmışsa ne olmuş, onlar da saygıyı hak ederler. Onların emeğiyle toplum var olmaya devam etmektedir. Mehmed Emin teselli edici sözler arar ve şöyle der:

¹ Mehmet Emin, İhtiyar Değermenci, (Nakhet Tığnşi), Türkçe Yeni Sarf ve Nahv Dersleri, İstanbul, 1926-1927, sayfa 84.

² Mehmet Emin, Bir Rüya, Süleyman Salih, Okuma Kitabı, Sofya, 1947, sayfa 35.

³ Л. О. Алькаева, Очерки по истории турецкой литературы kitabından alıntı, sayfa 59.

“Alkış sana, ey herkesin hor gördüğü amele!”¹

Mehmed Emin, yeni bir hayat kurabilecek işçilere büyük umutlar bağlamaktadır, çünkü 20. yüzyıl “büyük yüzyıldır” demir yüzyıldır. Eğer istersen kaderini bile kontrol edebilirsin “Yeter ki yorulma, mücadele yolunda cesur adımlarla ilerlemen gerekir”²

İlk zamanlar Mehmed Emin, sadece çıkış yolu göremeyen, umutsuzluk içinde sıkışıp kalan ve bunu dile getiren işçilere empati duymaktadır:

“Bizim için penbe Şafak bir kırmızı kefendir,
Bizim için bir güvercin bir ağulu yılandır.”³

1908 yılında “Devrim” eşiğinde onun empatisi mücadeleye dönüşür. Emin, halkın geleceği hakkında tarihin fenerine şöyle sorar:

“Ey tarihin feneri! Sen bizlere ışık ver;
Kurtarıcı nurunu şimşek gibi parıldat;
Gözümüzü kör eden karanlığı aydınlat;
Neredeyiz? Nereye gideceğiz? Yol göster!”⁴

1905 yılında Rusya’nın devriminden cesaret alan Mehmed Emin, cesurca Abdülhamit’in mutlakiyetçiliğine karşı baş kaldırır.

Zalimler ve tiranlara karşı olan protesto en güzel şekilde yansıtan “Bıçaksız Katiller” şiiridir:

“Bu dünyada masum bedenleri bıçakla kesen birçok katil var, ancak kan dökenlerin hesap vermesi gereken bir yasa da var. Ama neden hapishaneler, zincirler ve ölüm cezası sadece bu tür katiller için vardır? Bizim aramızda sadece bu insanlar mı öldürür? Her ölüde bıçak yarası belli olur mu? İnsanlar, bıçaksız katil olamazlar mı? Olurlar. Sokakta gezen bu çocuğa bakın, yatağında inleyen kadına bakın, onlar bıçakla öldürülenlerden çok daha fazlalar. Onlar bu dünyada hiç güzel gün görmemişler. Dünyaya ağlayarak

¹ Mehmet Emin, Demir, “Türk Sazı”, sayfa 148

² Mehmet Emin, Demir, “Türk Sazı”, sayfa 125.

³ Mehmet Emin, Demir, “Türk sazı”, Sayfa 125.

⁴ Mehmet Emin, Demir, Yolcu, “Türk Sazı”, sayfa 214.

gelip ağlayarak gidiyorlar. Peki, neden bu ezilenlerin katillerine hesap sormak için hiçbir yasa yok?”¹

Bu bıçaksız öldürülenlerin katili ülkeyi de felakete sürükleyen adaletsizliktir, despotizmdir.

“Mehmed Emin, öfkeyle felaketlerin sorumlularına, vicdansızlara saldırır, çünkü onlar mezarlarını sandıklara dönüştürenler, yangında ellerini ısıtanlar ve kendi karınlarını vicdan ölççeği olarak kabul edenlerdirler.”²

Mehmed Emin adaletsizliğin kaynağı olarak Abdülhamid’i ve onun mutlakiyetçiliğini gösterir. Onlar ülkeyi büyük felakete sürüklediler ve bunun da hesabını vermeliler der. Şair, Abdülhamid’in despotizmini cesaretle ifade etmiş olduğu “Vatan Tehlikede” şiirini yazmıştır:

“Bu despotik hükümet ülkeyi yıkıma sürüklemektedir. Her şeyiyle insanın mutluluğu için var olan bu ülke, şimdi karanlık bir uçurumun kenarında, korkunç bir ölümün eşğine varmış durumdadır; artık ne adalet ne özgürlük ne de kanun var; hükümette ölçsüz bir adaletsizlik ve halkın sonsuz acısı var. Her yerde demirpençeli despotizm var. Her yerde cehalet, her yerde ölümü öğretecek yoksulluk var. Her yerde inleme ve isyan. İşte İstanbul, eski Bizans... Sarayları mezara dönüşmüş; okulları entrika merkezi, kışlaları hapisanelere, meclisi ise casusların yuvası olmuştur. Her şeyin başında caniler var... Abdülhamid kanun isteyen herkesi acımasızca cezalandırmak istemektedir... Yoksullar için anayasa talep etmek suçtur; adalet isteyen başı kesilmekte, eşitlik için sesini yükseltenin dili kesilmektedir. Yüreğin hüriyyet için çarpıyorsa hain ilan edilmektesin. Her şey yasak: edebiyat, ilim, sanat, tarih, haklar... Vatan sevgisi, halk için söylenen birkaç söz, makale; şiir yazmak okadar büyük bir suç olarak kabul edilmekte ki, vahşiler bile hayret eder. Ezilenleri zindana atılmakta, zincirlerle bağlanmaktadır; yoksulları aşağılanmakta, yumruklanmakta ve görülmemiş acılarla öldürülmektedir... Köyler harabe olmuş, evler örümcek ağlarıyla kaplanmış, dağlarda değirmenler dönmez, kervanlar geçmez olmuştur, tüm ülke yangına bürünmüştür.

Abdülhamid, vatan için silahlanmış askerleri, barış içinde yaşamak için doğmuş köylüleri boynu bükük kölelere çevirmek istemektedir. Köylerde oraklar paslanmış, evlere ateş düşmüştür. Bu harabe ülkede halk tükenmiş, yorulmuştur artık. Ülke tamahkar insanları doyurmak için milyonlar harcamaktadır. Valiler utanmadan hırsızlık yapıp yetimlerin hakkını

¹ Mehmet Emin, Bıçaksız Katiller, “Türk Sazı”, sayfa 61.

² Л. О. Алькаева, Очерки по истории турецкой литературы, sayfa 58.

yemektedir. Masumları hapishanede işkenceye tabi tutmakatdır. Hastaları yataklarından söküp almaktalar. Bu halk için mutluluk bir hayaldir, yaşam köleliktir, adalet zayıfları ezen güçtür. Burada her yasa fakirleri köleleştiren bir silahtır. Bundan dolayı, cenet gibi güzel olan bu vatan, halkıma cehennem gibi görünmektedir. Onlar ülkenin kör yöneticilerinin, soyguncularının ve tiranların kölesi olmuşlar. Zavallıların ne evleri ne kapıları ne aileleri ne tohumları ne sabanları, nevde ekmekleri vardır. Çocukarı çırlıçıplak gezmektedir. Benim halkım mutlu ve özgür olma hakkına sahipken neden böyle zülme uğramaktadır? Peki, bu despotizmi kim getirdi? Eğer sesimizi çıkar-mazsak, vatanımız yok olacaktır. “Damarımızda kanımız kurumadı mı? Güçlü zarbeleri hissetmedik mi? Biz hayvan gibi yaşamayı kabullenmeliyiz mi? Hayır, biz ölümüne savaş giysisi giymeliyiz, yüksek sesle haykırmalıyız: “Ya anayasa ya ölüm!” Özgürlük bayrağını yüceltmeliyiz. Kanımızın son damlasına kadar zalimlerle savaşmalıyız, despotizmi devirmeliyiz”.¹

Görüldüğü gibi, bu bir devrim çağırısıdır. Aynı ruhla yazılmış “Ya bir mezar, ya zindan” şiirinde, şair Abdulhamid ve onun yandaşlarına ölüm cezası veriyor: “Kıyamet gününden korkmalısın, çünkü bu dünyada despotizme karşı büyük bir öfke birikmiştir. Senin yedi katlı sarayın, askerlerin, ateşin ve zincirlerin, hapishanelerin, sürgünler, cehennem ve tüm işkencelerin örümcek gibi halkın kanını emmektedir. Ayaklanan halk bunların hepsini bir saatte yok eder ve özgürlüğü kutlar, mazlumların kolu demir pençeleridir. Onlar adaletsizliğin sarayını devirecek ve despotizmin kaçınılmaz kaderi ya mezar ya da zindan olacaktır.”²

"Anadolu'nun" şairi yazmaktadır:
"Ey dertliler yatağı.
Ne vaktedek: Gençliğine hakaret,
Bu ayrılık, bu gözyaşı, bu ölüm?
Ne vaktedek: kızlarına esaret.
Bu sert demir, bu ağır yük, bu zülüm?
.....
Ey, Türklüğün otağı,
Ne vaktedek: Bu acıklı sefalet.
Bu ayrılık, bu inilti, bu kaygu?

¹ Mehmet Emin, Vatan Tehlikede, “Türk Sazı”, sayfa 97.

² Mehmet Emin, Ya Bir Mezar, Ya Zindan, “Türk Sazı”, sayfa 105.

Ne vakte dek: Bu uğursuz cehalet,
Bu taassup, bu görenek, bu uyku?"¹

Şimdi devrimin uğultusu açıkça duyulmaktadır. Artık zincirlerin kırılma sesi duyulur ve zafer inancıyla heyecanlanan şair yazar: "Haydi kulak verin, kabaaran deniz gibi nasıl da coşuyor bu dağlar, bu ovalar, bu evler; Haykırışlar ve şarkılar duyuluyor: "Ya özgürlük, ya ölüm!"²

Şair de özgürlük için savaşanların şarkılarına katılır ve "gerekirse kendi kanını da dökeceğini" belirtir.³ Mehmed Emin, ülkesinin geleceğini güzel renklerle tasvir edip büyük bir inançla şöyle der: Bir gün, halkim özlediği özgürlüğe kavuşacak, o zaman herkes diyecek ki: "Ben hayatı seviyorum". Bir gün, etrafına bakacaksın ve göreceksin ki "insanlar gülüyor, toprak gülüyor, deniz gülüyor ve gökyüzü gülüyor".⁴ Güçsüzlerin güçlüler tarafından ezilmediği ve herkesin kendi emeğiyle yaşayacağı bir toplumda: gün gelecek, köylü insan yerine koyulacak ve mutlu, misafirperver bir ailesi olacaktır. Aksi takdirde yoksul ve gariban nasıl misafirperverlik edebilir ki? Mehmed Emin "Misafirci köylü" şiirinde özgür ve mutlu bir köylü portresi çizmiştir:

"Bacasından duman tüten kulübeyi gördün mü?
Pek bahtlı bir köylünün ocağıdır orası.
Küçük kuşlar etrafında hiç durmayıp öterler.
Bu yetişmiş yavru da şu gördüğün tarlalar.
Yolun bir gün bu yerlere düşer ise, arkadaş,
Yalnız, yorgun kalır isen, durma heman... git yavaş,
Çal kapıyı, köylü sana sevinerek yer verir,
Ocak yakar, üşüyorsan, açsan yemek getirir.
Ayrılıkren bulacaksın onun kalbinde,
Unutulmaz pek sevgiler, unutulmaz saygılar.
Çok zaman anacaksın bu bahtıyar köylüyü
Oralarda çalışıyor iyi kalpli insanlar".⁵

¹ Mehmet Emin, Anadolu, "Türk Sazı", sayfa 33.

² Mehmet Emin, Anadolu, "Türk Sazı", sayfa 107.

³ Mehmet Emin, Anadolu, "Türk Sazı", sayfa 103.

⁴ Mehmet Emin, Anadolu, "Türk Sazı", sayfa 104.

⁵ Mehmet Emin Yurdakul, Misafirci Köylü, Süleyman Salih, Okuma Kitabı, sayfa 31.

Ancak bu sadece bir ütopyadır. Türk köylüsü için mutlu günler ne Mehmed Emin'in sağlığında, ne de sonrasında gelmedi. Şair, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini büyük bir umutla bekler. Ona göre, Türkiye anayasa ile birlikte özgürlüğe de kavuşacaktır. Demokrat şair Tevfik Fikret de geleceğe aynı umutlarla bakmakaattır, fakat 1908 burjuva devrimi umutları boşa çıkarmıştır.

Devrimden sonra Türk emekçileri, tıpkı daha önceki gibi zorlu koşullarda yaşamaya devam ettiler. Hayal kırıklığına uğrayan ve karamsarlığa kapılan Mehmed Emin, anayasayı ve özgürlüğü aldatmaca olarak nitelendiriyor ve köylünün ağzından şöyle demektedir:

“... Bizim hayatımız baharına ermedi.
Hürriyetin hiç bir dalı bize yemiş vermedi;
Bilmez misin, zincir sesi işittilen bir toprak
Cennet olsa, bizim için bir karanlık zindandır”.¹

Mehmed Emin'in hayalleri hayal olarak kaldı. Devrimden sonra şair yine Anadolu'ya seslenir:

“Ey, Vatanın bağı yanık bucağı!
Hani senin bereketli hesabın.
Yeşil yurdun mes'ut çatın, şen çiftçin.
Hani senin medeniyet hayatın?”²

Şair boşa çıkan tüm umutlarını “Ne Zaman” şiirinde dile getirir ve şöyle der: “tüm zincirler artık çözüldü mü? Tüm kötülükler iyiliğe dönüştü mü? Tüm yangınlar artık söndü mü? Artık kan dökülmesi sona erdi mi? Bize “biraz daha sabredin” diyor...Tamam ama ne zamana kadar? Vicdan aynı kaldı, çağ da eski felsefesini korudu – birbirini yutmak. Yine her şey çekiçe eziliyor, yine güç hakikate galip geliyor.”³

Böyle bir ortamda yaşayan şair, artık özgürlüğe hangi yeni yollarla ulaşabileceğini bilmez ve umutsuz şair “Jön Türkler” siyasi oluşumun takipçisi olur. Yaratıcılığının ilk dönemini bitiren halk şairi daha sonra Ziya Gökalp'in

¹ Mehmet Emin, Beşiğin Önünde, “Türk sazı”, sayfa 70.

² Mehmet Emin, Anadolu, “Türk sazı”, sayfa 30.

³ Mehmet Emin, Ne zaman, “Türk Sazı”, sayfa 159.

teorisinin takipçisi olur. Bu teoriye göre insanlar arasında sınıfsal ve mülkiyet eşitsizliği yoktur. Buradan kaynaklanarak şair bize keçi ile kurdun birlikte otladığı evrensel bir idil çizer.

Artık Mehmed Emin tüm dikkatini sosyal baskı ve mücadeleye değil de huzurlu bir yaşama çevirir. Savaşı ve tatlı yaşayalım, işte bugün önemli olan budur. O sınıfsal mücadeleyi reddeder ve uzlaşma politikasına yönelir. “Savaş aletleri yapmayın,” der demircilere, “sadece iş aletleri yapın, çünkü emek, işçi ve köylü için zenginlik kaynağıdır”.¹

Kısa bir sessizlik döneminden sonra Mehmed Emin’in savaş ve özgürlük için haykırışı yeniden duyulur şiirlerinde. Şairin sazı yeniden canlanır. “Felaketler karşısında”² adlı şiirinde şair şöyle der: “Her şey bir rüyaymış, ben hala mutlu değilim. Sanki kendi mezarımın üzerinde duruyorum. Bugün de ruhumda cehennem dönüyor. Yine karanlıktayım. Ey Türklerin dertli sazı, bugün için mi tellerin acı acı inliyordu? Bu yüzden göz yaşı dökmeye değerdi mi?” O vatanına, çok acılar çekmiş halkına söz verir ve yine onun mutluluğu için çalgısına devam edeceğini söyler: “Eğer mutlu bir ülkenin övgüsünü söylemezsem, ellerim kurusun ve beni kurtlar yesin, hayatım sönsün”.³

“Türk Şiirleri”nde” Mehmed Emin, vatan için verilen mücadeleyi yurtsever bir coşkuyla tasvir ederken, şimdi de aynı ruhla Türkiye’nin özgürlüğü ve mutluluğu için savaşa giden Mustafa Kemal’in askerlerini uğurlar. Türk anneleri savaşa gidecek olan evlatlarını cesurca konaklar.

Onlar ağlamaz, aksine savaşa hazırlanan çocuklarını cesaretlendirir: “Git oğlum, ben seni bugün için doğurdum, Türk o’dur ki Vatan toprağını annesinin vicdanı gibi korusun”.⁴

Annelerin sözleri savaşa gidenlere güç katar ve savaşa teşvik eder:

“Haydi oğlum, haydi git;
ya gazi ol, ya şehit!”⁵

Annesi tarafından köyden böyle uğurlanan askerlerin damarlarında yiğitlik kanı kaynamakta ve gururla haykırmaktadır: “Bizim silah tutan

¹ Mehmet Emin, Bırak Yapma, “Türk Sazı”, sayfa 154

² Mehmet Emin, Felaketler Karşısında, “Türk Sazı”, sayfa 215

³ Mehmet Emin, Felaketler Karşısında, “Türk Sazı”, sayfa 216

⁴ Mehmet Emin, Ya Gazi ol, ya Şehit, “Türk Sazı”, sayfa 177

⁵ Mehmet Emin, Ya Gazi ol, ya Şehit, “Türk Sazı”, sayfa 168

kollarımız çeliktendir. Biz aslanlarız... Sevgili annelerimize veda ettik, çocuklarımızı beşikte bıraktık, “Ey Vatan” senin için silahlandık, söz verdik her erkeğin son dişi, son tırnağı ve son damla kanı sana hizmet etsin... Senin toprağın daima özgür olacak ve senin yıldızlı, hilalli bayrağın bize ışık saçacak... Sen ninnilerin duyulduğu, hayatımızın var olduğu topraksın...”¹

Türkiye’deki Milli Kurtuluş mücadelesi yıllarında Mehmed Emin, Mustafa Kemal Paşa’ya hayranlık besler. O, şairin gözünde efsanevi bir kahramandı, bu yüzden Mehmed Emin 1928’de ona “Mustafa Kemal” adlı kalın bir kitap ithaf etmiştir. Burada, büyük övgülerle onun kahramanca savaş yolu anlatılmıştır. “Onun şiirlerinde halkına ve genel olarak insanara karşı büyük bir sevgi besleyen humanizmin sesi duyulmaktadır.”²

Mehmed Emin’in yaratıcılığı, Türk edebiyatında iz bırakmadan yok olmaz elbette. Takipçiler ve taklitçiler bile edinmiş, ünlü Türk milli şairi ve filozofu Rıza Tevfik ve Köprülü’nün, edebiyat alanındaki ilk adımları için Emin’e teşekkür etmeleri gerekir.

II

Mehmed Emin, Türk edebiyatı tarihinde bir şair olarak önemli yere sahiptir. Ancak o şiirler ve manzumelerin yanı sıra, bildiğimiz kadarıyla bugüne kadar özel bir inceleme konusu olmayan nesirler de yazmıştır.

Kanaatimizce Mehmed Emin’in eserlerine ilgisiz kalınmamalıdır. Elbette, onun eserleri Ömer Seyfettin, Reşat Nuri, Yakup Kadri ve Sabahattin Ali gibi ünlü Türk yazarlarının öyküleri kadar edebi-sanatsal açıdan üst düzeyde değiller; ancak Mehmed Emin’in öyküleri derin bir içtenlikle ve sade bir Türkçeyle yazılmıştır. Bunların yanı sıra, öykülerinde Türk halkının yaşamındaki temel sorunları işlenmiş ve bir şair olarak ustalıkla bu sorunları şiirlerinde yansıtmıştır.

Mehmed Emin’in öykülerinin temel konusu milliyetçilik ve toplumsal sorunlardır. Eserlerinde bu iki temel konu birbirine o kadar bağlıdır ki, çoğu zaman onları ayırt etmek mümkün değildir. Ancak öykülerinde milliyetçilik konusu daima ön planda olmuştur.

¹ Mehmet Emin, Ordudan Bir Ses, “Türk Sazı”, sayfa 167

² Вл. Гордлевский, Мехмед Эмин, Избранные сочинения, III. Силт, М., 1962, sayfa 164

Şairin, Türk köy yaşamını anlatan ve milliyetçi konuları ele alan başlıca eserleri şunlardır: “İhtiyar Değirmenci”, “Kayıkçı”, “Kavgaların Sonu, Bir İhtiyar Türk” vd. “Rüya Ağacı”, “Silah Sesleri ve Barut Kokuları”, “İlgaz Dağları”, “Siperlerde”, “Zehirli Oklar”, “Doğduğum İlahi Beldeye”, “Türkün Hukuku” gibi diğer eserlerde şair Türk halkının özlemlerini ve milli konuları ele almıştır.

Mehmed Emin’in öyküleri, bir yolcunun notları gibidir. Her yerde birinci tekil şahıs anlatımı vardır. Eserlerinin ana karakterleri, Anadolu’nun yoksul köylüleri, dul kadınlar ve yetim çocuklar, gaziler, milli bağımsızlık için savaşan Türk askerleridir. Yazar, bu karakterlere karşı padişahın, sömürgecilerin ve Türkiye’nin milli bağımsızlığına karşı savaşan yabancı emperyalistlerin yüzlerini koymaktadır. Mehmed Emin, ilk grup için büyük bir sevgi ve empati gösterirken ikinci grup için öykülerinde açık bir nefret ve düşmanlık beslemektedir.

Mehmed Emin’in eserlerinde hiçbir karakterin adı yoktur. İlya Çavçavadze’nin “Otar’ın Dul Karısı” ve Niko Lortikifanidze’nin “Başörtülü Kadın” eserlerinde nasıl Gürcü halkının tipik temsilcileri görünüyorsa Mehmed Emin’in eserlerinde olan isimsiz karakterlerde de Türk halkının tipik temsilcileri görünmektedir.

“İhtiyar Değirmenci” öyküsünde bu tipik karakterlerden biri anlatılmaktadır. Öykü kısa olsa da yazarın odak noktası, yoksul olmasına rağmen başkalarına yardım etmeye her zaman hazır sempatik bir yaşlı değirmencidir. O, dul kadınlara ve fakirlere karşı özel bir şefkat duyar; onların yoksulluğu, ona gençliğinde çeşitli savaşlarda aldığı yaralardan daha çok acı vermektedir. Bir gün yazar, yaşlı değirmencinin değirmeninde şu manzaraya tanık olur: Yaşlı, eski bir çarşafa sarılıp çıplak ayakla gelen bir köylü kadın, öğütülmesi için arpalarını getirmiş ve değirmenciye yalvararak şöyle demiştir: “İki gündür ailecek açız. Allah rızası için bu arpaları öğütür müsünüz?”¹ Değirmenci, kadını görünce ayağa kalkar, kadının torbasını alır ve Mehmet Emin’e acıyla şöyle der: “Yoksulluk! İşte, bir yara daha ki demin sana gösterdiğim yaralardan daha derin!”² Bu sözlerle Mehmet Emin, kendi üzüntüsünü de dile getirmiş olur. Hayatı boyunca, Türk halkının yoksulluğu onu huzursuz etmiştir, bu yoksulluk sosyal adaletsizliğin bir sonucudur;

¹ Mehmet Emin, İhtiyar Değirmenci, Süleyman Şevket, Yeni Güzel Yazılar, İstanbul, 1927, sayfa 84.

² Mehmet Emin, İhtiyar Değirmenci, Süleyman Şevket, Yeni güzel yazılar, İstanbul, 1927, sayfa 84.

ancak öyküde yalnızca yoksulluğun varlığı anlatılmakta, onun nedenleri ve onu ortadan kaldırma yolları hakkında hiçbir şey söylenmemektedir. Yazar, topluma ezilenlere karşı şefkat duygusunu bir borç olarak görür. Yazarın iyi dilekleri şöyledir: Hayatta iken iyi işler yapaım, torunlarımıza adımızı kötü bir miras olarak bırakmayalım, insanlara insan gibi davranalım, böylece fakirlere yardımcı olabiliriz. Sosyal adaletsizliğe karşı ne itiraz ne de bir mücadele vardır, sadece şefkat ve gözyaşı!

"İhtiyar Değirmenci" eserini, Mehmet Emin yaratıcılığının ilk döneminde yazmıştır; o dönem yazar haksızlığa karşı sesini tam yükseltmemiş ve sadece ezilenleri savunmakla yetinmiştir. Şairin sonraki eserleri daha çok protesto duygusu taşımaktadır. Mehmet Emin'in ikinci öyküsü olan "Savaşların Sonu, Yaşlı Türk" eserindeki karakter İhtiyar Değirmenci'ye çok benzemektedir. O da yaşlıdır ve birçok savaşa katılmıştır; onun için de en derin ve tehlikeli yara yoksulluktur.

"İhtiyar Değirmenci" eserinde Mehmet Emin, sadece fakirlerin ezilmesine karşı gösterdiği şefkati ön plana çıkarırken "Savaşların Sonu"nda ise yoksulluğun nedenlerinden biri olarak halkı yıpratın fetih savaşlarını görür ve bu tür savaşları başlatan yabancılara karşı sert bir mücadele verir. Öyküde, savaşın ardından harabe haline gelmiş Gündüzbey köyünün görüntüsü anlatılmaktadır: "Bu köyün yarı yıkılmış, yarı yana devrilmiş eski duvarları, kapıları ve bacaları çökmüş tuğla evleri, sanki biraz önce büyük bir deprem geçirmiş gibi görünüyor; boş samanlık ve ambarların önünde düzensizce yerleştirilmiş araba takımları, çamurlu direkler, paslanmış zincirler ve çürümüş, kırık makineler vardır." Bu köyün ıssız bölgelerinde ölümler yaşayanlardan daha fazladır. Öyle bir sessizlik vardı ki köyde, sanki her aileden bir cenaze çıkmıştı... Ne kulübelerden genç kadının neşeli şarkıları duyuluyor ne de sokaklarda oynayan çocukların hayalleri görünüyor." ¹

Bütün köyde sadece birkaç yaşlı görünüyordu. Bu yaşlılar da dalları budanmış çınar ağaçlarına benziyorlardı. Hepsinin yüzü kederli ve çok acı çekmiş bir ifadeye sahiptir. Yazar şöyle ifade eder bu durumu: "Onların gözleri dehşetle doluydu; sayısız trajedinin tanığı oldukları besbelliydi." ²

¹ Mehmet Emin, Kavgaların Sonu - Bir İhtiyar Türk; Ahmet Rasim, Doğru Usul-U Kiraat, İstanbul, 1926, sayfa 32.

² Mehmet Emin, Kavgaların Sonu - Bir İhtiyar Türk; Ahmet Rasim, Doğru Usul-U Kiraat, İstanbul, 1926, sayfa 33.

Mehmed Emin, öykünün ana karakteri olarak bu yaşlılardan birini seçer. Onlar Anadolu köylüsünü temsil ederler, çok savaş görmüşler, bazıları tek kollu, bazıları tek ayaklı, kurşunlarla delik deşik olmuş savaş meydanından dönmüş ve şimdilerde köyde hayatın ağır yükünü çekmektedirler. “İşte bu beyaz kirpikli, göz kapakları düşmüş yaşlı adam da diğerleri gibi savaş meydanından tek kolla dönmüştü; “Dört oğlumdan birini Çanakkale’de, birini Kafkasya’da öldürdüler, üçüncüsü gözleri oyulmuş halde Aydın’dan döndü, dördüncüsü ise hala cephe,” diye anlatır. Yaşlı adam, kopmuş koluyla bahçede yeni kazılmış, üzerinde gelinciklerin açtığı bir mezarı göstererek ekler: “Sekiz torunum var. Biri, biraz önce size kahve ikram eden kız. O, gözleri oyulmuş oğlumun kızıdır. Annesi Yunanlar tarafından yakalandı, namusunu kirletmek istediler, karşı koydu ve dağdan aşağı yuvarladılar. Cesedini çobanlar buldu. İşte şurada yatıyor.” Bu sözleri söylerken yaşlı adamın gözleri yaşla doldu ve ekledi: “Kolumun kesildiğini, çolak kaldığımı, hepsini unuttum. Son gördüğüm acılar hele bu öksüz çocukla bu alil her şeye bedel.”¹

Anadolu’nun köyleri, bitmek bilmeyen savaşlar yüzünden bu hale gelmiştir. Zaten yoksul ve çıırılçıplak olan köylüler, savaşlar yüzünden aşırı yoksulluğa düşmüşler. Savaş ateşi, onların zorla biriktirdiği evlerini, tarlalarını yakıp kül etmiştir. Savaşlar, köyün işgücünü de elinden almış ve yaşlıların, kadınların, çocukların elinde kalan aileler günden güne daha da yoksullaşmıştır. Açlıktan ölümü beklenmekte ve bu korkunç son, yaşlı köylüyü savaş meydanında aldığı yaralardan daha çok korkutmaktadır.

Öyküde sadece savaşların sonuçları tasvir edilmiştir ve bu sonuç o kadar dehşet vericidir ki okuyucuda savaşlara karşı nefret ve itiraz duygusu uyandırmaktadır. Yazar bunu birkaç cümleyle başarır. Yaşlının gelinine yapılan Yunan askerlerinin utanç verici davranışı ve bu davranışın korkunç sonucunu anlatan o küçük bölümü okumanız intikam duygusunu beslemeniz için yeterlidir. Bu intikam ateşi, yaşlı Türk’ün dördüncü oğlunu düşmana karşı savaşmasını sağlamaktadır.

Bu küçük eserde Mehmed Emin’in vatanseverliği ve onun Türk halkının milli çıkarları için mücadelesi açıkça görülmektedir. Vatanseverlik ruhu, yazarın eski bir Türk düğün törenini anlattığı “Silah Sesi ve Barut Kokusu” öyküsünde daha çok hissedilmektedir. Gelin, çeyiz alayıyla götürülürken; önlерinde davulcular ve zurnacılar vardır. At sırtındaki alaylar, yol boyunca

¹ Mehmet Emin, *Kavgaların Sonu - Bir İhtiyar Türk*; Ahmet Rasim, *Doğru Usûl-U Kiraat*, İstanbul, 1926, sayfa 33

karabinalarını boşaltırlar. Silah seslerinin gürültüsü ve barutun dumanına bürünmüş gelin, atla damadın köyüne götürülmektedir.

Bu manzara Mehmed Emin'i çok etkiler. Yazarın derin inancına göre böyle bir düğün, o kadının vatana yiğit tabiatlı çocuklar yetiştireceğinin bir işareti olacaktır. Bu Türk annenin çocukları düşmana sırtını dönmeyecek ve korkak tilkiler olarak değil, cesur aslanlar olarak büyüyeceklerdir. Sadece kahraman bir halkın, bir gelini böyle yiğitçe götürme adeti olabilir. Yazar: "Yiğit olmayanlar, zayıf olanlar için ne vatan ne de özgürlük vardır. İşte bu yüzden gelin için silah sesi ve barut kokusu gereklidir,"¹ diye düşünür ve sevinerek düşman saldırılarının Türk'ün ruhuna zarar veremediğini belirtir. "Düşman mermileri kalelerimizi yıktı, ama kalplerimize zarar veremedi. Düşman pençeleri ülkemizi ele geçirdi, ama yiğitlik duygularımıza dokunamadı".²

Belki bu öykü, Türk halkının idealize edilmiş bir halini temsil etmektedir, ama bunun nedeni Mehmed Emin'in vatanseverliğidir. Halkına olan sevgisi ona bu sözleri dedirtir: "Bu yüksek alınlı, demir pençeli, ceylan bakışlı, boğa gövdeli yiğitlerimizi görenler inanacaklardır ki bunların damarlarında alparslanların, yavuzların devirlerindeki ulu ecdadın kanları kaynamaktadır."

Mehmed Emin, Türk halkının sosyal ve milli baskıya karşı mücadelesinde umutlarını bu kahramanlara bağlar. Onlardan, 1908 burjuva devrimi günlerinde daha iyi bir gelecek beklemektedir, Türk halkının milli bağımsızlığı için savaştığı Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda da onlara dönüktür yüzleri.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin yenilmesi ve düşman orduları tarafından işgal edilmesi, ülkenin bağımsızlığını ve devlet egemenliğini kaybetme tehlikesini doğurmuştur. Emperyalist ülkeler, Türkiye topraklarını utanmadan paylaşmışlardır.

Emperyalist ülkeler aralarında bu konuda büyük bir anlaşma olmamasına rağmen, Türkiye'yi yok etme konusunda yine de birlikte hareket ediyorlardı. Türkiye'nin parçalanması ve yağmalanması yönündeki her türlü girişimi desteklemektedirler. Onların sayesinde Yunanistan, İzmir'e asker çıkarmış ve bunun sonucunda Türk halkının şehirleri yağmalanmıştır. Bu saldırılara karşı Türkiye'de, ulusal, çoğunlukla askeri burjuvazi General Mustafa Kemal'in öncülük ettiği ulusal kurtuluş mücadelesine başlar. Aynı yıllarda Türkiye'de, vatani emperyalistlerden korumak için tek bir ortak amacı olan, "Müdafa-yı Hukuk Cemiyetleri" gibi burjuvazi-milliyetçi ve yurtsever kurumların kuruluşu başlar.

¹ Mehmet Emin, Silah Sesleri ve Barut Kokuları, M.F. Köprülü, Yeni Milli Kiraat, İstanbul, 1923, sayfa 42.

² Mehmet Emin, Silah Sesleri ve Barut Kokuları, sayfa 42.

Bu kurumların öncülüğünde önce 1919'da önce Erzurum'da, sonra Sivas'ta Türkiye'nin haklarını savunmakla görevli bir kongre toplanır. Kongre, Türkiye'nin yabancı işgalcilerden kurtarılması kararı alır ve Mustafa Kemal başkanlığında bir temsil heyeti seçilir; bu durum Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulacağını habercisidir.

Mehmed Emin, "Türkün Hakları" adlı eserini bu kongreye atfeder. Kongrenin Türk tarihinde büyük işler başaracağına inanmakta ve ona "Barış Kongresi" adını vermektedir. Eser, kongre katılımcılarına bir hitap şekliyle yazılmıştır. Her paragrafı "Beyler" kelimesiyle başlar; onlara, Türk halkının savaşlarını ve yenilgilerini, zedelenmiş milli duygularını, çiğnenmiş haklarını anlatır.

Emperyalist devletlerin Türkiye'ye karşı işlediği korkunç suçlara rağmen, Mehmed Emin hala onların vicdanlarının olduğuna inanmaktadır ve medeni milletlerin temsilcisi olan Fransızların, İngilizlerin ve Amerikalıların Türkiye topraklarını barbarca yağmalamayacağına dair bir umut beslemektedir. Yazar işgalcilere şöyle hitap eder: "Onun (Ülkenin) toprağı ayaklarınızın altında ve kaderi sizin elinizde. Nasıl isterseniz öyle davranın... Sizler, hayattan geriye sadece enkaz ve mezarlar bırakan imparatorlar değilsiniz... Türklerin yaşamına ve haklarına saygı duyacaksınız... Unutmayın ki, sizden büyük tarihtir, tarihten büyük ise Allah vardır."¹ Ancak hiçbir rica, çıkarı için vahşileşen emperyalistleri durduramaz; denizlerin ve okyanusların ötesinden gelenler, Türkiye'yi fethetme ve köleleştirmek için buldukları bu elverişli anı savaşız bırakmak istemeyecekler. Onları ancak güç durdurabilir ve bu güç, işgalcilerin aşırı eylemlerine karşı Türkiye'nin milli bağımsızlığı için savaşan burjuvazi tarafından ortaya çıkacaktır.

Türk halkının ulusal kurtuluş mücadelesi yıllarında Mehmed Emin, alegorik bir öykü olan "Rüya Ağacı"nı yazar.

Korkunç, yıldızsız karanlık bir gecede düşüncelerden yorgun düşen yazar, koltuğunda uykuya dalar ve rüyasında sihirli bir ağaç görür. Öyle yüksek bir tepesi vardır ki gökyüzünü delmekte, öyle büyük kökleri vardır ki dünyayı sarmaktadır. Dalları budanmıştır, aşağıda dallarından düşen kuş yuvaları vardır. Ağacın dibinde köklerinin arasına gömülmüş devasa bir balta vardır. Ağaç, insana benzer uzun bir sakala ve uzun saçlara sahiptir. Cığerleri ağır ağır nefes almaktadır. Çatlamış dudaklarını hareket ettirip bir şeyler mırıldanır. Yazar, sihirli ağaca yaklaşır ve o korkunç macerasını anlatır: "Bir

¹ Mehmet Emin, Türkün hukuku, A. Ferhan Oğuzkan, Mehmet Emin Yurdakul, İstanbul, 1953, sayfa 85-89.

zamanlar mutlu bir ağaçtın. Ama kötü insanlar gelip dallarını kesti, kuş yuvalarını yıktı ve bu baltayı köklerine gömdü. Şimdi tüm mutsuz ağaçlardan daha mutsuzsun ve yardım istiyorsun. İnsanlara yalvarıyorsun, köklerine gömülü baltayı çıkarıp onu bu hale getiren kötü insanları öldürsünler diye düşünüyorsun”.

Yazar bu eserde çizdiği sihirli ağaçla, Anadolu’yu kasteder. Sihirli ağacın maceraları ise Türkiye’nin tarihidir.

“Senin gördüğün, duyduğun bütün ağaçlardan mesuttum. İnsanların ilk devirlerde taptıkları ağaçlardan daha azıydım. Cennetin tuba ağacından sonra Âdem ve Hava neslinin gölgesi altında barındığı en mukaddes ağaç bendim”.¹

Ancak Türkiye için zorlu imtihan günleri başlamıştır. Toprakları yabancılar tarafından işgal edilmiş, şehirlerinde ve köylerinde işgalciler dolaşarak milli ruhu zorla öldürmüştür.

Mehmed Emin, söylemek istediklerini ağaca söyler: “Bak, bunlar beni her gün kesiyorlar, baltalıyorlar; gövdemde bir çok asırların yıldırım yanıklarından daha çok yaralar açıyorlar, beni kurutuyorlar; bir darağaç yapıyorlar: dallarıma, budaklarıma beni diken, beni yetiştirip büyüten kahramanların aziz oğullarını asıyorlar”.²

Bu keder, Türkiye’nin kederidir; bu cehennem felaketi Türkiye’de yaşanır. Onun en iyi çocuklarını ölüme mahkûm etmişler. Özgürlük için savaşan kahramanlara ölüm cezası verilmektedir. Sihirli ağacın köklerine gömülü balta, milli bağımsızlık mücadelesi için bir silahtır. Sihirli ağaç ölmek istemez: “Yeni bir ülkeye gölge düşürmek istiyorum. Yazın şarkılar söylemeği özlüyor”. Mehmed Emin’in de özlemle Türkiye’nin kalbi- İstanbul’un kuruluşunu beklemektedir.

Yazar, işgal altındaki İstanbul’dan Anadolu’ya göç etmeden önce, oldukça dokunaklı bir hikâye yazar “Doğduğum İlahi Beldeye”. Yazar düşman ordusunun elinde bulunan memleketine böyle hitap eder: “Bugün senin toprağında yabancı ülkelerden gelen halkın bayrağı dalgalanıyor. Sarayında oturan Sultan senin sahibin değil. Eğer O, senin sahibin olsaydı atalarının kemiklerine tehdit olan düşmana kapıları açmazdı. O, sana yoksulluk ve esaret getirenlere yol gösteriyor, senin saraylarının yıkılmasını isteyenlere yardım ediyor. Ama senin zincirlerini kırmak için mücadele edenlere yumruk

¹ Mehmet Emin, Rüya Ağacı, Derleme: Mustafa Kemal, İstanbul, 1928, sayfa 12.

² Mehmet Emin, Rüya Ağacı, Derleme: Mustafa Kemal, İstanbul, 1928, sayfa 13.

gösteriyor. Ey acı çeken şehir, bugün sen özgürlüğünü kaybettin, bugün tutsaksın".¹

İstanbul'un sokaklarında düşmanın zırhlı araçları durmaktadır. Evlerin çatılarında düşman bayrağı dalgalanır. Düşman askerleri sokaklarda dolaşmakta, fil ayaklarıyla beşiklerini ve mezarlarını ezmektedir. Onlar, onun bedenini ve ruhunu yok edecektir. Hak ve adalet yok. Yabancılar, İstanbul'a müfettiş gibi gelip, ona zincir ve kamçı getirdiler. Onlar İstanbul'un bedenini esir aldılar, şimdi ruhunu esir almak isterler.

Türkiye'nin içten çökmesinin suçlusu saltanattır. Bütün İstanbul, feryata dönüşmüş durumdadır. Hiçbir şarkıcı, İstanbul'un söylediği kadar korkunç bir yas şarkısı söylememiştir.

İstanbul'un bugünkü haline rağmen Mehmed Emin, hala iyimserliğini kormaktadır ve memleketine inanç beslemektedir: "Ey aziz memleket! Sen yalnız kollarına vurulan zincirlerin altında, karanlık zindanında, demir kafeslerin arkasından kırlangıçların uçtuğu semaya hasretle bakan bir esir kadın değilsin".²

Mehmed Emin, İstanbul'u onun özgürlüğü için savaşan kahraman askerlerin olduğunu belirtip umutlandırır. Henüz İstanbul halkı bu mücadelenin gerekliliğini anlamamıştır ve savaşlar sadece Anadolu'da devam etmektedir. Bu savaşın farkına varanlar, yabancıların gezdiği bu şehri terk edip, Mustafa Kemal'in askerlerine katılmak için Anadolu'ya doğru ilerlemektedir. Yazarı bir konu endişelendirir: "Ya düşman, İstanbul'un çocuklarını satın alırsa? Ya kızları, yabancıların kollarında dans edip şarkı söylerlerse? Ya aşkı altına satarlarsa? Eğer Türkiye'nin bu eski şehrini böyle bir kader bekliorsa, o zaman en iyisi, onun yıkık duvarlarında sadece kuzey rüzgârı essin ve kötüye işaret eden baykuşlar ötsün".

Bunun olmaması için hızlı adımların atılması gerekmektedir. Vatandaş ve yazar olarak Mehmed Emin bu adımları artık düşünmüştür. O, İstanbul'a şöyle seslenir: "Senden kaçmak istiyorum. Beni bırak, bugünden sonra senin duvarlarının altında kalamam. Her şeyi terk edeceğim: Annemin ve babamın mezarlarını, doğduğum yerin kutsal çatısını, çocukluğumu geçirdiğim inci gibi kıyıyı, gençliğimin aşk rüyalarını hatırlatan o sevgili yerleri; yirmi yaşından

¹ Mehmet Emin, Doğduğum İlahi Beldeye, Derleme: Mustafa Kemal, İstanbul, 1928, sayfa 15.

² Mehmet Emin, Doğduğum İlahi Beldeye, Derleme: Mustafa Kemal, İstanbul, 1928, sayfa 17.

beri hayatı tatlısıyla ve acısıyla benimle paylaşan güzel eşimi de terk edeceğim; gelinlikle göremeyeceğim sevgili kızımı da terk edeceğim; sevgili oğullarımdan ayrılacağım, onlardan ayrılmak kalbimde sonsuz bir boşluk bırakacak; sevgili arkadaşlarımdan ayrılacağım; değerli yurttaşlarımla terk edeceğim... Doğduğum topraktan bir mezar yeri bile istemiyorum. Cesedimi başka bir toprakta gömdüreceğim ve gerekirse, dağların zirvesinde, etimi ve kemiklerimi kurtlara, kuşlara yedireceğim".¹ Mehmed Emin için herkesi ve her şeyi terk etmek kolay değildir, ama o, vatanının çıkarları için kişisel duygularından vazgeçer ve 1921 yılında İstanbul'dan, ateşlere bürünmüş Anadolu'ya gider. Onun bu gelişini, Kemal Atatürk büyük bir sevinçle karşılar. Bugünden sonra, Mehmed Emin, Türkiye'nin ulusal kurtuluşu için mücadele verenlerin saflarında yer alır ve Anadolu'nun özgürlüğü için verilen savaşın yankılarına, vatansever şiirler ve hikâyelerle ses katacaktır.

Mehmet Emin'in vatanseverlik konusunda 1919 yılında yazdığı "İlgaz Dağları" adlı hikâyesine de bakalım. Hikâyedeki gizemli yolcunun İlgaz Dağları hakkındaki masalı özellikle dikkat çekicidir. Masalda şöyle anlatılmaktadır: "Bu dağlarda, her şeyin üzerinde egemen olan, beyaz saçlı, beyaz sakallı, hain bir hükümdar vardı. O, yüksek dağlara, dik kayalıklara, uçurumlara, derin akıntılara, fırtınalara, şimşeklere ve yırtıcı kuşlara hükmediyordu. Bu zalim hükümdar, güzelliğiyle ünlü bir bahar kızını kaçırmayı arzuladı; sarayına devler gönderdi ve güzel kız, kokulu bahçesinde yürürken devler onu kaçırıp hükümdara götürdüler. Öfkeli hükümdar, kıza zincirler taktı ve onu karanlık bir zindana attı. Kız, her gece rüyasında sevgilisi- Güneşi- görüyordu ve kurtulmak için dua ediyordu. Ama onun duası, kötü rüzgârlar tarafından güneşe iletilmiyordu. Zindanı, hükümdarın tayin ettiği kötü ruhlar koruyordu. Onların korkusundan gökyüzünden kuş bile geçemezdi. Ancak kahraman Güneş, yine de kızın duasını duydu, kötü ruhlardan korkmadı ve altın kılıçlar, altın mızraklar, altın miğferler ve altın zırhlarla donanmış bir orduyla, onu kurtarmaya geldi. O, kralı, devleri ve kötü ruhları öldürüp bahar kızını esaretten kurtardı. Ülkenin en güzel kızı (baharın kızı) ile gökyüzünün en güzel oğlu (güneşin oğlu) evlendi. Dağlar zümrütler, ağaçlar ise yakutlar hediye ettiler. Nehirler gümüş telli saz çalıyordu, şarkıcı kuşlar ise en güzel şarkıyı söylediler".

Bu güzel masalın kötü kralı İstanbul'da yerleşmiş yabancılar; esir tutulan baharın kızında İstanbul, kahraman güneşte – ulusal kurtuluş mücade-

¹ Mehmet Emin, Doğduğum İlahi Beldeye, sayfa 20.

lelerinin kahramanı Mustafa Kemal, askerlerinde ise onun savaşçıları tasvir edilmektedir.

Baharın kızı, İstanbul, onu esaretten kurtaracak bir kahraman arıyor ve hayalinde ona seslenir: “Ey altın yüzlü, elmas taçlı kahraman! Ey göklerin en güzel oğlu? Neden yanıma gelmiyorsun? Burada ülkemin rüzgârı esmiyor ki sana haber göndereyim. Burada derdimi sana bildirebileceğim beyaz bir bulut geçmiyor. Gel, elimdeki, ayağımdaki zincirleri çöz, beni buradan, bu karanlık zindandan kurtar!”¹

Anadolu’ya sesi duyurmak zordu, ancak bu zorluk Türk halkının ulusal özgürlüğü için mücadele eden kahramanlarını korkutmaz, onlar yine de isyancıların kampına giden yolu bulup ve İstanbul’un mutsuz haberini götürürler. Büyük savaşların sonucunda İstanbul, işgalcilerden kurtarılacaktır.

1 Kasım 1922’de Büyük Millet Meclisi, saltanatın kaldırılmasına dair bir yasa çıkarır ve İngiliz kuklası Sultan IV. Mehmet, İngiliz gemisine sığınarak Türkiye’den kaçır.

İşgal edilmiş İstanbul’un kaderini, Türkiye’nin birçok şehri de paylaşır. Mehmed Emin, “Zehirli Oklar” öyküsünde İtalyan işgalciler tarafından ele geçirilen Antalya’yı anlatmaktadır. Öykünün içeriği şöyledir: Bir akşam yazarın kalbini özel bir hüznün kaplar. Bastonunu alır ve yola çıkar. Aniden bir at nalı sesi duyar ve döner. Kırmızı bir ata binmiş genç bir adam, ceylan avına gitmektedir. Yazar, her şeyin ateşler içinde yandığı bu korkunç zamanda, bu sağlıklı gencin ceylan avıyla eğlenmesine üzülür. O, yolcuya şöyle seslenir: “Ceylan avı güzeldir ama genç adam, bugün oraya gitmeyeceksin. Bugün ceylan avının zamanı değil.”² Gencin gözlerinde şaşkınlığı okuyan yazar, parmağıyla Antalya’yı gösterir: “İşte oraya gitmelisin. Orada avlanmalısın, çünkü Roma kartalları Türklerin güvercin ruhlarını yakalamak için gelmişler. Duvarlarına yuva yapmışlar. Eğer gözlerinin çevikliğine ve parmaklarının gücüne güveniyorsan, eğer havada uçan kuşu öldürecek kadar deneyimli bir avcıysan, o zaman onları öldür.”³

İyi yürekli genç, adamı sözlerini dinler ve atını Antalya’ya doğru çevirir. Antalya’da savaşın ateşini yakar ve sekiz arkadaşıyla birlikte yazarı ziyaret eder. Sekizinin de gözleri parlamaktadır. Yazar, ona zehirli dokuz ok verir ve savaş yolunu kutsar. Kendisi ise, gençleri özgürlük için savaşmaya teşvik etmek için, Antalya’dan başka bir şehre doğru yola çıkar.

¹ Mehmet Emin, Ilgaz Dağları, Derleme: Mustafa Kemal, sayfa 26.

² Mehmet Emin, Zehirli Oklar, sayfa 71-73

³ Mehmet Emin, Zehirli Oklar, sayfa 72

Gördüğümüz gibi, bu öykü de büyük bir vatanseverlik coşkusuyla yazılmıştır. Onun her satırında vatan sevgisini okuya biliriz. Hikayelerin karakterleri barış ve özgürlüğün askerleridir. Onların düşmana karşı zehirli okları hiç bitmeyecektir.

Yazarın “Siperlerde” adlı öyküsü, Türkiye’nin ulusal kurtuluş mücadelesi temasına adanmıştır ve doğrudan savaş cephesini anlatmaktadır. Burada kor-kunç savaşların ateşinin yanmasına rağmen, Mehmed Emin bu siperleri ilahi sevgi ve hayallerin ocağı olarak görür, buradaki her savaşçı efsanevi bir kahramandır, hepsinin yüzü tunçtan ve vücudu çakmaktaşındandır, kolları demirden ve sözleri ateştendir”.¹ Bu savaşçılar, Türkiye’nin kurtuluşu için çağırılmışlar ve kanlarının son damlasına kadar savaşıp öleceklerine yemin etmişler.

“Vatanımızda tek bir düşman gölgesi ve tek bir yabancı ayak izi kalmayınca, son dişimiz, son tırnağımız düşene kadar savaşıcağız”.² Mehmed Emin, bu savaşa daha iyi bir gelecek vaat eder ve yeni bir hayatın ilk şafağını inançla bekler: “Yeni doğmuş şafaktan yeni işler istiyorum; yeni doğmuş güneşin altında yeni günler ve yeni günlerin zaferlerini bekliyorum”.³

Mehmed Emin’in bu bekleyişi gerçekleşecektir. Kendisi, Türkiye’nin ulusal bağımsızlığına tanık olacaktır, ancak Türk halkının sosyal baskılarının ortadan kaldırılması yönündeki ikinci dileğini, tıpkı öykülerinden birinin kahramanı olan “İhtiyar Değirmenci” gibi mezarına götürecektir.

Mehmed Emin’in nesir eserlerinin bu kısa tahlili bize göstermektedir ki, yazarın öyküleri onun yaratıcılığının temel yönlerinin şekillenmesi ve Türk edebiyatı tarihindeki yerini belirlemek için oldukça dikkate değer bir kaynak sunmaktadır.

Mehmed Emin’in nesirleri, konularının dışında dili de çok dikkat çeker. Çünkü yazarın nesirleri, şiirlerinden farklı olarak sade ve halk diliyle yazılmıştır. Mehmed Emin’in öykülerinin dili, tüm Türk okurları ve bu hikayeleri adadığı tüm sade Türkler için kolayca anlaşılabilir, samimi rafine bir Türkçedir.

ქართულით თურქულად თანადროულად თანადროულად თანადროულად

*ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
თურქოლოგიის სამაგისტრო და სადოქტორო პროგრამის სტუდენტები*

¹ Mehmet Emin, Siperlerde, sayfa 45

² Mehmet Emin, Siperlerde, sayfa 47

³ Mehmet Emin, Siperlerde, sayfa 47.

Nodar Djanashia

GÜRCİSTAN (TSALKA) URUMLARININ TÜRKÇESİ AĞIZ ÖZELLİKLERİ

Gürcistan'ın Tsalka ilçesinde meskûn nüfusun konuşma dilinin incelenbilmesi için; etnik kökenlerini, Tsalka topraklarındaki yerleşimlerini ve kısa da olsa belli bir dönemi kapsayan tarihini dikkate almak her şeyden önce önemli bir ön şarttır. Konuya özgü literatürde bu nüfus "Urumlar" olarak anılır ve esas olarak Gürcü-Laz, Rum ve Ermeni etnik gruplarından oluşmaktadır. Ayrıca 19. yüzyılın otuzlu yıllarında Doğu Anadolu illerinden alınarak Gürcistan'ın bu bölgesine yerleştirildikleri de bilinmektedir. Tsalka ilçesinde Türkçe konuşan nüfusunun ağız özellikleri hem fonetik yapısı hem morfolojik türü ve nitelikleri bakımından hem de söz varlığı ve kelimeleri cümle içinde bağlama kuralları noktasında esas olarak Türkçenin Doğu Anadolu ağızları grubuna ait olduğu söylenebilir. Aşağıda bahsi geçen konuşma Türkçesinin genel bir tanımını sizlere vermeye çalışacağız.

1. Ses Yapısı

1.1 Ünlüler

Tsalka bölgesinde yaşayan Urumların Türkçe konuşmalarının fonetik kompozisyonu esasen Doğu Anadolu Türkçe ağızlarının fonetik kompozisyonunu takip etmektedir. Özel bir fonetik ve fonolojik araştırma yapılmadan, genel izlenimlere dayanarak Tsalka Urum Türkçesinin ünlü sistemi dokuz sesli harf içermektedir: /a/, /ı/, /o/, /u/, /e/, /é/, /i/, /ö/, /ü/

Ünlülerin çıkış yerlerine göre şu şekilde gruplandırılır:

a) Ön damaklı (ince) ünlüler:

e, é, i, ö, ü.

b) Art damaklı (kalın) ünlüler:

a, ı, o, u.

c) Yuvarlak ünlüler:

o, u, ö, ü

d) Düz ünlüler:

e, ə, i, a, ı

e) Geniş ünlüler:

é, e, a, o, ö

f) Dar ünlüler:

i, ı, u, ü

Tsalkalı Urumlarının Türkçe konuşmasında bu ünlülerin tümü (art damaklı, düz, dar /ı/ ünlü sesi hariç) kelimenin başta, ortada ve sonunda kullanıldığını görülmektedir: Örnekler:

/a/: Ağaç, qapı, başladılar, çarşıya

Burada şunu belirtmek gerekir; /y/ harfinin önüne gelen geniş /a/ ön damaklı /ı-i/ ünlüsüne dönüşerek daralır: Başlıyer - başlar.

/ı/ – bu art damaklı, düz ve ince ünlü harfin kelime başında ve sonunda kullanımla rastlanmamıştır. Ancak kelime ortasında kullanılır: qırdı-kırdı, qarısı - karısı, yatırdım -, devin.

/o/: Art damaklı, yuvarlak, geniş /o/ ünlü harfin kelimenin başta ve ortada kullanıldığını görülmektedir: orax - orak, sora - sonra, qoşmax-takmak; savaşmak

/u/: Yuvarlak kalın dar /u/sesli harf, /o/ ünlü harfi gibi, kelimenin başta ve ortada kullanılmaktadır: un, buğda - buğday, kəkuç - çekiç.

/e/: İnce düz geniş /e/ ünlü harfin kelimenin başta, ortada ve sonunda kullanıldığını görülmektedir: nə edir? - Ne yapıyor? Genə - yine, ve.

/é/- ince, düz yarı açık /é/-, kelimenin başta, ortada, sonunda kullanıldığını görülmektedir: Gəndi - kendisi, éviné - evinde, Nə - ne.

/i/: yumuşak, düz dar ünlü /i/ kelimesi tüm hem başta hem ortada hem de sonunda kullanıldığına rastlanmıştır: iş, étiri, bindi, aldı.

/ö/: yumuşak, yuvarlak, geniş olan /ö/ ünlüsü beklendiği gibi sadece kelimenin başında ya da ortasında bulunur: örs, tökülan-dökülen

/ü/: yumuşak, yuvarlak, dar sesli harf /ü/ kelimenin yalnızca başında ve ortasında bulunabilir: yük édi, obür.

1.2.Ünsüzler

Gürcistan Tsalka ilçesi Urumlarının Türkçe konuşmasında şu ünsüz sesler ayırt edilir: b, g, d, v, z, t, l, m, n, j, r, s, p, k, q, ğ,ş,ç,x, c, y, f, h. Bu ünsüzlerin kelime içindeki konumlarına göre dağılımı genel olarak şu şekildedir:

/b/: b ünsüzü sadece iki konumda bulunur, kelimenin başında ve kelimenin ortasında: bağırdı, bindi, araba

/g/: Tsalkalı Urumlarının Türkçe konuşmasında “g” ünsüzünü sadece iki konumda bulmaktayız, kelimenin başında veya kelimenin ortasında: gatırır, güzel - güzel, dirgén - dirgen.

İmeri köyünün ve Ték-Kilisa köyünün konuşmasında, yumuşak sesli harflerle arasında /g/ ünsüzünün yerine /c/ ünsüzünün ikame edildiğine dikkat edilmelidir: gecé (cecé - gece, gélđi) céldi - geldi, getti) cetti - gitti ve diğerleri.

/d/: Önceki iki sesli ünsüz gibi, /d/ ünsüz de yalnızca iki konumda bulunabilir- kelimenin başında veya kelimenin ortasında: düştü - düştü, araba'dan - araba, galdı - gélđi.

/v/: v ünsüz harfi kelimenin her yerinde bulunur: vurdi - vurdu, dévrüş - derviş, év - ev.

/z/: z ünsüz harfi kelimenin tüm konumlarında bulunur: zaman, doxuz - dokuz, çıxartmazlar - seni dışarı çıkarmazlar.

/t/: Beklendiği gibi, /t/ ünsüz harfi tüm kelime konumlarında ortaya çıkıyor: kötü - kötü, tucar - tüccar, get - git.

Sessiz bir ünsüzden (tt, ft, xt, st, şt) sonra gelen /t/ ünsüzü sertleşme eğilimindedir (tt, ft, xt, st, şt): yaxlaştık -yaklaştık, késti- kesti, baxtı-baktı, yattı).

/l/: Lateral /l/ ünsüzü kelimenin her yerinde bulunur: gél - gel, malımız - malımız, él - el.

Dikkat çekici olan nokta, /n/ ünsüzünden sonra gelen /l/ ünsüzünün (nl. kompleksinde) kendinden önceki ünsüzüne benzeşmesidir (nl> nn) : onnar (< onlar), günnar (<günlar)-günler.

/m/: Lateral /m/ ünsüzü kelimenin her yerinde bulunur- başında, ortasında, sonunda: mał, adam, durmam.

/n/: Lateral /n/ ünsüzü, kullanım yerleri bakımından diğer lateral ünsüzlerden farklı değildir ve sözcükte her yerde bulunabilir: niye, sén, gélđin.

/j/: Nadiren de olsa, /j/ ünsüzü Tsalka Türkçesinde de bulunur: qijılır- hışırta, éjdérhé- ejderha

/r/: Diğer lateral ünsüzler gibi /r/ ünsüzü de her konumda bulunabilir: sora-sonra, başladılar, réng- renk.

/s/: /s/ ünsüzü, diğer lateral ünsüzleri gibi, sözcüğün her üç konumunda da bulunur: sés, astı, kés-kes (hayvan kesmek)

/p/: Sert ünsüz /p/ harfi kelimenin tüm konumlarında bulunur: pıraxtılar-terk edilmiş, torpax-toprak, öp.

/k/: Tsalkalı Urumların Türkçesinde sert ünsüz /k/ harfi kelimenin bütün konumlarında bulunmaktadır: kékén- ayıklamak, iki, büyük-büyük

İmeri ve Té-kilisa köylerinin konuşmalarında yumuşak ünlülerle çevrili /k/ ünsüzünün damaksıllaştırma yoluyla /ç/ ye dönüşmesi görülmektedir: çi (<ki)- ki, tilçi (<tilki), çésti (<késti).

/q/: Tsalkalı Urumlarının Türkçesinde /q/ ünsüzü, /ğ/ ile /q/ arasında bir geçici ünsüzdür ve yalnızca kelimenin son pozisyonunda bulunur: qapı-kapı, qız-kız, qanıyerém-sanırım.

Kelimenin orta pozisyonuna gelince, burada her zaman alışlagelmiş /ğ/ ünsüzünü buluruz: çağırdı, bağışla, oğlan.

/ş/: Tüm sert ünsüz harfler gibi /ş/ harfi de kelimenin her yerinde bulunur: şarıt-halat, dışéri-dışarı, qardaş- kardeş.

/ç/: Aynı şey sert ünsüz için de söylenebilir. çıktı- çıktı, küçük, iç.

Dikkat çekici olan, yarı kapalı /ç/ ünsüzünün, kendisi gibi yarı kapalı /t/ ünsüzün öncesindeki konumda /çt/ olduğu gibi, sesliliğini yitirerek, karşılık gelen sürtünmeli /ş/ olarak gerçekleşmesidir:

/x/: Sessiz ünsüz /x/ analitik konuşmada her üç konumda da görülür: xeyrli - huzurlu, baxti - baktı, sandux - sandık.

/x/ ünsüzü ile biten isimlere ünlü ile başlayan ek getirilirken dikkat edilmesi gereken husus, Ünlüden önceki konumda /ğ/ ünsüz olarak gerçekleşir: uşax – uşağı- çocuk, çubux - çubuğınén sopasıyla, sandux – sanduğun -sandığın.

/c/: Sesli ünsüz /c/ çoğunlukla bir sözcüğün başında veya ortasında bulunur, tek heceli sözcüklerde sözcüğün sonunda da bulunabilir: can-ruh, geçe-gece, öc-istek.

/y/ - Ünsüz /y/ Tsalkalı Urumların Türkçe konuşmasında yaygın olarak bulunur ve kelimenin her pozisyonunda görülür: yanıyerdi-yanıyordu, iyécéx-o yiyecek, ay.

/f/: Ünsüz /f/ Tsalkalı Urumların Türkçesinde nadiren rastlanır, ancak her yerde konumsal anlamda kullanılır: fodax- çoban, çift- kanca, tarıf- tarif etmek

/h/: ünsüzü yalnızca bir kelimenin başında veya ortasında bulunur: hekyéyét- olay, şéhér-şehir.

2. Sesbilgisi

2.1. Damaklaştırma

Yukarıda da değinildiği üzere Tsalkalı Urum halkının Türkçe konuşmasında seslerin damaklaşması örnekleri bulunmaktadır. Özellikle /g/ ve /k/ ünsüzlerinin damaklaşması ve uygun affrikatlara dönüşmesi dikkat çekmektedir:

- a) g > c : gébarmış > cabérmış - öldü, göturdü > cötürdi- götürdü
- b) k > ç: köprü > çöprü, tilki > tilçi

2.2. Metatez

- a) fr > rf: yaprax > yarpax - yafрак, toprax > torpax- tofrак
- b) gr > rg : öğréndi > örgendi , agranom > arganom

2.3. Ünsüz Değişimi

- a) c > j : öcdür > öjdür – ödev.
- b) ç > ş: seçti > séşti, açtı > aştı.

2.4. Ünsüz Benzeşmesi

- a) rl > ll : toplirlar > toplıllar- topluyorlar, késérlér > késéller-keserler, baxiyerláó > baxiyelláo- bakıyorlar
- b) nl > nn: onlar > onnar, canli > canni
- c) şs > ss: almışsın > almissin
- d) xt > tt: qorxtı > qortti, qalxtı - qalttı

Morfolojik Karakterizasyon

İsim türleri: Türk diline özgü tüm ad türleri Tsalka Urum Türkçesi dilinde temsil edilmektedir:

1. Sayı: teklik- çokluk

Tekil sayılar kural olarak eksizdir. Çoğul eki şunlardır: - nér, -nar, lér-lar: Bu kardaşlar döğüşti . Canavar gélđi, qoyun - nar -i yedí. Qızın émek-lér-yni iyedí.

2. İyelik Kategorisi

İyelik kategorisi ismin karşıladığı nesnenin kime neye ait olduğunu iyelik ekleriyle bildirilir. Sesli harflerin dudak uyumunun bozulduğu ve buna bağlı olarak ek seçeneklerinin eksikliğinin olduğu dikkat çekicidir:

Niyé sên geri qaldın vé na fikr - ın-dan geçti? Bu adam dedi: - valla, - dedi, - Sêndén né güzledim, fikr-ım-dan geçti, ki bu otun iç-ın-da olsa bir süri qoynum, na yaxşı dolaniram. Xeyrli sabaxlar ust-üm-üz-é açlısın.

İyelik eklerinin çeşitlerinden bahsederken ikinci çoğul şahıs iyelik eklerinden bahsetmeden geçmek mümkün değildir: -gz, -yuz, -yız, -üz,

Bén sizin qardaş-ız-am. Galın, suyuz-i alın. Nê-yız var? Secêrdéynén mardüvan bir-izé, matrax da öbür-üz-é.

3. İsim Halleri

Tsalkalı Urumlarının Türkçe konuşmasında Türkçeye özgü ismin altı hali vardır: Yalın hâli, Tamlayan (eki) hâli, Yönelme hâli, Belirtme hâli, Bulunma hâli, Ayırılma hâli.

Yalın hâli: İsimlerin eki almamış durumudur. İsmi kökü ve yalın hâli şekli aynıdır. Yalın haldeki isimler cümlede özne veya belirtisiz nesne görevinde bulunabilir:

1. Birdén godén yendi bir dévrüş.

2.- Baba, olursa beş yıl da bana bağışla.

Tamlayan (eki) hâli: Ön damak uyumu yokluğu tamlayan eklerin eksikliğine de sebep olmuştur:

Bén düşüüm, gettim yer-ın dibindéki duynéyé. Orda Bén gördüm nasıl Bén-ım dédem sênin aban arxasında su daşıyerdı. Padişag-ın qızı buna dedi: İki godun yerinê verdi dört god. Günnér-in bir gününde babası-nın şêherinê gélđi.

Diğer dikkat çekici nokta, ikinci kişi iyelik ekli kelimelere tamlayan ekinin getirilmesidir:

Sênin qardaş- ın évi uzaxtır. Oğl-un kallésini késsén, bené sürtsan, eyeléniram. Balam, hêlé sên uşağsan, baba-n zakonuni bülmiyen.

Yönelme hâli: Yönelme hâli eklerinin az sayıda olması nedeniyle bu konuda ağızlarda daha az özellik olması beklenmektedir. Yönelme hâli ekinde yuvarlak ünlülerin bulunmaması nedeniyle yuvarlak harflerin uyumu veya ona uymayan durumlar konumuz olmayacaktır:

Çali-ya yoxuş-a ilan çıxıyer cücükləri yemédén ötüri, gecénin bir vaxtın-da gél-di anasının yanı-na oğlum, ni-yé geldin?

Diğér dikkat çekici nokta birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerinin yönelme hâli: bën-a, sën-a yanında bahán, sahan şekilleri kullanılır:

Görsadın bahán o qu-şun yerini. Gidar gétititsé, ham bahán can yoldaşı, ham sahan qarı.

Dikkate değér diğér nokta, eklerin sıra değışimine uğrayan ikinci şahıs iyelik ekli isimlerin yönelme hali: Sırın qarı-ya-n demé. Misafir-é-n iş öğ-rétmé.

Belirtme hâli: Türkçede nesnenin iki hâli vardır. Cümlede belirtisiz nesne görevinde olan kelimeler yalın hâli eki, belirli nesne görevinde olanlar ise belirtme hâli eki alırlar. Bir nesne, morfolojik (iyelik ekiyle), sözdizimsel ya da durumsal olarak tanımlanabilir.

Morfolojik kuralı da içeren bu kural Urumların Türkçe konuşmaları için de geçerlidir:

Bu qaynar su-yi tökti, ana-sı-ni yaxti. Dikkat çekici olan sentaksal açıdan belirtili nesne görevinde bulunan ikinci ve üçüncü şahıs iyelik ekli isimlerin -i hal ekinin almaması:

Onu çun ki védan doldi, kéllé-n vuracax. Sır-ın qarıyan déma axşam olsun, oğlan gélir, gecé onun baş-ı-n késéx. Aspaplar-ı-n gëydirdi.

Başka bir ifadeyle, ikinci şahıs iyelik ekli kelime belirtme hali eki almaz, üçüncü şahıs ekli kelime ise belirtme hali eki olarak /n/ ünsüzü alır/

Bulunma hâli : Bura özel bir durum olmadığını, hemen hemen tüm seçeneklerin bulunduğu söylenebilir: Bu uşağlar getmé-dé olsun, bacılér da peşlériné ağlama-da. Devlér iram attı ki konax-ta insan oğlı var. Getti, baxti, ki or-da, qonağın içi-ndé bir ghaqan at. Zamani vaxti-ndé kimi var, kim yoğudi

Ayırılma hâli : Çıkma hâlinde de benzer olay gözlenmektedir. Bu hal eki kullanılabilecek hemen hemen tüm olası seçenekler mevcuttur:

Quş-tan salamat-lıx aldı, vatanına getmëyé oldı. Biri arabanın üstündé yükli-r, biri aşığ-tan verir arabaya. Séşti atların içi-ndén, eylari-ndén aldı.

EK Fiil

Ek fiil, Tsalka Urumların Türkçe konuşmasında da isim soylu sözcükleri yüklem yapar ve dolayısıyla varlığı de ifade eder. Bu bakımdan ele alınan lehçede özel bir durum görülmemektedir. Tek farklılık, ek seçeneklerinin

göreceli eksikliğinde görülmektedir: Yaxşı at banan-am . Bir gecé gél, gör
atları na gündé-dil-lér. Yaba ve odundan-dir.

iyelik

İncelediğimiz lehçede iyeliği karşılamak için iyelik ekleriyle birlikte modal sözler var/ yok kullanılmaktadır: Vardır dört dişi. Bu qarının da vargdı iki téné oğlu, bir dé bir qızı

Fiil

Urumların Türkçe konuşması, eyleyenli ve eyleyensiz fiillerin çeşitliliği bakımından edebi dilin çok gerisindedir.

Urumların Türkçesinde yalnızca sentetik tip fiilleri bulunmaktadır: birincil (kök, isim fiil, birleşik) ve ikincil (işteş, ettirgen, edilgen, yeterlilik fiili): Şindi béndé gidécağım. Sora gélđi axıla - uşaxları yollasin işléméyé. Irast olir o devin yapılarına. Sabır edémir, o sayat çıxır devin qabına. Séninin vuruşacam. Démirçixandan yaptırır yay, yux, sora dérz olir getméméyé. Bu eç qorxmır, gidir iréli. Uşax sabt edéméde dedi.

Analitik tip fiilli yapı (birleşik fiiller) kullanılmamaktadır.

Eyleyensiz Fiiller (Mastar)

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında eyleyensiz fiiler: mastarlar, sıfat-fiiller (ortaçlar) , zarf-fiiller farklı miktarda rastlanmaktadır.

İsim-fiiller

Bahsi geçen ağızda isim fiili **-max** ekiyle teşkil edilir: Patişax ol-max vaxti dedi. -béné haramdır éğer gidip hép gazmasam su üzünde olan torpağı, ki bahem né cūra yaşa-max var! Aldi yeméğini, başladı getmégé.

-ma isim fiil ekin hem tek başına hem iyelik eklerle beraber kullanımla rastlanmaktadır: Bu dev başlır qıza erslén-ma-yé. Bunnar çıxtı. Dışarı vuruşma-ya. Bu vuruşma-da da birinci vuracağıdı dev. Bir da baxti ki oğlan: çaliya yoxuşa ilan çıxıyer cücüklérx ye-mé-dén ötüri. De-mé-si da ayıftır, ama diyécam. Avrıldi anasından, yol erevan olup get-mé-si-né.

Tsalka Urumların Türkçe konuşması aynı zamanda hem iyelik ekleriyle hem de eksiz **-dix isim** fiil ekin kullanımıyla da nitelendirilir: Bir kéxén ettixtén sora gené balırx on gündén sora ikinci kéréx kéxénına. Axlına vudi

qızın de-diğ-i. O baldırından kəs-tığ-i éti dili-nın dibindé saxlamışti. Şennik qanamadi, ki éjdéhiri vur-duğ-una patişağın qizi geri döndi babasının éviné.

Sıfat – Fiiller (Ortaçlar)

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında sıfat-fiillerin farklı işlevinde kullanımı gözlemlenmektedir: kimdi o écdééri késén? Gélén ili zavodi o yana çekirsız? Bu qaynar suyi tökti, anasini yaxti. Gördi yeké buli dorğam- dorğam olun-muş ilanı.

Zarf -Fiiller

Zarf -fiiller Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasına yabancı değildir. Hem zaman hem de durum zarfı bulunmaktadır. En sık rastlanan durum zarfı fiilleri **-up-** ve **-a-**. Qız dönüp getmédé. Olsun. Bindi atını sürüp gélmédé olsun. gidé-gidé bir manzil getti. Patışax vé qarısı qızlarını öptüler va döndüler geri ağliya-ağliya.

Zaman ulaçlarından ise **-kan** ve **-andan** ulaçları kullanılmaktadır: He, qari, sēni, cannama galaydin, sēn yox ikēn oğlun bana... beş yıl dolandan qızını babası büldi, ki qızını patışax vuracax.

Eyleyenli Fiiller

Haber (Bildirme) Kipi

Tsalka Urumların Türkçe konuşmasında fiil kiplerinden en eksiksiz şekilde haber kipi (basit ve birleşik zamanlar) sunulmaktadır. Dikkat çekici nokta öğrenilen/duyulan geçmiş zamanı dışında birleşik zamanın rivayetin bulunmamasıdır. Burada belirtmek gereken özellik, öğrenilen/duyulan geçmiş zamanın cümlede duruma göre görülen veya görülmeyen eylemi ifade edebilmesidir.

a. Haber (Bildirme) Kipleri arasında farklılık bir tek şimdiki zaman eki göstermektedir. Avranlo ve Cinis köylerinde şimdiki zaman kavramı **-ir**, diğer köylerde ise **-iyer,- yer** eklerle karşılanmaktadır: Dev axşama doğri gēldiğ kimin sezir, ki avindé insan var, insan qoxusi gal-ér. Kolxozci gid-ir, vedomosta binéyi néki düş-ir, al-ir, götür-ir évina. Padişagım sağ olsun, né isti-yer-sēn bu adamdan? Bēnim oğlum saviyer qız.

b. Aynı köylerin konuşmalarında geniş zamanın üretiminde gözlemlenebilecek bir özellik da bununla bağlantılıdır: Qara sudan içtin, qara qoç

gél-ir, itéla-r, sén yedi qat yerin dibiné gech- ér-sén. Peşimé gélén qızıl bul - er. Bu gecé bēni içeri alma-z-San?

c. Gelecek zaman yaygın bir olaydır. Yazier: baba, gélécém, yaxınnaştı günüm. Şindi bēn da gid-é-cağ-am.

d. Duyulan Geçmiş Zaman her iki eylemi, görülen ve görülmeyen eylemi ifade etmektedir:

1. Gél, taxılın ügümüştür. 2. Getti vatanına, ki qardaşlari yeké yapılar yetmişlér.

e. Kullanım sıklığı ile “Bilinen Geçmiş Zaman” öne çıkmaktadır: Oğlan vurdı qılıncın, başını vur-di, kēs-ti, al-di üç qızı, çıx-ti quyunun içindén.

Basit zamanların yanı sıra birleşik zamanlar da kullanılmaktadır:

1. Şimdiki Zamanın Hikayesi: qafıda da otur-ir-di bir qız. Daşınirdi, düşünirdi, Allağa ualvarirdi. Oğlannar quyunun üstündé duriyerdilér da baxiyerdilér aşağı. Ariyerdim bıçağın sahibini.

2. Geniş Zamanın Hikayesi: Yer, içér, keflariné baxardı.

3. Gelecek Zamanın Hikayesi: Bu vuruşmada birinci vuracağdın dev. - Baba, sén hangi qıza ki bēni nişanniyacağdın o qız géndisi bēnim qarım oldi.

4. Belirsiz Geçmiş Zamanın Hikayesi: O baldırandan kastığı éti dilinin dibında saxlamıştı. Bu uşağa bacısı demişti ki.

5. Belirli Geçmiş Zamanın Hikayesi_: Oğlanın babası yaptıyidi tézé qonax.

İstek Kipi

İstek Kipi Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında görülen eylemin gelecek zaman ve geçmiş zaman anlamlarını taşımaktadır: Dev istir günüzün yud-a uşağı. Sén da nésén, ki bēnim kimin adama bişe ed-é-san? Gél, sēny bir yanda saxli-yi-m. Bēni asin o quyiya, bax-e-m né ateştür? He, qari, sēni, cannama gél-ydi-n, sén yox ikén oğlun bana baxirdi.

Emir Kipi

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında emir kipinin sadece bir zamanı, görülen eylemin şimdiki zamanı kullanılmaktadır: Şindi da bēni as-in, ama bēn bağırrırsam "yandim" as-in gené. Sora gélđi axıla uşaxları yolla-sın işléméyé. Qalx, sēnnén dögüş-ax.

Dilek -Şart Kipi

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında dilek-şart kipi nadir kullanılmaktadır. Bahsi geçen kipi gelecek zaman ve geniş zamanın şartı ile rastlanmaktadır:

Sén égér onun cücüklerinin düşmanını öldür-sé-n, belki da o séni çığarda işix düynéyé. Béni asin, yandim bağırırsam, gené béni da çıkardın. Égér ki öbür lülüktén iç-érsé-n çıkarsan dünyiné üzüné.

Edatlar

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında edatlar oldukça sık rastlanmaktadır. Genel olarak bunlar yalın hâli, tamlayan hâli, yönelme hâli ve ayırılma hâli ekleri ile birlikte kullanılan edatlarıdır.

Yalın hâli edatları: bu qız-inén söyler, tanış çıxır, ki o qız bacısıdır. Goduği-ynén düştü, bayıl-di. Dev axşama dorği gëldiği-kimin sezir, ki évindé insan var.

Tamlayan hâli edatları: Sén dé né-sén, ki benim kimim adama bişe edésén? Qardaşların dé sén-in kimin bağrırdı.

Yönelme hâli edatları: Dagirméncidén, çek alırax verdidi-né binéi. Şindi iki qardaş doguşiyellér o qız-a sebep. Ola, bén-é yana vur, bén-é yana.

Ayırılma hâli edatları: Doxuz ay-dan sora bir uşax toratti. Dağ-dan taraf göründi bir yedi başlı dev. Çalıya yoxuşa ilen çıxiyer cücükleri yemé-dén ötü.

Leksikal Özellikleri

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasının söz varlığına özel önem verilmesi doğaldır. Muhakkak, temel Türkçe kelime dağarcığına ek olarak, birkaç kelime katmanı da ayırt edilmektedir. Bu sözcük katmanları şunlardır: lehçe sözcükleri, Gürcüce, Rusça, Yunancadan giren sözcüklerdir.

Lehçe Kelimeleri

1. **Yegi** — yiyecek, yem. Bu kelimeye Türk lehçelerinde pek rastlanmamaktadır. Uygur ve Çağatay dilleri için Radloff tarafından tespit edilmiştir.

2. **Saxa** (Arapçası — Saka) erkek arıdır. Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasında da aynı anlamda Arapça tercümesi olan suci kelimesi kullanılmaktadır.

3. **Tuxs** — kulučka. Türkçede Slav kuluçkasının bu anlamda kullanıldığı bilinmektedir. *Tuxs* kelimesi fonetik yapısıyla, edebi Türkçe ve lehçelerinde yaygın olan *tayux-taux-tavuk* kelimesine çok yakındır.

4. **Çalg** kelimesine özellikle dikkat edilmektedir. *Tsalka* Urumlarının Türkçe konuşmasında ağaç anlamına gelmektedir: Bu kelime edebi Türkçede de geçmektedir ama **çalı** manasındadır. Bir de hem canlı ağaç hem de malzeme anlamına gelen **Ağaç** kelimesi. Malzeme anlamındaki **Ağaç** kelimesi *Tsalka* Urumlarının Türkçe konuşmasında da kullanılmaktadır.

5. Edebi Türk dilinde katman ve sınıf anlamına gelen **Tabax** kelimesi, incelediğimiz lehçede kat anlamında kullanılmaktadır.

6. **Janaşi** – anma yemeği. Bu kelimeye Türkçe ve Azerbaycan lehçelerinde rastlanmamaktadır. Bileşik sözcük olmalıdır: *jan* - ruh, *aş* ise yiyecek anlamına gelmektedir.

7. **Döné** – kez, defa. Bu kelime aynı zamanda diğer lehçeler tarafından da bilinmiyor gibi görünmektedir. Bir eylemden türemiş yapımına benziyor ve şekil olarak **Dönméx** fiilinden *ulacının* -a- ekiyle türetilmiştir

Tsalka Urumlarının Türkçe konuşmasındaki bazı kelimeler de iç sözcüksel farklılaşması açısından ilgi çekicidir; Örneğin, belirli bir köyün konuşmasına göre el parmaklarının özel adlandırma:

1. Yüzük parmağı: Avranlo köyü - **Qıl Toxaci** , İmera köyü-**Cül Papuci**.

2. Serçe parmağı: Avranlo köyü - **Küçük Baci**, Tak-kılsa köyü — **Bıcılıx**

Barmağı.

İç sözcüksel farklılaşmasının diğer örneklerini de sunabiliriz:

1. Muri denen erkek arı: Avranlo köyü - **Saxa**, Tak-kılsa köyü — **Suci**.

2. At arabasının “დათვა” (‘aks’ın içinde döndüğü araba kolunun kalın kısmı.)....: Avranlo köyü - **Yastıx**, Ölenki köyü - **Canbatır**, Yedi Kils é köyü – **Kurbağa** olarak anılır.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Tsalka* Urumlarının Türkçe konuşma söz varlığında yabancı kökenli sözler da rastlanmaktadır.

Nicelik bakımından, öncelikle Rus dilinden giren isimleri, zarfları ve filleri adlandırmalıyız. Burada ayrıca birleşik fillerde Rusça fiilin master şeklin isim olarak ve *etmax* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığına dikkat edilmelidir: Rus kökenli bazı örnekler verelim: Agoşga - pencere, Atkaz Etmakh - reddetmek, Başmax - ayakkabılar, Brigad - ekip, Buğalteria – muhasebecilik, Galasga – el arabası, Gamera - kamera, Gartışga - resim, Nagrada ve diğerleri.

Özel edebiyatında Gürcü kökenli alıntılardan da bahsedilmektedir:

Tavat - prens, Ğimi - **Hılak otu**, God- kod ve diğerleri.

Yunanca kelimelerin varlığı da uzmanlar tarafından bilinmektedir. Bu kelimeler de sayıca az olup tüm dini kavramları ifade etmektedir: İsus Xiristos - İsa, Metamorphos- İsa'nın başkalaşımı, İpsoma – mini ekmek, İxo-moloyi - İtiraf, Galogra – Rahibe gibi kelimelerdir.

ქართულიდან თახტმნა მედეა კდღიაშვიდმა&მაჩია ხუდოევამ

*ივ. ჭავჭავაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
თუხქოლოგიის სამაგისტრო პროგრამის სტუდენტები*

მხატვრული თარგმანი
Edebi Çeviri
Literary Translation

ზია ფაშა
Ziya Paşa
(1829-1880)

ზია ფაშა (აბდულჰამიდ ზიაედინ) მიეკუთვნება „თანზიმათის“ ეპოქის ავტორთა რიცხვს. მის კალამს ეკუთვნის, როგორც პროზაული, ასევე პოეტური ნაწარმოებები. ზია ფაშა არის ახალი თურქული ლიტერატურის ერთ-ერთი ფუძემდებელი. მის შემოქმედებაში დასმულია ფილოსოფიური პრობლემები, გადმოცემულია სათუთი ადამიანური გრძნობები და განცდები.

* * *

ღმერთო, უჟამო, უსასრულო, უკიდევანო,
არსებას შენსას არ ჰქონია არც დასაბამი
და არც სასრული ექნება, მჯერა.
ვის ძალუძს, ნეტავ, საიდუმლოს შენსას რომ ჩასწვდეს,
და გცნოს ისეთი, ნამდვილ ხატად, როგორიც შენ ხარ?
შენსავ ქმნილებებს დასტყობია შენივე კვალი,
ყველა სულდგმული შენ ერთადერთს გაქებს და გესავს.
ალიონზე რომ მზე ამოდის, ცაზე კაშკაშებს,
ხოლო უეცრად ამ სინათლეში დაბადებულ მთვარეს რომ ხედავ,
შენი ხოტბაა ყოველივე, ქებათა ქება.
სურვილის ჩიტი ნეტარების მორევში ღელავს,
წყალში კი თევზი შენი სიუხვის მდინარებას ეწაფვის, თვრება.
სიუხვემ შენსამ აბრაამს ცეცხლი არ უქცია ვარდების ბაღად?!
ამპარტავნებით შეპყრობილ ნემრუთს კი
ბუზი არ ექცა უდიდეს ძალად?!
განგება შენი დაანარცხებს მიწაზე ყველას,
ვინც დაჩაგრული არ დაინდო და გაიმეტა,
შენამდე აღწევს მათი კვნესა სულისშემძვრელი,
სამართალი ჰქმენ, გევედრები დიდსა და ნეტარს.

რთულია, ჩასწვდე შენს განგებას, შენს საიდუმლოს,

დღეს ძეს შეცდომილს ნეტარების მორევში ძირავ,
ხოლო მას, ვინც შენი ტრფობის ქარცეცხლში იწვის,
ტანჯვას მოუვლენ, ვის ძალუძს, მიხვდეს, ვინ საით მიგყავს.
შეუცნობია ზრახვანი შენი, ამოუხსნელი,
სწორ გზაზე დამდგარს შენ უბიძგებ გეზი იცვალოს,
გზასაცდენილს კი სავალ ბილიკს უჩვენებ მყისვე,
რომ შენს წიაღში ინეტაროს და კვლავ ილალოს.
ბოროტებას რომ კაცი მონებს, შენი ნებაა,
სიკეთეს თესავს? – ამაშიც შენი ურევია დიადი ხელი,
შფოთის, ტყუილის და ყველაფრის, რაც ქვეყნად ხდება,
შენა ხარ წყარო, გასაკვირი რა გინდა მეტი?
საოცარია გზანი შენი და განგებანი.
ცოდვას ჩავდივართ? არ გვაბრკოლებ და არც ხელს გვიშლი,
ჩავიძირებით ცოდვის ქაობში და მყის გვახსენებ,
რომ სულს ვიმძიმებთ, ჩვენი ნების ეშმასთვის მიძღვნით.
მე, მღალაღებელს შენზე, ღმერთო, მწამს შენი ხედვის,
რომ ბოლოს ყველას გამოუტან განკუთვნილ ვერდიქტს.

თუჩქუდიდან თახმნა ასმათ ჯაფაჩიძემ

*ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ენების შემსწავლელი ცენტრის თუჩქუდი ენის მასწავლებელი*

ჰალდუნ თანერი

Haldun Taner

გამოჩენილი თურქი მწერალი ჰალდუნ თანერი თავდგირიძეების არისტოკრატიულ ოჯახში 1915 წლის 16 მარტს დაიბადა ქ. სტამბოლში. განათლება გალათასარაის უმაღლეს სკოლაში მიიღო, რომელიც 1935 წელს დაამთავრა. შემდეგ განათლება ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში გააგრძელა, სადაც პოლიტიკას და ეკონომიკას ეუფლებოდა. ავადმყოფობის გამო სწავლა მიატოვა და კვლავ თურქეთში დაბრუნდა, სადაც 1950 წელს გერმანული ლიტერატურისა და ლინგვისტიკის ფაკულტეტი დაამთავრა. 1955-1957 წლებში ვენის უნივერსიტეტში სწავლობდა. ჰალდუნ თანერი არის სხვადასხვა მოთხრობების, ესეების, პიესების და ჟურნალისტური სტატიების ავტორი. ის იუმორისტულ მწერლად ითვლება. გარდა მწერლობისა, თანერი მოღვაწეობდა როგორც ჟურნალისტი, სცენარისტი და ლიტერატურის მკვლევარი. მიღებული აქვს პრესტიჟული პრემიები: ნიუ-იორკ ჰერალდ ტრიბუნის პრემია(1954), საით ფაიკის პრემია(1954), მსოფლიო იუმორისტული ფესტივალის პრემია (1969) და ა.შ. ჰალდუნ თანერმა 1967 წელს მათინ აქფინართან, ზექი ალასიასთან და აჰმეთ გიულჰანთან ერთად დააარსა თეატრი „Devekuşu Kabare“, რომელიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. მისი ნაწარმოებები თარგმნილია გერმანულ, ფრანგულ, ინგლისურ, რუსულ, ბერძნულ, სლოვენურ, შვედურ და ებრაულ ენებზე. ჰალდუნ თანერი 1986 წლის 7 მაისს სტამბოლში 71 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

მერე რატომ...

შეთანხმდნენ, რომ სამის ნახევრიან დღის სეანსზე შეხვდებოდნენ ერთმანეთს. თუმცა, ოთხის თხუთმეტი წუთი ხდებოდა უკვე.

იჰსანმა სიგარეტი ძირს დააგდო და ფეხით გასრისა.

– ამდენ ხანს არასდროს დაუგვიანია, – თქვა მან.

ქუჩაში წვრილად ცრიდა. სადალაქოს კუთხეში, როგორც ყოველთვის, ისევ ის წაბლის გამყიდველი იჯდა. ახალგაზრდა კაცი კინოთეატრის საფეხურებზე დაეშვა, საპირისპირო მხარეს გადავიდა და პროსპექტზე გააგრძელა გზა.

ბეიაზითის მოედანი წვიმის ქვეშ ანათებდა. ქუჩაში ტრამვაი მოძრაობდა. დაორთქლილფანჯრებიანი ავტობუსები გაჩერებაზე ტოვებდნენ მგზავრებს და გზას სწრაფად აგრძელებდნენ. იჰსანი გოგოს მოლოდინში სველ ტროტუარზე მიდი-მოდიოდა.

– თოფკაფის ერთ ტრანსპორტს კიდეც დაველოდები, იქიდანაც თუ არ ჩამოვიდა, ავდგები და წავალ, – ფიქრობდა ვაჟი, მაგრამ მელაჰათი არც შემდეგი ავტობუსიდან რომ არ ჩამოდიოდა, გული არ უშვებდა, რჩებოდა და ქალთან შეხვედრის იმედს მომდევნო ავტობუსისთვის იტოვებდა.

აქეთ-იქით სიარული მობეზრდა, გაჩერდა და ასე ერთ ადგილზე გაშეშებული თხუთმეტი წუთი აქსარაის გზას გასცქეროდა. ოთხის ნახევარზე იმედი მთლად გადაეწურა. ერთ ადგილზე დგომით ბოძად იქცა ლამის. ცხადი იყო, რომ გოგო აღარ მოვიდოდა. მუჰალებეტის (პუდინგების გამყიდველი) კარი რომ შეუკეტა, ბოლოს იქ შეხვდნენ ერთმანეთს. გოგონა ზედმეტი მღელვარებისაგან პალტოს ღილს ნერვიულად აწვალებდა.

– ისჰან, – თქვა მან, – დედაჩემმა გაიგო, რომ ერთმანეთს ვხვდებით, ჩემი სიძის ძმასაც დაგუნახივართ ალემდარში... ქუჩაში აღარ მიშვებენ. დღეს დეიდაჩემის სახლში მისვლა მოვიმიზეზებ, რომ შენთან შესახვედრად გამოვქცეულიყავი...

იჰსანს მაშინ ამ სიტყვებისთვის დიდი მნიშვნელობა არ მიუნიჭებია.

– განა ქალების მოდგმა ასე არაა? ადვილად მისაღწევები რომ არ გახდნენ, რაღაცას იგონებენ, თითქოს ამით თავიანთ თავს ფასს ჰმატებენ, – გაიფიქრა მაშინ, მაგრამ ახლა ნათელი იყო, რომ ქალის ამ სიტყვების მიღმა სხვა აზრი იმალებოდა. გამოდის, რომ ესაა ის, რასაც გააკეთებს საბოლოოდ.

მეგობრებმა აკი გააფრთხილეს კიდეც, მაგრამ იჰსანს დაჯერება არ სურდა. მათ უთხრეს ბაჰჩექაფისიში მანუფაქტურით მოვაჭრე მდიდარი კაცის შესახებ, ასევე აჩვენეს მელაჰათის მეზობლად მცხოვრები მაღალი ბიჭი, რომელიც სამედიცინო ფაკულტეტის სტუდენტი იყო. კარგა ხნის წინ უნდა მიმხვდარიყო იჰსანი იმას, რომ მათი სიყვარული დიდ ხანს აღარ გასტანდა და თავიდან ამოეღო მიჯნურზე ფიქრი. მაგრამ ვერ ქნა, ვერ შეძლო. ეჰ, თავო, თავო!.. უცებ მელაჰათის ზმანებამ გაუელვა თვალწინ. როგორ იყო მისი გოგო მაღალი, თავდაჯერებული, სამედიცინო ფაკულტეტის სტუდენტი ბიჭის მკლავზე ჩამოკიდებული.

ისეთი ნათელი იყო ეს ზმანება, როგორც ბეიოღლუს კინოთეატრის წინ სურათები, რომელსაც ამ წუთებში გარკვევით ხედავდა. ვინ იცის, იქნებ ახლა იმ სნობთან ერთად... თუმცა, თვითონ, ჯიბეში ლოჟის ბილეთით, შერცხვენილი ელოდებოდა საყვარელ გოგოს.

უცებ, ყურებში თრთოლვის მაგვარი რამ იგრძნო. წვიმა თანდათან ძლიერდებოდა. დაბალი, სველი ღრუბლები ისე ზანტად მიიზლანებოდნენ, თითქოს უნდოდათ სახურავებს გახახუნებოდნენ.

– იჰსან, მაგ გოგოს დაგითმობს ვინმე? სამყაროს ყველაზე ლამაზ გოგოს შენ მოგცემენ განა? გიმნაზიის ატესტაციც კი არ გიჭირავს ხელში... ხვალ ჯარში რომ წახვიდე, სანდო და გამძლე ჯარისკაცი იქნები, მაგრამ არც მაშინ მოგცემენ პირველობას. ანეული ხელებით დაუთმობ შენს სიყვარულს დიდგვაროვნებს.

იჰსანს წვიმა დაავიწყდა კიდეც, ბრიოლინიანი თმა მთლად დასველებოდა, რაც უფრო მეტად ჰმატებდა ბზინვარებას, წვიმის წვეთები კი უხვად ეყრებოდა კისერში. ზედიზედ ორჯერ რომ დააცემინა, მხოლოდ მაშინლა მოვიდა გონს. თავის თავზე გაბრაზდა.

– რას ველოდები? უნდა ავდგე და წავიდე.

გაჩერებაზე ხუთი-ექვსი კაცი ტრამვაის ელოდა. ის იყო მათ შორის უნდა გარეულიყო, რომ მელაჰათინს მოჰკრა თვალი. გოგო მოპირდაპირე ტროტუარიდან გადმორბოდა. ის იჰსანს ვერ ხედავდა. თავს ზემოთ წითელი შარფი ქოლგასავით ეჭირა, ქუჩა სწრაფად გადაკვეთა და კინოს ქუჩისკენ შეუხვია.

იჰსანს გული აუჩქარდა. ეცადა თავი ხელში აეყვანა. მღელვარების ჩასახშობად სიგარეტს მოუკიდა. მერე კი აუჩქარებელი, თავდაჯერებული ნაბიჯებით კინოთეატრისკენ გაემართა.

მელაჰათი დაბნეული ტრიალებდა. ისჰანის დანახვისას ფრენით გაემართა მისკენ.

– გალოდინე არა? დიდხანს გალოდინე? ნეტა იცოდე რა მომივიდა.

– არაა... არ ვიცი, – თქვა ვაჟმა და სიგარეტის კვამლი გულგრილად გაფანტა ჰაერში.

გოგონამ ხელი გულზე მიიდო:

– ოჰ, მგონია დავიხრჩობი, ისე მოვრბოდი... ის იყო სახლიდან უნდა გამოვსულიყავი, რომ მამიდას რძალი მოვიდა. სახლში არავინ იყო, იძულებული გახვდი დავმჯდარიყავი და მისთვის მესმინა, ფიქრით კი სულ შენთან ვიყავი. ქალი არა და არ წავიდა. ძლივს დავეფ-

შვენი ხელიდან. ბიძის თვალს რომ გავსხლტომოდი, ტალახში ჩავვარდი და კი ხედავ სულ ამოვიგანგლე.

იქსანი ჩუმად უსმენდა. ახლა გულგრილი, წყნარი და რამდენადმე დამთმობი მზერით უყურებდა ამ ცხვირანითლებულ გოგონას, რომელიც ყველანაირად ცდილობდა ბიჭის გული მოეგო. მელაჰათი მისმა გულგრილობამ შეაშფოთა:

– რა გჭირს... ასე რატომ მიყურებ? – ჰკითხა მან.

– არაფერი, – უპასუხა იქსანმა.

– რას ველოდებით, შევიდეთ და ნახევარს მაინც ვუყუროთ, – მათ შორის არსებული უხერხულობის გასაფანტად თქვა გოგონამ და დარბაზისკენ წავიდა.

ბიჭი უხალისოდ გაჰყვა უკან. როცა შევიდნენ, პირველი ფილმი უკვე დაწყებული იყო და ლამის დასასრულს უახლოვდებოდა. ხელის ნათურამ, რომელიც პროგრამის დამტარებელ ქალს ქვემოთ ეჭირა, წამიერად გაანათა მელაჰათინის გრძელი ფეხები. გოგონას აბრეშუმის ლამაზი წინდები ტალახის შხეფებით დალაქვოდა. ქალმა ლოჟის კარი რომ მიხურა, პალტოები გაიხადეს და გვერდიგვერდ დასხდნენ, თუმცა ერთმანეთისგან მოშორებით. თავის მკვეთრი მოძრაობით მელაჰათმა თმა უკან გადაიწია და კისერზე ჩამოყრილი კულულები ააფრიალა. ამასობაში ხელები ასწია და ლოჟაში ოფლის მსუბუქი სუნი დატრიალდა.

იქსანი გაკერპებული იჯდა და ფილმს უყურებდა.

– დღეს რა გჭირს, ძვირფასო, ავად ხომ არ ხარ? – ჰკითხა ქალმა.

– არა, თავი არ მოუბრუნებია, ისე უპასუხა ვაჟმა.

– რამე განუხებს? დაგვინების გამო მიბრაზდები?

– არა, ძვირფასო, საიდან მოიტანე?

– მითხარი, გთხოვ. ღმერთმანი, იცოდე მეწყინება.

მათ წინ მსხდომთაგან ერთმა მაყურებელმა კაცმა თავი ასწია და უკმაყოფილო სახით წყვილის ლოჟისკენ გამოიხედა. მელაჰათმა ხმას დაუწია:

– თუ არ მითხრა, მკვდარი გენახო. მოიცა, იქნებ ვინმემ განგაწყო ჩემ წინააღმდეგ?

იქსანმა არაფერი უპასუხა.

ეკრანზე ჭორფლიანი ბავშვი მამას ეხუტებოდა, ტიროდა და თან რაღაცას უყვებოდა.

დღეს იმისთვის დამირეკე, რომ ასეთი სახით მჭადარიყავი? თუ ასეა, ავდგები და წავალ, – თქვა ქალმა და დაკიდებულ პალტოს შეხე- და იმის საჩვენებლად, რომ შეიძლება მართლა წასულიყო.

– შეეშვი, მოდი, ფილმს ვუყუროთ, – თვალი არ მოუშორებია ფარ- დისთვის, ისე ამოთქვა იჰსანმა.

– ოჰ, მართლა? კარგი. – თქვა მელაჰათმა, გაბრაზებულმა ღრმად ჩაისუნთქა, სკამზე დაჯდა, ფეხი ფეხზე გადაიდო და გაჩუმდა.

იჰსანი მის სახეს ვერ ხედავდა, მაგრამ კარგად იცოდა, რომ ქალს ახლა ცხვირის ნესტოები უკანკალებდა და ტუჩებს ნერვიულად იკ- ვნებდა. პირველი ფილმის ბოლომდე წყვილს შორის დაძაბულობა არ განელებულა.

როცა შუქები აინთო, მელაჰათმა, როგორც ყოველთვის, ლოჟის მიღმა დაიხია და დარბაზს ზურგი აქცია. იჰსანი მოსაწევად გავიდა. როდესაც შეამჩნია, რომ მელაჰათი მას უყურებდა, გვერდით გამვლე- ლი პროგრამის დამტარებელი ქალის მკერდს მაღიანად დაუნყო ყუ- რება. მიუხედავად ამისა, მეორე ფილმის დაწყებიდან ხუთი წუთის შემდეგ შევიდა ლოჟაში. გოგონა დიდ ხანს არ ლაპარაკობდა. რაღაც მომენტში იგრძნო, რომ იჰსანი მას უყურებდა.

– ვხვდები, – თქვა მან, – შენთვის უკვე ტვირთად ვიქცევი. იმას ფიქრობ, თავიდან როგორ მომიშორო. არ ინერვიულო, ჩვენ აღარ შევ- ხვდებით ერთმანეთს, ამით დავამთავროთ.

იჰსანმა თავი გადააქნია. რაღაცის თქმას აპირებდა, მაგრამ გადა- იფიქრა. ეკრანზე ბინგ კროსბიმ სწორედ ახლა დაიწყო მთელი გრძნო- ბით სიმღერა.

– ვიცოდი ისედაც, – თქვა მელაჰათმა, – ვიცოდი ჩემთან ურთიერ- თობით რომ დაიღალე უკვე. შენზე კი მითხრეს მერყევი პიროვნებააო. ჩემი დანაშაული ისაა, რომ გენდე და რაღაცნაირად მოგეჯაჭვე.

უცებ გოგომ პატარა ცხვირსახოცი ცხვირთან მიიტანა და ტირილი დაიწყო. წინა რიგებიდან რამდენიმე თავი უცებ უკან მოტრიალდა.

– ნუ სულელობ, ყველა ჩვენ გვიყურებს! – თქვა ვაჟმა.

– გვიყურებენ და გვიყურონ, არ მაინტერესებს, – ნამტირალევი ხმით უპასუხა მელაჰათმა.

იჰსანმა ლოჟის სიბნელეში გაიღიმა. პატარა გოგონამ, რომელიც იქვე, გვერდით თავისთვის ტიროდა, ერთბაშად დაავიწყა ეკრანზე ფილმი, დარბაზში მაყურებელი და გარეთ მთელი სამყარო. ვაჟმა გოგოს თმაში შეუცურა ხელი:

– გაჩუმდი, გეყოფა, მოდი, გაჩუმდი! – უთხრა და თავისკენ მიიზიდა. მელაჰათის სველ ტუჩებს მარილიანი ქლიავის არომატი ჰქონდა დღეს...

ერენქოი 1949 წელი.

თუჩუდიდან თახმნა ნაგო ხახშიდაძემ

ივ. ჭავჭავაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ენების შემსწავლელი ცენტრის თუჩუდი ენის მასწავლებელი

გამოცემაზე მუშაობდნენ:
ნათია დვალი, ლელა წიკლაური და მარიამ ებრაელიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი, 2025

0128 თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზ. 1
1, Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0128
Tel 995(32) 225 04 84, 6284/6279
<https://www.tsu.ge/ka/publishing-house>

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა